

<https://doi.org/10.13146/OR-ZSE.2026.002>

ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ – ZSIDÓ EGYETEM
ZSIDÓ VALLÁSTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

VÖRÖS KATA

KÓDOLT ANTISZEMITIZMUS A MAGYAR POLITIKAI DISKURZUSBAN 1990 ÉS 2002
KÖZÖTT

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

TÉMAVEZETŐ: PROF. DR. GÁBOR GYÖRGY EGYETEMI TANÁR

BUDAPEST
2026

„A NYELV MINT A SZELLEMI SZABADSÁG VESZEDELME. – Minden szó előítélet.”¹
(Friedrich Nietzsche)

¹ Friedrich Nietzsche: *Emberi, nagyon is emberi II.* Fordította: Horváth Géza. Budapest: Cartaphilus Kiadó, 2012. 160.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Mindenekelőtt köszönettel tartozom konzulensemnek, Gábor Györgynek a több éven át tartó következetes támogatásáért és türelméért. Az általa képviselt szakmai erudíció és gondolkodásmód újra és újra arra ösztönzött, hogy pontosabban kérdezzek, bátrabban gondolkodjak, és közben szakmailag is folyamatosan fejlődjek. Különösen hálás vagyok azért a bizalomért és iránymutatásért, amellyel a munka egészét végigkísérte.

Köszönöm opponenseimnek, Fenyves Katalinnak és Heller Máriának, hogy dolgozatomat támogató figyelemmel olvasták, és észrevételeikkel segítették annak formálását. Hálás vagyok minden javaslatért, amely hozzájárult a disszertáció elméleti és empirikus finomításához, és segített a tézisek tisztább, pontosabb megfogalmazásában.

Köszönöm tanárainknak és munkatársaimnak azokat a beszélgetéseket, vitákat, kérdéseket és visszajelzéseket, amelyek mellett elmélyedhettem a kutatásom témájában. Sokszor egy-egy félmondat, egy jókor feltett kérdés vagy egy bátorító megjegyzés lendítette tovább gondolatmenetemet; hálás vagyok a mindennapi támogatásáért.

Végül, de a legmélyebb hálával köszönöm szüleimnek, hogy gyerekkoromtól arra ösztönöztek: ne egysíkúan lássam a világot, hanem egy problémára több nézőpontból próbáljak rátekinteni. Ez a nyitottság és kíváncsiság alapozta meg, hogy az interdiszciplinaritásban ne pusztán módszert, hanem szemléletet lássak – olyasvalamit, ami meghatározza jelen munkámat is.

Disszertációmat egykori mesterem, Erős Ferenc z"l (1946–2020) szociálpszichológus emlékének ajánlom.

TARTALOMJEGYZÉK

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS.....	3
BEVEZETÉS.....	5
<u>I. ELŐÍTÉLET-KUTATÁS.....</u>	<u>12</u>
NORMATÍV ELMÉLETEK: AZ ELŐÍTÉLET-KUTATÁS KLASSZIKUSAI.....	12
DESKRIPTÍV ELMÉLETEK: KOGNITÍV FORDULAT.....	17
A TECHNOLÓGIA ÉS A TORZÍTÁSOK FELISMERÉSE.....	23
ELŐÍTÉLET-KUTATÁSOK MAGYARORSZÁGON A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN.....	26
<u>II. ELŐÍTÉLETEK, TORZÍTÁSOK ÉS A TERMÉSZETESNYELV-FELDOLGOZÁS. 30</u>	
<u>III. SZÖVEG MINT ADAT (TEXT AS DATA).....</u>	<u>38</u>
A NYELVI ELŐFELDOLGOZÁS (PREPROCESSING) LOGIKÁJA.....	40
SZAVAK AZONOSÍTÁSA A SZÖVEGBEN (TOKENIZÁLÁS).....	40
SZÓTÖVEZÉS (LEMMATIZÁCIÓ).....	41
TÖBB SZÓBÓL ÁLLÓ KIFEJEZÉSEK ÖSSZEONÁSA (N-GRAMOK).....	41
TULAJDONNEVEK FELISMERÉSE (NAMED ENTITY RECOGNITION, NER).....	42
SZÓBEÁGYAZÁS ÉS A WORD2VEC MODELL.....	42
KOSZINUSZ-HASONLÓSÁG.....	45
SZEMANTIKAI TENGELYEK ÉS VETÜLETEK.....	47
PROKRUSZTÉSZ-ILLESZTÉS.....	47
ORTOGONÁLIS PROKRUSZTÉSZ-ILLESZTÉS.....	48
SZÓBEÁGYAZÁSI / SZÓVEKTOR ASSZOCIÁCIÓS TESZT – WORD EMBEDDING ASSOCIATION TEST (WEAT).....	50
<u>IV. ZSIDÓSÁGGAL KAPCSOLATOS DISKURZUSOK ELEMZÉSE, 1990–2002.....</u>	<u>52</u>
ADATOK ÉS MÓDSZEREK.....	52
SZÖVEGEK BEGYŰJTÉSE ÉS ADATBÁZISBA RENDEZÉSE.....	52
AZ ORSZÁGGYŰLÉSI NAPLÓK ADATBÁZISA.....	53
MAGYAR FÓRUM LAPSZÁMAINAK ADATBÁZISA.....	56
ELŐFELDOLGOZÁSI LÉPÉSEK.....	58
SZÓBEÁGYAZÁS TANÍTÁSA – W2V MODELL.....	60
KORPUSZOK ÉS CIKLUSOK ELEMZÉSE.....	62
ÁTLAGOS SZEMANTIKAI ELMOZDULÁS.....	62
SZEMANTIKAI VÁLTOZÁS ELEMZÉSE (1990–2002).....	65
SZEMANTIKAI PROJEKCIÓK VÁLTOZÁSAI.....	69
NEMZETI-LIBERÁLIS TENGELY.....	70
MAGYAR–IDEGEN TENGELY.....	72

„Mi” és „Ők” TENGELY	74
NEMZETI-KOZMOPOLITA TENGELY	76
ANTISZEMITA–MAGYARELLENES TENGELY	78
HAZAFIAS–IDEGENSZÍVŰ TENGELY	81
SZEMANTIKAI PROJEKCIÓK ÖSSZEHAJONLÍTÁSA	82
KONTEXTUSOK, JELENTÉSHÁLÓK	83
PARLAMENTI DISKURZUS	87
1990–1994: AZ ÚJ DEMOKRÁCIA KEZDETI ÉVEI	88
1998–2002: A POLGÁRI FORDULAT	116
MAGYAR FÓRUM HETILAP	124
1990–1994: A MAGYAR DEMOKRATA FÓRUMTÓL A MAGYAR IGAZSÁG ÉS ÉLET PÁRTJÁIG	127
1994–1998: PARLAMENTEN KÍVÜL – A KIESÉS ÉVEI	132
1998–2002: RADIKALIZÁLÓDÓ KÖZBESZÉD, IZRAELI FÓKUSZ	137
ZSIDÓELLENES SZAVAK KÖZELSÉGE A DISKURZUSBAN: KOSZINUSZ-HASONLÓSÁGOK A PARLAMENTI DISKURZUSBAN ÉS A MAGYAR FÓRUMBAN	142
WEAT-ELEMZÉS: ZSIDÓ, ZSIDÓSÁG – MAGYAR, MAGYARSÁG	155
<u>KONKLÚZIÓ.....</u>	<u>158</u>
<u>FELHASZNÁLT IRODALOM</u>	<u>.....</u>
<u>1. FÜGGELÉK: MAGYAR FÓRUM LAPSZÁMOK TÁBLÁZATA.....</u>	<u>.....</u>
<u>2. FÜGGELÉK: SZEMANTIKAI TENGELY-POZÍCIÓK BOOTSTRAP VIZSGÁLATA ÉS SZIGNIFIKANCIA-SZINTJE ÉS VALIDÁCIÓJA</u>	<u>.....</u>

BEVEZETÉS

„A berlini fal leomlásával az antiszemitizmust övező kommunikációs gátak is leomlottak”² – állapította meg Erős Ferenc és Fábíán Zoltán. A kommunikációs gátak leomlása és a gátak mögül előtörő régi-új sztereotípiák megjelenése adja disszertációm kiindulópontját: annak vizsgálatát, hogyan jelenik meg és alakul a zsidóellenesség a rendszerváltás³ utáni, zsidósággal kapcsolatos diskurzusokban. 1990-ben a magyar társadalomban a rendszerváltás szabadságélménye mellett általános jelenséggé lett a struktúraváltás és a különféle negatív válságjelenségek – így az egzisztenciális és a kognitív bizonytalanság – kiváltotta agresszió miatti félelem.⁴

A politikai változásokhoz a mindennapi körülmények és az emberek is igazodtak, ahogy Szabó Ildikó írja: „A társadalmi valóságot újra kellett tanulni. Mindezekhez azonban nem voltak meg a társadalmi tudatban a világot értelmező és elrendező gondolkozási minták.”⁵ A folyamat alapvetően változtatta meg az emberek mindennapjait, és a mentalitás-, életvitel- és életszínvonalbeli átrendeződések magukban hordozták a nyelvi reflexiókat: számos új fogalom keletkezett és sok szó jelentésváltozáson esett át.⁶ A változást azonban nem csak az új fogalmak jelentették, hiszen a diskurzusok dinamikája is módosult. 1989 után a látens nyilvánosság⁷ megszűnésével hirtelen felszínre törtek olyan véleményáramlatok, amelyek tömegesen magukkal hozták, kimondhatóvá tették, többek között a zsidóellenes sztereotípiákat és ezeknek a régről ismert, tradicionálisnak mondható, ám a rendszerváltást

² Erős Ferenc – Fábíán Zoltán: Politikai antiszemitizmus és diszkrimináció. *Szombat*, 1995/január, online: <https://www.szombat.org/archivum/politikai-antiszemitizmus-es-diszkriminacio> (2025. április 7.)

³ Antall József egykori sokat idézett interjújában nyilatkozta, hogy váltani alsóneműt szokás és nem politikai rendszereket. A rendszerváltás, rendszerváltozás, rendszerváltoztatás szavak csoportjelölökké váltak, s ez a jelenség nem maradhat reflektálatlanul írásomban. A kormánypártiak rendszerváltozásként jelölték a folyamatot, az ellenzékiek rendszerváltásként. Disszertáciomban a rendszerváltás szóhasználat mellett döntöttem. Választásom oka, hogy a végeredmény felől tekintek a lezajlott változásokra. A rendszerváltás egy radikális váltást követelt a politikai, gazdasági és a mindennapi életben, ezért nem tekinthetjük átmenetnek vagy lassú folyamatnak: az emberek részéről nagyfokú alkalmazkodást igényelt.

⁴ Erős Ferenc: *A válság szociálpszichológiája*. Budapest: T-Twins, 1993.

⁵ Szabó Ildikó: *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006*. Budapest: L'Harmattan, 2009. 169.

⁶ A folyamat sokat eláruló szimptomatikus lenyomata egy kis kézikönyv, amely összesíti a rendszerváltás után keletkezett új szavakat és jelentéseket, segítve ezzel eligazodni a tömegeket a parlamentáris demokrácia és a piacgazdaság új nyelvezetében. Fricz Tamás – Karsai Gábor – Pap Emília: *A rendszerváltás szótára*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1992.

⁷ Angelusz Róbert: A rejtőzködéstől a megnyilatkozásig. A látens közvélemény természetrajzához. *Világosság*, 1991/7–8. 518–533.

megelőző évtizedekben homályba burkolózott nyelvi alakzatait is.⁸ Heller Mária és Rényi Ágnes szerint a rendszerváltás előtti korlátozott nyilvánosságban jelenlevő viták egy része – amelyek a korszak tabutémái köré csoportosultak – „sokszorosán kódolt, eufemisztikus jellege minden résztvevő érdeke volt, és részét képezte a hatalommal szembeni, a nyilvánosságot nyitogató, a falakat kitologató játszmában adekvát stratégiai viselkedésnek”.⁹ Ebben az időben a megszólalók, vagyis a nyilvánosság szereplői korlátozott lehetőségekkel bírtak, hiszen nem voltak autonóm aktorok: elsősorban azért nem, mert a nyilvánosság függő viszonyban állt a politikai mezővel. A rendszerváltás komplex társadalmi folyamatokat indított el, megváltoztak a politikai erőviszonyok, átalakult a nyilvánosság és a politikai mező kapcsolata, és ugyanígy változtak a kimondható és a kimondhatatlan határai, vagyis az addig tabusított szavak, kifejezések és témák.

A taburendszer oldódását követően a kódolt, majd fokozatosan a közbeszédben is megjelenő antiszemita üzenet szélesebb nyilvánosságot kapott. Elsőként a szociológia,¹⁰ majd a művész társadalom, a kritikus értelmiség, a pszichológia és a szociálpszichológia kutatóinak érdeklődését keltette fel, végül a politikatudomány is felfigyelt a jelenségre. Ahogy Szabó Gabriella és Burai Ildikó hangsúlyozza: „A hazai szakirodalom a radikális jobboldal 1998-as választási sikerei után kezd erősebben érdeklődni a Csurka Istvánhoz, a MIÉP-hez, valamint a *Vasárnapi Újsághoz*, a *Magyar Fórumhoz* és a Pannon Rádióhoz kötődő megszólalók kommunikációja iránt. Az első reflexiók a dokumentáció és a leleplező kritikus olvasat céljából születnek: az antiszemitizmus jeleit keresték és mutatták ki.”¹¹

A vizsgált korszak, vagyis a rendszerváltás utáni 12 év antiszemita diskurzusát elemző tanulmányok már az 1990-es évek elejétől rámutatnak arra, hogy mind a centrumban, mind a periférián (szélsőjobboldali, nemzeti radikális, skinhead csoportosulásokban) megjelentek zsidóellenes tartalmak,¹² azaz a társadalom minden rétege találkozhatott a zsidóellenesség valamilyen formájával és kifejeződésével. A zsidóellenes diskurzus időbeli erősödését mutatja, hogy ami az 1990-es évek elején nagy felháborodást keltett a nyilvánosságban és

⁸ Gábor György: „Részben tájékozatlanságból, főként azonban rosszindulatból.” (Judeofóbia, antijudaizmus, antiszemitizmus – fogalomtörténet és hermeneutika). In: Uő: *A történelem tekintete. Emlékezet és tanúság*. Budapest, Typotex, 2021. 225–260.

⁹ Heller Mária – Rényi Ágnes: A diszkurzív stratégiák az új magyar nyilvánosságban. In: Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (szerk.): *Jelbeszéd az életünk. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. 1. kötet, Budapest: Osiris-Századvég, 1995. 432–447, itt 435.

¹⁰ Lásd az előző lábjegyzetben is idézett Heller – Rényi, 1995. 432–447.

¹¹ Szabó Gabriella – Burai Krisztina: A magyar politikai kommunikáció története a hazai szakirodalomban. In: Kiss Balázs (szerk.): *A szavakon túl. Politikai kommunikáció Magyarországon, 1990–2015*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont – L’Harmattan, 2019. 39.

¹² Kovács András: *A kéznél lévő idegen. Antiszemita előítéletek a mai Magyarországon*. Budapest: PolgArt, 2005; Heller – Rényi, 1995. 432–447.

szélsőségesnek hatott, azt kutatói szemszögből Kovács Mónika 1993-ban, az antiszemitizmus csoportnyelvét vizsgálva az erősödő zsidóellenes retorika okán már mérsékeltebb nézetrendszerként tartotta számon.¹³ A rendszerváltás előtti – viszonyítási pontként fontosabb hangsúlyozni, hogy a soá után eltelt – 45 évben „az antiszemitizmus nem süllyedt le egészen, és a társadalom széles rétegeiben háttértudásként élnek az egykori antiszemita előfeltevések, sztereotípiák és előítéletek”,¹⁴ ám miután a tilalomfák¹⁵ ledőltek, a különféle zsidóellenes véleménynyilvánítások is szabadon kezdhettek áramolni. Ennek egyik kezdeti példája Csoóri Sándor 1990-ben megjelent cikksorozata, amelynek második része¹⁶ Esterházy Péter szavaival élve „...egyszerűen »zsidózás«. És nem lehet annyi vélt vagy valódi gaz zsidó a földtekén, hogy ez megtörténhessék.”¹⁷ Megtörtént, Csoóri az értelmiségi mezőből – írásával és politikai szerepvállalásával, mint aki az MDF megalapításában aktív szerepet vállalt¹⁸ – a politikai mező felé mozdította a „zsidók és magyarok”, a „mi és ők” dichotomikus megkülönböztetését, az értelmiségi és a politikai közbeszéd részévé téve a korábban – legalábbis a szélesebb nyilvánosság előtt – illegitimnek számító tartalmakat. A korábban kódolt nyelv – amelyről Heller Mária és Rényi Ágnes írt – átalakult, és megjelent helyette egy attól eltérő „utalásos”, régi-új zsidó sztereotípiákra építő rendszer.

Egy olyan diszkurzív tér keletkezett, amelyet a zsidóság csoportjához tartozók értettek, s amelynek üzenetei hatást gyakoroltak rájuk. Kovács András vezetésével 1999 márciusa és novembere között 2015 kérdőív és interjú készült önmagukat zsidónak valló személyekkel. A kutatás része volt az antiszemitizmus percepciójának mérése, vagyis az, hogy a zsidók miként érzékelik a zsidóellenességet: mit tekintenek antiszemitizmusnak, kik az aktorai, mekkora a mértéke, továbbá az elterjedtsége a magyar társadalomban.¹⁹ A kutatást a társadalmi változásokhoz igazodva 18 évvel később új és régi kérdésekkel, Barna Ildikó és Kovács András vezetése alatt 1879 kutatási alannal megismételték, így a különböző

¹³ Kovács Mónika: Kategorizáció és diszkrimináció. Az antiszemitizmus mint csoportnyelv. *Világosság*, 1993/5. 52–61.

¹⁴ Csepeli György: ...és nem is kell hozzá zsidó. *Az antiszemitizmus társadalom-lélektana*. Budapest: Kozmosz könyvek, 1990. 106–108.

¹⁵ Foucault, Michel: *A szexualitás története I.* Fordította: Ádám Péter. Budapest: Atlantisz Kiadó. 1996. 10–11.

¹⁶ Csoóri Sándor: Nappali hold (2). *Hitel*, 1990/18. 4–7.

¹⁷ Esterházy Péter: Kedves Hitel-olvasó. *Hitel*, 1990/21. 17.

¹⁸ Riba András László – Szekér Nóra: *Dokumentumok a Magyar Demokrata Fórum korai történetéből. 1987–1989.* Lakitelek: Antológia Kiadó, 2017.

¹⁹ Kovács András: A Másik szeme. Az antiszemitizmus percepciója a mai magyar zsidó társadalomban. In: *Uő: A Másik szeme. Zsidók és antiszemiták a háború utáni Magyarországon*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2008. 206–231.

időszakról összehasonlítható adatokhoz jutottunk.²⁰ A megkérdezettek véleménye szerint az aktorok, vagyis az antiszemita 1999-ben is, és 2017-ben is a politikai mezőhöz kötődtek: az első kutatásban a válaszadók 98%-a antiszemitának tartotta a MIÉP, a második kutatásban a Jobbik híveit.²¹ 1999-ben a konzervatív politikusok és a konzervatív sajtó is szerepelt lehetséges aktorként. A konzervatív sajtó antiszemita percepciója 66% volt, pontosabban határozott antiszemitizmust az alanyok 20%-a, kisebb-nagyobb fokú antiszemitizmust 46%-a érzékelt. A konzervatív politikusok a megkérdezettek 65%-a szerint antiszemitának számítottak, differenciálva: 14% véleménye, hogy határozottan zsidóellenesek, 51%-uk kisebb-nagyobb fokú antiszemitizmussal jellemzi a csoportot.²² Tehát elmondható, hogy a megkérdezettek antiszemita projekciója a radikális jobboldali politikusokhoz és a konzervatív – akkori viszonyok között jobboldali – politikusokhoz és sajtóhoz kötődik.

Az antiszemitizmus mértékének tekintetében 1999-ben a megkérdezettek 3%-a ítélte azt nagyon csekélynek, 29% csekélynek, 31% közepesnek, 32% nagynak és 5% nagyon nagynak. 2017-ben az arányok eltolódtak, a kérdezettek 1%-a érzékelt nagyon csekélynek, 18%-a csekélynek, 16%-a közepesnek, 55%-a nagynak és 10%-a nagyon nagynak az antiszemitizmust. Az első mintában a zsidóellenesség mértékének nagy és nagyon nagy kategóriája 37%-ot tett ki, 18 évvel később már 65%-ot, azaz 28% volt a növekedés. Ugyancsak drasztikusan emelkedett a zsidóüldözés esélyének a megítélése a következő tíz évben Magyarországon: 1999-ben 31% gondolta úgy, hogy kizárt, hogy ez megtörténjen, ám 2017-re ez az arány 17%-ra csökkent, és míg 48% mondta az első felmérésben, hogy kevés esélyt lát rá, a másodikban 50%. 1999-ben 18% tartott tőle, hogy bekövetkezhetsen, 3% pedig komoly esélyt látott rá. 2017-ben ezek a számok is növekedtek: 28% tartott a zsidóüldözéstől és 5% látott rá komoly esélyt. Ezek a tendenciák azt mutatják, hogy az antiszemitizmus percepciója növekedett a zsidóság körében. Ám, ha csak a rendszerváltás utáni kilencedik év adatait vizsgáljuk, a magas százalékok mutatják, hogy a zsidók csoportja szerint az antiszemitizmust övező falak leomlottak – ahogyan ezt dolgozatom elején Erős és Fábrián idézete is mutatja.

Kovács 2008-ban megállapította, hogy „a megkérdezetteknek az antiszemitizmus intenzitásáról és elterjedtségéről alkotott véleménye elsősorban a tömegkommunikációból szerzett információkon, utcai feliratokon és idegenek által az utcán tett megjegyzéseken

²⁰ Barna Ildikó – Kovács András (szerk.): *Zsidók és zsidóság a mai Magyarországon 2017-ben. Egy szociológiai kutatás eredményei*. Budapest: Szombat, 2018.

²¹ Barna Ildikó – Kovács András, 2018.

²² Kovács, 2008. 211.

alapul”.²³ Disszertációmban a zsidóság által érzékelt magas szintű antiszemitizmus jeleit kutatom a nyilvánosság két különböző fórumán, a parlamenti felszólalásokban és a tömegkommunikáció egy radikális jobboldali hetilapjában, a *Magyar Fórum*ban. Munkámban arra törekszem, hogy feltárjam azt a folyamatot, amelyben a kódolt nyelv létrejön és átalakul, hogy meghatározzam, miként konstruálódik meg a parlamentáris demokrácia első 12 évének a beszédeiben és sajtóanyagaiban a zsidó, s hogyan változik a zsidó szó kontextusa. Arra is kitérek kutatásomban, hogy a zsidó szó köré milyen témakonstrukciók épültek, s a szavak és a témakonstrukciók nyomán milyen folyamatokat ismerhetünk fel. Ehhez hasonló, hosszú időszakot felölelő munka a zsidósággal kapcsolatos magyarországi diskurzus- és előítélet-kutatások terepén még nem készült, kisebb szegmenseit tárgyalták csak különböző tudományterületek képviselői. A percepciókutatások azt mutatták, hogy az antiszemitizmus érzékelése magas. Egyik kutatási kérdésem az, milyen alapokra építve jöhetett létre ez a percepció? Milyen tudatos vagy tudattalan jelek határozzák meg ezt a percepciót? Valóban jelen volt a parlamenti diskurzusban és a korabeli politikai publicisztikákban az antiszemitizmus? Kutatásom másik kérdése, hogy 1990 és 2002 között *hogyan* beszéltek a nyilvánosságban a zsidókról; milyen tudattartalmakat jelenítettek meg az aktorok, hiszen aki antiszemita üzenetet fogalmaz meg, egyúttal új szabályokat teremt, illővé formálja és domesztikálja a nyíltan vállalhatatlan kijelentéseket, megkonstruálja saját formuláit – zsidóellenes kódjait – s végeredményben létrehoz egy utalásos rendszert. Ez a rendszer a kognitív tudattartalmainkból épül, s mivel gondolataink reprezentációja a nyelv, az elemzésem is a nyelvi kifejezésekre koncentrál: számítógépes eszközökkel, automatizált eljárásokkal, gépi tanulással és statisztikai természetű módszerekkel közelíték a politikai nyelvben megjelenő tartalmakhoz.

Az előítéletes üzenet feltárására számítógépes szöveganalitikát alkalmazok. A náci uralom alatt az üldöztetés halálos veszedelmét elkerülni igyekvő Victor Klemperer, egy berlini rabbi fia, majd protestánsná lett irodalomtörténész 12 évig jegyzetelte tapasztalatait, s így alkotta meg az LTI-t (*Lingua Tertii Imperii*), vagyis a *Harmadik Birodalom nyelvét*. A számítógépes szöveganalitika lehetőséget ad arra, hogy nagy – akár történeti, akár kortárs – szövegmennyiségen kvantitatív módszerrel vizsgáljunk korszakokat, a szemantikai struktúrák változásait, valamint az elhallgatás és az utalás nyelvi mintázatait. Kiválasztott korpuszaim a politika termékei. Márpedig ahogy Paul Ricoeur is megfogalmazta, a politikai

²³ Kovács, 2008. 216.

nyelv eredendően sebezhető és törékeny,²⁴ így a politikai szereplők könnyen saját érdekeik szolgálatába állíthatják. Munkám során arra törekszem, hogy kutatási módszertanommal kvantifikálhatóvá tegyem ezeket a torzításokat, ezzel megragadva és kiegészítve az elméleti állításokat. Ricoeur gondolata mentén a nyelvhasználat vizsgálatával felderíthető, milyen aktusok játszódtak le a rendszerváltó parlament falai között és a szélsőjobboldali sajtó hasábjain. Elemzési egységeim az Országgyűlési Naplókban található felszólalások, valamint a politikai jobboldalhoz kötődő *Magyar Fórum* című hetilapban megjelent politikai publicisztikák, politikai tartalommal bíró írások. Fókuszomat azért osztom meg az országgyűlésben elhangzott megnyilvánulások és a sajtó között, mert a felszólalások lexikális választásait a parlamenti kontextus szabályozza. A beszéd ebben a helyzetben formális, a hetilapban megjelenő tartalom kevésbé kötött, a szerzők és a politikusok a parlamenti házszabály szabta politikai (erő)térből kilépve sokkal színesebb és érzékletesebb kifejezéseket használhatnak.

Disszertációmban a két vizsgált korpuszt a Natural Language Processing (NLP), vagyis a természetesnyelv-feldolgozás módszereivel, valamint kvalitatív módszerekkel is vizsgálom. Szóbeágyazás (*word embedding*) módszerével létrehozott vektortereket elemzek és hasonlítókat össze egymással, hogy feltárjam, miként változtak időben és a különböző nyilvánossági szinteken a zsidósággal kapcsolatos diskurzusok és diszkurzív torzítások. E vizsgálatok elvégzéséhez a következő módszereket rendelem: szemantikai elmozdulást számítottam a ciklusok között, s ezzel a zsidósággal kapcsolatos elfogultságok kvantifikálására tetten kísérletet; Reinhard Koselleck nyomán „aszimmetrikus ellenfogalmakat”²⁵ detektáltam, valamint egymással ideológiailag szembenálló fogalmakból szemantikai tengelyeket hoztam létre, és a ‘zsidó’ és ‘zsidóság’ szavakat pedig hasonlóságuk alapján pozicionáltam. Szóbeágyazással vizsgáltam továbbá a zsidó és zsidóság szó kontextusát, majd az így kapott adatokat kvalitatív elemzéssel egészítettem ki.

A rendszerváltás utáni zsidósággal kapcsolatos diskurzusok elemzéséhez a dolgozatot négy fő fejezetre tagoltam, amelyek egymásra épülve tárják fel az elméleti és a módszertani keretet és az empirikus eredményeket. Az első fejezetben az előítélet-kutatás elméleteit mutatom be az 1920-as évektől kezdődően a klasszikus, normatív elméletektől a deskriptív, leíró elméletekig, majd a társadalmi torzításokig, kitérve a magyarországi előítélet-kutatások

²⁴ Ricoeur, Paul: Politikai nyelv és retorika. In: Szabó M. – Kiss B. – Boda Zs. (szerk.): *Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus: Szövegváltozatok a politikára*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000. 53–62.

²⁵ Koselleck, Reinhart: Ellenségfogalmak. In: Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Budapest: József Műhely Kiadó. 1998. 12–23.

rendszerváltás utáni módszertani megfontolásaira és eredményeire. A második fejezetben a digitális előítélet-kutatásokat mutatom be, amelyekben különböző etnikai csoportokkal és a zsidósággal szembeni előítéletességet mértek a kutatók. Ehhez a részhez szorosan kapcsolódik a „Szöveg mint adat (*Text as data*)” című fejezet, amelyben részletesen kifejtem a számítógépes módszerrel végzett szövegalapú kutatásokat. A negyedik, „Zsidósággal kapcsolatos diskurzusok elemzése 1990–2002” című fejezetben tárgyalom a saját kutatásomat, a korpuszaim létrehozását, feldolgozását és elemzését. Végül levonom munkám következtetéseit és kitekintést nyújtok későbbi kutatási lehetőségekre.

Dolgozatomban célul tűztem ki, hogy egy korszakot vizsgáljak: a rendszerváltást tekintem kezdőpontnak, amikor a szólásszabadság megjelenésével előtörhettek a felszín alól különböző, addig tabusított diskurzusok; végpontjának pedig egy átdefiniáló diskurzus kezdetét, amelynek egyik első, emblematisztikus megnyilatkozása Orbán Viktor 2002 májusában, a Testnevelési Főiskolán elmondott beszédében²⁶ az a mondat, miszerint: „a haza nem lehet ellenzékben.”²⁷ A vizsgálat végpontja emellett egybeesik a digitalizáció és az online terek terjedésével: új fórumok nyíltak meg, amelyek vizsgálata már szétfeszítené vizsgálatom kereteit. Jelen dolgozat célja tehát elsősorban az, hogy a rendszerváltás után a magyar közbeszédben kirajzolódó, zsidósággal kapcsolatos diskurzusokat elméleti és empirikus módszerekkel egyaránt feltárja. Korábbi munkák egy-egy időpontban, kvantitatív módszerekkel vizsgálták, mekkora az előítélet a magyar társadalomban, ki az antiszemita s milyen attitűdökkel rendelkezik. Különböző kvalitatív felmérések és esettanulmányok jelentek meg a zsidóellenes retorika és diskurzus leírására.²⁸ Munkám révén azonban reményeim szerint arra is választ kaphatunk, hogy a zsidóellenesség magas percepcióját milyen szövegelemek, milyen szavak és szövegtartalmak magyarázzák.

²⁶ Orbán Viktor teljes beszéde megjelent: A haza nem lehet ellenzékben. Magyar Élet, 2002. május 18. 1., 10.

²⁷ Bene Márton – Bata Attila: A baloldali politikai közösség politikai kommunikációja II. Diskurzusok, ügyek, csatornák és egyéb modalitások. In: Kiss Balázs (szerk.): *A polarizáció évei. Politikai kommunikáció Magyarországon, 1997 – 2006*. Budapest: MTA TK PTI, 2017. 117–189., itt: 135.

²⁸ Csepeli György – Örkény Antal (szerk.): *Gyűlölet és politika*. Budapest: Minoritás Alapítvány Kisebbségkutató Intézete, 2002., valamint *Antiszemita közbeszéd Magyarországon* sorozat kötetei: Budapest: B'nai B'rith Első Budapesti Közösség, 2001, 2002, 2004, 2006.

I. ELŐÍTÉLET-KUTATÁS

Az előítéletek (*prejudice*) vagy Csepeli György metaforájával élve a „megismerés szögesdrótjai”²⁹ nyílt és burkolt formában is megjelenhetnek. Az előítélet-kutatás klasszikus megközelítései, amelyek a 20. század elején keletkeztek, társadalmilag káros személyiségjegyként jelenítették meg kutatásuk tárgyát. Olyan negatív attitűdként, amely egyének vagy csoportok ellen irányul. Ebben a normatív keretben az előítélet nemcsak kutatási fenomén, hanem egyúttal társadalomkritikai állítás is volt. A kutatók a nyíltan vállalt, szóbeli vagy konatív megnyilvánulásokat vizsgálták, céljuk pedig az előítéletek feltárása, csökkentése és felszámolása volt. Elméleteik alkalmazkodtak ahhoz a korhoz, amelyben éltek, s amelyben az emberek többnyire nyíltan vállalták az előítéleteiket.

A 20. század utolsó évtizedeiben és a 21. század elején az egyének már kevésbé hangoztatták előítéletes nézeteiket, és ez a kutatókat is szemléletváltásra ösztönözte. Az 1970-es évek kognitív fordulata után kutatók csoportjai új nézőpontból kezdték szemlélni az előítéletet: nem elsősorban személyiségjegyként, hanem a megismerés folyamatának velejárójaként tekintettek rá. Az előítélet így kapcsolódott össze a torzítás (*bias*) fogalmával: a társas kategorizáció és az információfeldolgozás automatizmusai révén az előítélet nem kórkép vagy deviancia, hanem szabályszerűség lett a társas megismerésben. A kutatás fókusza ezért a negatív attitűdökről eltolódott az implicit, automatikus, gyakran tudattalan torzítások irányába. A torzítások kutatását az informatika fejlődésével különböző számítógépes tesztek mélyítették el, s ezek egyben új távlatokat nyitottak a vizsgálatában. Az alábbiakban azt a folyamatot írom le, hogy a normatív elméletektől a deskriptív kutatásokon át miként jutottunk el az előítélet technikai feltárásáig.

Normatív elméletek: az előítélet-kutatás klasszikusai

Az előítélet-kutatás kezdetei a 20. század elejére tehetők, s fejlődése erősen összefügg a kor egymást követő társadalmi traumáival: az első világháborúval, valamint az utána felívelő nemzeti ideológiák térnyerésével, a náciizmussal és a fasiszmussal, a második világháborúval és a holokauszttal. Ezek a traumatikus társadalmi események késztették a kutatókat arra, hogy választ találjanak az őket körülvevő világ folyamataira, és hogy feltárják az előítéletek (*prejudice*) társadalmi és pszichológiai kereteit.

²⁹ Csepeli György: *A hétköznapi élet anatómiája*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó. 1986. 75.

Erős Ferenc kategorizálása szerint az előítélet-kutatásokat normatív, azaz értékelvű, illetve deskriptív, vagyis leíró kategóriákba lehet sorolni.³⁰ Erős hangsúlyozza, hogy a század elején az előítélet-kutatásnak szinte kizárólag Amerika volt a központja. Az egyik előítéletekkel kapcsolatos első megfigyelés Walter Lippmann amerikai újságíró *Public Opinion* című kötetében olvasható. Lippmann emelte be a társadalomtudományos gondolkodásba a sztereotípiák fogalmát: „fejünkben lévő képekként”³¹ jellemezte a jelenséget, a leegyszerűsített és egyoldalú mentális képeket, amelyeket elképzelünk, ha valamely csoport tagjaira gondolunk. Könyvében rámutatott, hogy a világról alkotott „valóságképet” az egyének nem közvetlenül érzékelik, hanem torzítva, és egy-egy fogalom alapján hajlamosak azt a képzeletükben élő sztereotípiák alapján kiegészíteni. A későbbi munkák bemutatása végett hangsúlyozni kell, hogy már ekkor, a kezdeti megfigyelésnél is megjelenik a kogníció és a torzítás Lippmann magyarázatában.³²

1933-ban, 11 évvel később, Katz és Braly³³ 100 princetoni egyetemistával készített kutatásukban csoportokhoz rendelt sztereotípiákat vizsgáltak. Az alanyoknak tíz etnikai csoporthoz kellett jellemző tulajdonságokat választaniuk egy 84 szavas listáról, amely pozitív és negatív jellemzőket is tartalmazott; amennyiben nem találták meg azokat a szavakat, amely szerintük a csoportot reprezentálják, a listát további jellemzőkkel bővíthették. Miután pedig kitöltötték a 10 csoport jellemzőit, utasítást kaptak, hogy minden etnikumnál külön-külön jelöljék az öt-öt legjellemzőbb tulajdonságot. A kutatók ezzel a módszerrel mérték, hogy az egyetemisták milyen elnagyolt sztereotípiák mentén gondolkodnak a csoportokról: feltárták, hogy a 100 megkérdezett pozitív és negatív jellemzőket egyaránt társít a csoportokhoz. Az egyetemisták úgy vélték – csak néhány példát említve –, hogy a németek szorgalmasak, az olaszok impulzívok és szenvedélyesek, a feketék babonások (84%), a zsidók ravaszok (79%), az angolok sportszerűek, a japánok intelligensek. A kutatók gyakoriságelemzéssel vizsgálták, hogy mely csoportoknál egyezik a hallgatók véleménye, valamint mely csoportot illettek a legtöbb jelzővel. Kimutatták, hogy a sztereotípiák nemcsak egyéni tapasztalatokon, hanem társas tanuláson és kulturális mintákon is alapulnak. Korai kutatásuk elméleti árnyaltságát mutatja, hogy már évtizedekkel

³⁰ Erős Ferenc: Irányok és tendenciák az előítéletek kutatásában. *Educatio*, 2007/1. 3–9.

³¹ Ahogy már a bevezetés fejezetcímében is szerepel: „The World Outside and the Pictures in Our Heads..”. Lásd: Walter Lippmann: *Public Opinion*. New York: Macmillan, 1922. ix.

³² Lippmann, 1922.

³³ Katz, Daniel – Braly, Kenneth: Racial stereotypes of one hundred college students. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1933/3. 280–290. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0074049>

a fogalom megalkotása előtt rámutattak a kognitív disszonancia jelenségére, amelyet Leon Festinger 1957-ben írt le részletesen *A Theory of Cognitive Dissonance*³⁴ című könyvében.

Erős Ferenc normatívnak tekinti azokat az elméleteket, amelyek nem csupán leíró módon viszonyulnak vizsgálatuk tárgyához, hanem annak kritikai vizsgálatára is törekszenek. Ezen elméletek és kutatások célja nem pusztán a társadalmi valóság leírása, hanem a társadalmi igazságosság előmozdítása is. A normatív elméletek egyik sarokköve az Adorno és munkatársai által végzett kísérlet, amelyet *A tekintélyelvű személyiség (The Authoritarian Personality, rövidítve TAP)*³⁵ című könyvükben foglaltak össze. Adornóék elmélete erős freudiánus alapokkal rendelkezik, a személyiségben keresi az előítélet okait. Empirikus kutatásuk során kérdőíveket és interjúkat készítettek, amelyek célja, hogy rámutassanak arra, milyen pszichológiai struktúrák, milyen személyiségjegyek teszik hajlamosá az embereket az előítéletességre. Mérőeszközként az F-skálát alkották meg, amellyel az autoriter személyiségre való hajlamot mérték. Alapgondolatuk szerint az autoriter személyiségre jellemző a normakövetés, a tekintélyeknek való engedelmesség, a tekintélyelvű agresszió, a sztereotip gondolkodás, a babonáság, a szexualitás elfojtása és a projekcióra való hajlam. Elméletük szerint az előítélet nemcsak egy-egy csoportra irányul, hanem a személyiségstruktúra része, azaz aki előítéletes egy kisebbségi csoporttal szemben, az hajlamosabb lesz más társadalmi csoportokat is elítélni.

A TAP pszichodinamikus magyarázatot ad az előítéltre: nem pusztán elfogultságból vagy tudatlanságból ered, hanem belső szorongásokból és elfojtásokból. Adornóék megalkották a bűnbakképzés elméletét, erős motivációs háttérrel: a szigorú szülői nevelés, amely a gyermeket az erkölcsi és viselkedésbeli normák betartására kényszeríti, frusztrációt, majd ennek következményeképpen agressziót eredményez, s mivel az agresszió nem irányulhat a kiváltó ok – a szülő – felé, a gyermeknek találnia kell egy gyengébb személyt vagy csoportot, amelyre irányítva levezetheti az agresszivitását, ezzel visszaállítva saját önbecsülését. Erős rámutat arra, hogy a tekintélyelvű személyiség elméletében a kutatók az előítéletet nem eredendő pszichés adottságnak tekintik, hanem hangsúlyozzák a társadalmi tényezők szerepét³⁶ – így az előbb ismertetett bűnbakképzés elmélete a kora gyermekkorban, a szocializáció első színterében, a családban megtapasztalt tekintélyelvűség átadására mutat rá.

³⁴ Festinger, Leon: *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford: Stanford University Press, 1957.

DOI: <https://doi.org/10.1515/9781503620766>

³⁵ Adorno, Theodor W. – Frenkel-Brunswick, Else – Levinson, Daniel J. – Sanford, R. Nevitt: *The Authoritarian Personality*. New York: Harper and Brothers, 1950.

³⁶ Erős, 2007.

A TAP szerzői közül többen – köztük Theodor W. Adorno és Else Frenkel-Brunswik, a frankfurti iskola két tagja – a fasizmus elől menekülve érkeztek az Egyesült Államokba, és a fasiszta rendszerek traumatikus tapasztalataira adott válaszként akarták megtalálni az előítélet társadalmi-pszichológiai gyökereit. Síklaki István megemlíti, hogy az F-skála elnevezésében a fasiszta hajlamra utalnak a szerzők, könyvükben azonban tekintélyelvűségről beszélnek³⁷ – vagyis munkájukban megmutatkozik az értékelvűség. A kutatást az elmúlt több mint fél évszázadban több kritika érte:³⁸ az F-skála egyoldalúan méri az autoriter személyiséget, csak a radikális jobboldalra koncentrál, továbbá erősen pszichológiai fókuszú, kevésbé veszi figyelembe a társadalmi hatásokat és a strukturális sajátosságokat. A TAP ennek ellenére alapműnek számít, kritikáival együtt több kutatást ihletett,³⁹ és az előítéletek értelmezésében és feltárásában a mai napig megkerülhetetlen.

Az interdiszciplináris előítélet-kutatás egyik első és ugyancsak megkerülhetetlen példája Gordon W. Allport 1954-ben megjelent, *Az előítélet* című könyve,⁴⁰ amely szintén a normatív elméletek közé tartozik. Elemzésében Allport több – egyéni, csoportközi, társadalmi – szinten vizsgálta az előítélet pszichológiai, társadalmi és kulturális okait. Kutatásának tárgyát a következőképpen definiálja: „Az előítélet valamely személlyel szemben érzett idegenkedő vagy ellenséges attitűd, melynek alapja pusztán annyiban van, hogy az illető személy egy adott csoporthoz tartozik, és ennek következtében feltételezik róla, hogy a csoportnak tulajdonított negatív tulajdonságokkal ő is rendelkezik.”⁴¹ Definíciójában a csoportközi meghatározottságokról, torzításokról, hibás észlelésről olvashatunk, amely alapvetően jellemzi Allport kontextualista elméletét. Hangsúlyozza, hogy a kategorizáció, amely mindennapos jelenség – segít a tájékozódásban, a megismerési folyamat egyik alapvető és fontos eleme, amellyel a jelenségeket, dolgokat, embereket osztályozzuk – előítéletek alapjává válhat, amennyiben az észlelés felületes és túlzottan

³⁷ Síklaki István: *Előítélet és tolerancia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 2010. 25.

³⁸ Christie, Richard – Jahoda, Marie (eds.): *Studies in the scope and method of 'The authoritarian personality.'* Glencoe: Free Press, 1954. egész kritikagyűjteménynek tekinthető, továbbá Brown, Richard: *Social Psychology*. New York: Free Press, 1965. könyvében egy egész fejezetben mutatja be a tekintélyelvű személyiség elméletét, hangsúlyozza, hogy Adornóék szinte kizárólag az antiszemitizmusra koncentrálnak, s így nem világos, hogy általábani kirekesztő-hajlamot vizsgáltak vagy csupán egyfajta előítéletet (504. oldal). Továbbá a következő lábjegyzetben olvasható Bob Altemeyer műve, amely kritikát fogalmazott meg a kuantással szemben, azonban a TAP egy új skála és elmélet megalkotására ösztönözte.

³⁹ Bob Altemeyer. az F-skála hiányosságait bírálva létrehozta az RWA-skálát (Right-Wing Authoritarianism), amelyben a tekintélyek iránti engedelmisséget, autoriter agressziót és a konvencionálisizmust vizsgálja, kimutatta, hogy ezzel a három faktorról jelezhető a rasszizmus. Lásd: Altemeyer, Bob: *Right-Wing Authoritarianism*. Winnipeg: University of Manitoba Press, 1981. Később John Duckitt integráló modelljében két alapattitűdöt különített el: az RWA mellett a Social Dominance Orientation (SDO) fogalma jelent meg, amely a hierarchikus társadalmi rend támogatását tükrözi.

⁴⁰ Allport, Gordon W.: *Az előítélet*. Fordította: Csepeli György. Budapest, Gondolat Kiadó, 1977.

⁴¹ Allport, Gordon W.: *Az előítélet*. Fordította: Csepeli György. Budapest, Gondolat Kiadó, 1999. 36.

leegyszerűsítő, valamint rugalmatlan állításokon alapul. Kiemelt szerepet szentel az észlelésnek és a gondolkodásnak. Elméletének kognitív megalapozását tovább erősíti a társadalmi meghatározottságok, kulturális sajátosságok visszatükröződése az egyénben: „az előítélet csak visszatükrözi a személy általános gondolkodásmódját a világról, amelyben él”.⁴²

Az előítélet kialakulásában öt egymásra épülő kategória különböztethető meg Allport szerint, ezek a következők: szóbeli előítéletelesség; elkerülés; hátrányos megkülönböztetés (mint az elkülönülés vagy koncentráció); fizikai agresszió; végül a kiirtás.⁴³ E fokozatok egyfajta skálát alkotnak, amely az előítélet enyhébb formáitól egészen a kollektív erőszakig terjed. E kategóriák számát művének későbbi (rövidített) kiadásában három kategóriára csökkenti: az első ismét a szóbeli előítéletelesség, amely verbális elutasítást jelent; a második a hátrányos megkülönböztetés, illetve elkülönítés; a harmadik a testi erőszak (amely az előbb ismertetett klasszikus ötfokozatú skála utolsó pontjáig, akár a kiirtásig terjedhet). Vagyis az előítélet nem statikus, hanem folyamatosan változhat. A legtöbb ember egész élete során csak a szóbeli előítéletelesség lépcsőfokára lép fel, de Allport figyelmeztet arra, hogy Hitler is szóbeli előítéletelességgel bírta rá a német társadalmat a zsidók, a homoszexuálisok és a másként gondolkodók megbélyegzésére, a velük szembeni erőszak alkalmazására, végül pedig több millió ember kiirtására.⁴⁴ Modellje később a gyűlölet-bűncselekmények szociálpszichológiai és kriminológiai megértésének alapja lett.⁴⁵

Az előítélet-kutatás kezdeti szakaszában az explicit, azaz nyíltan vállalt attitűdökre és csökkentési lehetőségeikre koncentráltak a kutatók. Allport nemcsak leírja az előítélet működését, hanem társadalomjobbító szándékkal – ahogy ez a normatív elméletekre jellemző – egy előítéletmentesebb társadalom megteremtését célozza meg. Erre vall munkájában a kontaktushipotézis megfogalmazása is, amely szerint az előítélet csökkenthető, ha személyes kapcsolat alakul ki a különböző csoportok tagjai között, akiknek egyenlő a státusza, közös a céljuk, interakciójukat az együttműködés, valamint intézményi támogatás jellemzi. Későbbi munkatársa, Elliot Aronson a kontaktushipotézis hatására dolgozta ki az ún. mozaikmódszert (*jigsaw classroom*),⁴⁶ amely az iskolai szegregáció és az

⁴² Allport, 1977. 263.

⁴³ Allport, 1977.

⁴⁴ Allport, 1999.

⁴⁵ Petrosino, Carolyn: Connecting the Past to the Future: Hate Crime in America. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 1991/1. 22–47. DOI: <https://doi.org/10.1177/1043986299015001003>; Perry, Barbara: *In the Name of Hate: Understanding Hate Crimes*. New York: Routledge, 2001. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203905135>

⁴⁶ Aronson, Elliot: *The Jigsaw Classroom: Building Cooperation in the Classroom*. New York: Longman, 1997.

előítélet csökkentésének egyik hatékony módszerévé vált, s amely a kontaktushipotézis gyakorlati megvalósítása: a különböző háttérű, de egyenlő státuszú gyermekek a tudást csak egymásra támaszkodva szerezhetik meg.

Allport nyomán Aronson szintetizálja az előítélet három komponensét, a kognitív nézőpontot hangsúlyozva: „Az előítéletnek van egy kognitív összetevője (egy sztereotípiát és egy sor hiedelem a csoportról); egy érzelmi komponense (ellenszenv vagy aktív ellenséges érzület a csoporttal szemben) és egy viselkedésszerű összetevője (készenlét a csoport diszkriminációjára, amikor csak lehetséges)”.⁴⁷

Allport munkája áttörést jelentett az egyéni és csoportközi előítéletek vizsgálatában, ám az 1980-as évektől, főleg a kritikai szociálpszichológia irányzatának kezdeteitől a kutatók – például van Dijk vagy Tajfel – hangsúlyozták, hogy elmélete kevésbé reflektál a társadalmi intézményrendszerek szerepére az előítéletek kialakulásában és fenntartásában. Elliot Aronson visszaemlékezésében olvashatunk erről egy beszédes példát: „Gondolják csak el, amikor a Harvard oktatói klubjában Gordon Allport és én ebéd közben szabadon megvitattuk az antiszemitizmus és a faji előítéletek kérdéseit, egyikünkben sem merült fel, hogy legalább ilyen vérlázító, hogy az egyetem női oktatói csak a hátsó bejáraton keresztül léphetnek a klubba!”⁴⁸

Aronson önéletrajzi írásának részlete rávilágít arra, hogy a máig idézett, előítélettel foglalkozó, új és releváns elméleteket megfogalmazó kutatók számára is láthatatlanok maradhatnak olyan strukturális egyenlőtlenségek, amelyek csak a későbbi kritikai reflexiók és társadalmi változások révén kerülnek előtérbe.

Deskriptív elméletek: kognitív fordulat

Erős Ferenc deskriptívnek tekinti azokat az elméleteket, amelyek az előítéletre nem megoldandó társadalmi problémaként, nem negatív attitűdként tekintenek, amely más egyének vagy csoportok ellen irányul, s amelynek kezelésében a kutató is aktív szerepet vállal, hanem mint természetes, elkerülhetetlen jelenséget szemlél, úgy mint a társas megismerés normális folyamatát. Erős hangsúlyozza, hogy az 1950-es évek klasszikusai után az 1960-as évektől egyre inkább a leíró jellegű elméletek kerültek előtérbe. Teun A. van Dijk *Prejudice in Discourse* (Előítélet a diskurzusban) című könyvében Erőshöz

⁴⁷ Aronson, Elliot: *A társas lény*. (Fordította: Erős Ferenc.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 2008. 299.

⁴⁸ Aronson, Elliot: *Életem és a szociálpszichológia*. (Fordította: Varga Katalin.) Budapest: Ab Ovo, 2010. 174.

haszonlón két kategóriát különböztet meg: az amerikai és az európai előítélet-kutatási vonalat.⁴⁹ Az irány, amelyet Erős deskriptívnek nevez, van Dijknél az európai irányzat, amelyhez elsősorban – korai bristoli munkássága okán – Henri Tajfel neve kötődik.

Tajfel egy új kutatási irány előfutáraként már az 1960-as években hangsúlyozta az előítéletek kognitív aspektusait.⁵⁰ Klasszikus könyvében Allport is írt az előzetes ítéleteinkről (*prejudgement*),⁵¹ kategóriáinkról, amelyek gondolatainkat irányítják. Tajfel azonban kísérletei során rájött, hogy az előítélet a kategorizációból fakadó túláltalánosítás és torzítás, amely során bizonyos jellemzők alapján hajlamosabbak vagyunk egy csoport tagjait egymáshoz a valóságosnál sokkal hasonlóbbnak látni és láttatni.⁵² Az 1970-es években végzett csoportközi viszonyokkal foglalkozó tanulmányai során a minimális csoportközi helyzet meghatározására kísérleteket folytatott: az alanyokat csoportokba osztotta úgy, hogy a tagok nem ismerték egymást, és a csoportoknak sem volt meghatározó jellemzője (akkor alakultak, nem volt történetük és hagyományuk), ám a csoporttagok tagságuk megszerzése után mégis a saját csoportjukat favorizálták, saját csoportjuk tagjainak kedveztek. Ebből Tajfel azt a következtetést vonta le, hogy az emberek nagyon kevés információ, már a pusztán csoporttagság alapján is „mi” és „ők” kategóriába sorolják a környezetüket, s ez a helyzet alapot teremt különböző csoportfolyamatoknak, mint amilyen például a saját csoport felértékelése vagy a külső csoport hátrányos megkülönböztetése.⁵³

Tajfel és Turner 1979-ben alkotta meg a társas identitás elméletét, amelynek alapja, hogy az egyének folyamatosan társas kategóriákba sorolják magukat és környezetüket. A csoportokat kategorizálják és jelentéssel ruházzák fel, ilyenek lehetnek a tanulócsoporthok, különböző hobbiszakkörök, de akár a nemzetek is. Tajfel munkásságával előtérbe helyeződtek a kognitív torzítások, mint például az asszimilációs- és a kontraszthatás, vagyis hogy egy csoport tagjait egyformábbnak érzékeljük, mint amilyenek valójában, valamint ha valakit, mondjuk egy külső csoport tagját, tőlünk túlságosan eltérőnek érzékelünk.

⁴⁹ van Dijk, Theun A.: *Prejudice in Discourse. An Analysis of Ethnic Prejudice in Cognition and Conversation*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, 1984. 17–18.

⁵⁰ Tajfel, Henri: Cognitive aspects of prejudice. *Journal of Biosocial Science*, 1969/1. 173–191. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0021932000023336>

⁵¹ Allport, Gordon W.: *The Nature Of Prejudice*. New York: Doubleday Anchor Books, 1958. 9–10.

⁵² Tajfel, Henri – Sheikh, Annes A. – Gardner, Robert C.: Content of stereotypes and the inference of similarity between members of stereotyped groups. *Acta Psychologica*, 1964/3., 191–201. [https://doi.org/10.1016/0001-6918\(64\)90017-4](https://doi.org/10.1016/0001-6918(64)90017-4); Tajfel, Henri – Wilkes, A. L.: Classification and quantitative judgement. *British Journal of Psychology*, 54 (2), 1963. 101–114. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1963.tb00865.x>

⁵³ Tajfel, Henri: Experiments in Intergroup Discrimination. *Scientific American*, 1970/5. 96–10. DOI: <https://doi.org/10.1038/scientificamerican1170-96>; Tajfel, Henri – Billig, Michael G. – Bundy, Robert P. – Flament, Claude: Social categorization and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1971/2. 149–178. DOI: <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420010202>

Az amerikai perspektíva Hamilton, Rothbart, Taylor, Snyder, Wilder és Rose kutatásaira épül,⁵⁴ amelynek irányvonala az automatikus kategorizáció és a sztereotip információfeldolgozás vizsgálata. A kutatók a csoportészlelés kognitív elemeire koncentráltak. Hamilton és Gifford szintén egy csoportkísérlet alapján alkotta illuzórikus korreláció-elméletét. A csoportot nem tagság, hanem külső megítélés alapján vizsgálták: arra voltak kíváncsiak, hogy egy csoportot hogyan ítélnék meg annak nagysága és a csoporttagokról kapott információk alapján. Az A csoport képviselte a többségi csoportot, B csoport a kisebbségi csoportot, az információk pedig a csoportnagysággal arányosan voltak kedvezők és nemkívánatosak, az információkban nem volt torzítás. A kutatási alanyok mégis gyakrabban tulajdonították a kisebbségi csoportnak a nemkívánatos viselkedést, míg a többségi csoport esetében pontosan becsülték meg a pozitív és a negatív információkat. Tehát az illuzórikus korreláció rámutatott arra, hogy a kisebbségi csoportot gyakran kapcsolják össze negatív állításokkal. Továbbá megállapították, hogy a sztereotípiák fennmaradását az is biztosítja, hogy az egyének jobban emlékeznek azokra az eseményekre, amelyek megerősítik hiedelmeiket.⁵⁵

Általánosan elmondható, hogy az 1960-as, 1970-es évektől a különböző tudományterületeket kognitív fordulat jellemezte,⁵⁶ s ez az előítélet-kutatásokban is megmutatkozott. A kutatók az előítéletek mögötti mentális folyamatokra figyeltek, normalizálták az előítéleteket, nem a személyiségjegyekben keresték az okokat, hanem – ahogy fentebb olvashattuk – a mindenkiben megjelenő kognitív mechanizmusokban. A kognitív fordulat után megváltozott az előítélet-kutatás kérdése: ekkor már nem az számított, milyen személyiségjegyek alapján írhatjuk le az előítéletes személyt, hanem hogy hogyan működik az elnagyolt információfeldolgozás, amely az előítéletek alapja. Az implicit társas megismerés megkülönböztetése – ahogy B. Keith Payne és Bertram Gawronski fogalmaznak összefoglaló írásában – úgy jött létre, hogy „a kognitív pszichológia megközelítéseit és módszereit átültették a szociálpszichológiai kérdések megválaszolására”.⁵⁷ Az implicit

⁵⁴ Hamilton, David L. (ed.): *Cognitive Processes in Stereotyping and Intergroup Behavior*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1981.

⁵⁵ Hamilton, David L. – Gifford, Robert K.: Illuzórikus korreláció a személyközi észlelésben: a sztereotip ítéletek kognitív alapjai. In: Hunyady, György et al.: *A csoportok percepciója*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1999. 73–88.

⁵⁶ Pléh Csaba: Kognitív fordulatok a pszichológiában s a tudomány egészében: hirtelen feledtük-e a viselkedést? *Magyar Tudomány*, 2019/1. 135–152. DOI: <https://doi.org/10.1556/2065.180.2019.1.14>; vagy Pléh Csaba – Lányi Gusztáv: A „kognitív forradalom” és a magyar pszichológia. *Valóság*, 1984/7. 13–28.

⁵⁷ Payne, Keith B. – Gawronski, Bertram: A history of implicit social cognition: Where is it coming from? Where is it now? Where is it going? In: Ibid (eds.), *Handbook of implicit social cognition: Measurement, theory, and applications*. New York – London: The Guilford Press, 2010. 1–15., itt: 2. Saját fordítás, eredeti

társas megismerés két iránya jött létre, az egyik irány: Shiffrin és Schneider kognitív pszichológusok a kontrollált-automatikus információfeldolgozás elméletében leírták, hogy a kontrollált feldolgozás szándékos, figyelemigényes és korlátozott kapacitású, míg az automatikus feldolgozás automatikus, figyelem nélküli, szinte korlátlan kapacitású és nehezen gátolható.⁵⁸ A másik kutatási irány pedig az implicit attitűdök és sztereotípiák aktiválására koncentrált, s ennek kutatói – Banaji és Bhaskar – szerint: „Az újabb kutatási eredmények fő üzenete az, hogy a nem tudatos sztereotipizálás és előítéletesség elkerülhetetlen.”⁵⁹

Az 1980-as években a kutatók rámutattak, hogy az előítéletek sok aspektusban rejtetté váltak, mivel a kifejezésük egyre kevésbé volt társadalmilag elfogadott. Az amerikai társadalomra vonatkoztatva megjelent a „modern rasszizmus” vagy szimbolikus rasszizmus fogalma, mely szerint a nyíltan ellenséges attitűdöket finomabb, közvetettebb negatív érzelmek és ideológiák váltották fel. Samuel Gaertner és John Dovidio averzív rasszizmus elmélete azt a jelenséget írta le, amikor az előítéletek már kellemetlenek hordozójuk számára. Megkülönböztetik a domináns rasszista típust, aki nyíltan megéli előítéleteit és az averzív rasszista kategóriáját, aki látszólag előítéletmentes, hisz az egyenlőségben és liberális elveket vall, ennek ellenére tudattalanul vannak negatív érzései bizonyos kisebbségi csoportok irányában. Ezek kellemetlen érzésként nyilvánulhatnak meg a kisebbségi csoport társaságában, ami elkerüléshez vezet, és bizonyos csoportok felé nem tudatos negatív reakciók is megjelenhetnek.⁶⁰ Gaertner és Dovidio fogalmazta meg, hogy a modern társadalomban az előítélet nem mindig mutatkozik meg hordozója előtt, azaz a tudatos szintről a tudattalanba húzódik vissza.

Ennek következtében az előítélet kutatása egyre inkább a felszínen nem látható attitűdökre és reakciókra irányult. Patricia Devine a sztereotípiák és az előítélet kapcsolatát vizsgálva úgy alakította ki kísérletét, hogy ellenőrizhető legyen az előítélet automatikus és kontrollált folyamatainak elkülönítése és annak következményei. Kimutatta, hogy még azok is automatikusan előítéletes válaszokat adhatnak, akik őszintén elutasítják a faji előítéleteket,

szöveg: „...researchers adapted ideas and methods from cognitive psychology to answer social psychological questions.”

⁵⁸ Shiffrin, Richard – Schneider, Werner: Controlled and automatic human information processing: Perceptual learning, automatic attending, and a general theory, *Psychological Review*, 1977/84. 127–190. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.127>

⁵⁹ Banaji, Mahzarin R. – Bhaskar, R.: Az implicit sztereotípiák és az emlékezet: A társas hiedelmek korlátozott racionalitása. In: Banaji, Mahzarin: *Rejtőzködő attitűdök és sztereotípiák*. Budapest: Osiris, 2003. 192–223., itt: 195.

⁶⁰ Gaertner, Samuel L., – Dovidio, John F.: The aversive form of racism. In: Dovidio, John F. – Gaertner, Samuel L. (eds.): *Prejudice, discrimination, and racism*. Orlando – London: Academic Press. 1986. 61–89.

ha nincs lehetőségük kontrollálni a reakcióikat.⁶¹ Devine 1989-es kísérlete feltárta, hogy a sztereotípiák ismerete nem feltételezi az előítéletet, az etnikai sztereotípiákat mind a magas, mind az alacsony előítéletességi szinttel rendelkező vizsgálati alanyok ismerték. Ha nincs lehetőség a tudatos kontrollra, a sztereotípiák automatikusan aktiválódnak; a különbség a feldolgozásban rejlik, az alacsony előítéletességi szinttel rendelkező emberek igyekeznek elutasítani az automatikusan felidézett előítéletes reakciót.

Az 1990-es években az előző évtized kutatásaira támaszkodva a kutatások fókuszra a nyílt vagy rejtett előítéletekről még inkább a tudattalan előítéletekre terelődött – ahogy már Devine munkájában is láthattuk. Anthony Greenwald és Mahzarin Banaji bevezette az implicit társas kogníció fogalmát: „Az implicit társas kogníció ismertetőjegye az, hogy a múltbeli események nyomai bizonyos teljesítményekre befolyással vannak, még akkor is, ha a korábbi befolyásoló élményre a hagyományos értelemben nem emlékezünk – vagyis az az önbeszámoló és az introspekció számára nem hozzáférhető.”⁶² Ők határozták meg az implicit attitűd fogalmát is: „Az implicit attitűdök olyan introspektíven nem meghatározott (vagy nem pontosan meghatározott) nyomai a múltbeli tapasztalatoknak, amelyek kedvező vagy kedvezőtlen érzéseket, gondolatokat és szociális tárgyakkal kapcsolatos cselekvéseket közvetítenek.”⁶³

Munkájuk hozzájárult két új számítógépes mérőeszköz megjelenéséhez, amely két különböző ideológiai háttérrel is tükröz.⁶⁴ Az egyik Russel Fazio és munkatársai⁶⁵ kutatásának az alapja, amely a sztereotipikus ismeret memóriabeli hozzáférhetőségét méri (*Evaluative Priming Task, EPT*). Az EPT abból indul ki, hogy az attitűdök a memóriában olyan asszociációként tárolódnak, amelyek automatikusan aktiválódnak, amikor az adott tárggyal találkozunk. A kutatók többszintű vizsgálatukban azt elemezték, hogy egy inger, mondjuk kisebbségi csoporthoz tartozó arcok látványa, automatikusan aktivál-e pozitív vagy negatív értékeléseket a memóriából, és ha igen, ezek az automatikus értékelések személyes

⁶¹ Devine, Patricia G.: Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1989/1., 5–18. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.56.1.5>, magyarul megjelent: Devine Patricia: Sztereotípiák és előítélet: Automatikus és kontrollált komponensek. In: Hunyady, György et al.: *A csoportok percepciója*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1999. 379–407.

⁶² Greenwald, Anthony G. – Banaji, Mahzarin R.: Az implicit társas kogníció: Az attitűdök, az önértékelés és a sztereotípiák. In: Hunyady, György et al.: *A csoportok percepciója*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1999. 139–190. itt: 140.

⁶³ Greenwald – Banaji, 2003. 151.

⁶⁴ Gawronski, Bertram – De Houwer, Jan – Sherman, Jeffrey W.: *Twenty-Five Years of Research Using Implicit Measures, Social Cognition*, Vol. 38. 2020. 1–25. DOI: <https://doi.org/10.1521/soco.2020.38.supp.s1>

⁶⁵ Fazio, Russel H. – Jackson, Joni R. – Dutton, Bridget C. – Williams, Carol J. Variability in automatic activation as an unobtrusive measure of racial attitudes: a bona fide pipeline? *Journal of Personality and Social Psychology*, 1995/6. 1013–1027. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.6.1013>

attitűdöket tükröznek-e, vagy inkább kulturálisan megosztott sztereotípiákat – azaz nem az előítéletek tartalmára, hanem a hozzáférhetőségükre kíváncsi. Kutatásuk hat fázisból állt: a résztvevőknek pozitív vagy negatív jelentésű melléknéveket kellett minél gyorsabban értékelniük (jó vagy rossz gomb megnyomásával), közvetlenül azután, hogy egy faji kategóriát reprezentáló arcfotó jelent meg a képernyőn. A kulcsmechanizmus az, hogy ha az arc által kiváltott automatikus értékelés összhangban van a melléknév értékelésével (pl. negatív asszociáció fekete arccal, majd negatív szó), akkor a reakció gyorsabb lesz, mint ha ellentétes lenne (pl. fekete arc után pozitív szó). A reakcióidők különbségeiből számított mutató segít az implicit attitűd közvetett mérésében.

Emellett a másik újfajta, számítógépes mérőeszköz, az Implicit Asszociációs Teszt (IAT),⁶⁶ amelyet Anthony Greenwald, Debbie McGhee és Jordan Schwartz dolgozott ki 1994-ben, majd négy évvel később publikálták, az implicit emlékezet kutatásához kapcsolódik, azt vizsgálva, hogy a korábbi tapasztalatok nyomai hogyan befolyásolhatják a döntéseket anélkül, hogy az alany ezt tudatosítaná. A teszt az implicit, azaz rejtett attitűdöket, preferenciákat, nem tudatos viselkedéseket méri, s míg egy kérdőív könnyen kijátszható, addig az IAT kevésbé. Erre Melanie Steffens 2004-es kísérlete mutatott rá, aki a lelkiismeretességet mérte kérdőíves és IAT módszerrel, és míg a kérdőívben a kevésbé lelkiismeretes kitöltők is magas lelkiismereti pontszámot értek el, addig a IAT-tesztben már kevésbé tudták színlelni attitűdjeiket.⁶⁷

Az IAT feltárja, mennyire összefüggő az asszociációnk erőssége bizonyos képek és kategóriák között, vagyis a teszt a tudattalan, automatikus kategorizációt vizsgálja. A számítógépes teszt során a válaszadónak a lehető leggyorsabban és a legkevesebb hibával kell választania olyan szavakat és képeket, melyek egyértelműen különböző kategóriákba sorolhatók. A módszer lényege, hogy a vizsgálati személynek két dichotóm kategóriapár elemeit (például a rassz IAT esetén *black–white* (fekete–fehér) és *pleasant–unpleasant* (kellemes–kellemetlen) kell ugyanazzal a billentyűvel, váltakozó sorrendben osztályoznia. Amikor a társadalomban gyakran együtt előforduló fogalmak (például *white+pleasant* [fehér+kellemes]) osztoznak egy gombon, az átlagos reakcióidő lényegesen rövidebb, mint inkompatibilis párosításnál (például *black+pleasant* [fekete+kellemes]). Minél szorosabban kapcsolódik tudatunkban a két fogalom, annál könnyebben és gyorsabban kötjük össze a

⁶⁶ Greenwald, Anthony G. – McGhee, Debbie E. – Schwartz, Jordan L. K.: Measuring individual differences in implicit cognition: The implicit association test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1998/6. 1464–1480. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.6.1464>

⁶⁷ Nábrády Mária: *A hazugság pszichológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006. 122.

tartalmat, így gyorsabb lesz a reakciónk. A válaszok reakcióidejének összehasonlításából lehet mérni a fogalmak viszonyát. A teszt a több másodperces gondolkodási időt beleszámolja az eredménybe: ha ez a döntési idő magas, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy a kitöltő szerint nem összetartozó az arc és a fogalom, de az alany kontrollálja választását. Tehát a tesztet kevésbé lehet megtéveszteni, mint a korábbi módszereket: a válaszügy hosszából, illetve a hibák arányából kiderül, hogy az alanyok számára melyik arc melyik fogalommal társul valójában. A teszt öt blokkból áll, a kutatási panelen fogalmak és arcok láthatók. S amennyiben megfigyelhető a megnövekedett hibaszázalék, valamint a lelassult reakcióidő, elmondható, hogy a vizsgálati alanyoknak esetleges asszociációi miatt (miszerint az xy csoport tagjai rosszak) több időbe telik a szavak kategorizálása. Tehát a reakcióidő alapján megismerhetők a vizsgálati alany előítéletei és sztereotípiái: minél hosszabb a reakcióidő, annál nehezebben dolgozza fel az egyén az inkonzisztens ingert, vagyis annál nagyobb az előítéletessége. Az IAT számos változatban létezik, és rendkívül hasznos eszköze a pszichológiai és szociálpszichológiai kutatásnak, különösen a nehezen hozzáférhető, rejtett attitűdök, például a szexizmus, a rasszizmus vagy a homofóbia vizsgálatában. Az IAT révén a kutatók olyan tudattalan összefüggéseket is feltárhatnak, amelyek az önbevallásos módszerekkel rejtve maradnának.⁶⁸

A technológia és a torzítások felismerése

Az előítélet (*prejudice*) hagyományos fogalma a kutatások fókuszában az 1990-es években megalkotott és a 2000-es években széles körben elterjedt mérőeszközöknek is köszönhetően fokozatosan kiegészült a torzítás (*bias*) fogalmával, és ez a változás egyben szemléletváltást is jelentett. Míg a *prejudice* (előítélet) elsősorban egy csoportokra irányuló attitűd (amely lehet explicit vagy implicit), addig a *bias* tágabb ernyőfogalom: az előítéletes attitűdök és sztereotíp társítások mellett kiterjed az észlelés, információfeldolgozás, továbbá az ítéletalkotás szisztematikus torzításaira, valamint az implicit preferenciákra és más, gyakran nem tudatos befolyásoló hatásokra is.⁶⁹

Különösen a 2010-es évektől a *bias* fogalmát már nemcsak az emberi attitűdökre alkalmazzák, hanem az ember által létrehozott gépi módszerek torzítására is. A fogalmi

⁶⁸ A teszt a Harvard oldalán elérhető angol nyelven: <https://implicit.harvard.edu/implicit/takeatest.html>, valamint magyar nyelven a következő oldalon: <https://implicit.harvard.edu/implicit/hungary/takeatest.html> (letöltés ideje: 2025.05.23.)

⁶⁹ Eberhardt, Jennifer L.: *Biased. Uncovering the Hidden Prejudice That Shapes What We See, Think, and Do*. New York: Viking, 2019.

váltás mögött nem csak egy ideológiai, hanem egy technológiai váltás is felfedezhető: az adatelemzésben is új megközelítések születtek, a fogalmi váltás kibővítette az empirikus eszköztárat. A *big data* forradalom a társadalomtudományi kutatásokra is hatással volt. Csepeli György szerint „az internetre került társadalmi folyamatok minden történése nyomot hagy maga után, ami adatként marad meg ott, ahova kerül”.⁷⁰ Korábban a kutatók főként azt vizsgálták, mit gondolnak vagy mondanak az emberek nyíltan a különböző csoportokról. A kérdőíveken, az attitűdskálákon (pl. Likert-skála vagy Bogardus-féle társadalmi távolság skála) önbevalláson alapuló előítéleteket mérték a kutatók. Ma a hangsúly áttevődött arra, hogy a Csepeli által említett nyomokat, vagyis adatokat a társadalomkutatók összegyűjtsék és elemezzék anélkül, hogy a kutatás alanyai kontrollálhatnák viselkedésüket vagy véleményüket, leplezhetnék attitűdjeiket. A kutatók figyelme az emberekről az ember által létrehozott „termékekre” helyeződött. Az általuk elmondott beszédekre, online terekben leírt kommentekre, fordítóprogramok eredményeire és akár az arcfelismerő rendszerek torzításaira.

Kutatások tárták fel, hogy míg azt gondolnánk, hogy az emberek által létrehozott adathalmazokból tanuló algoritmusok objektívek, valójában a társadalmunkból ismert múltbéli torzításokat hordozzák. A gépi tanulási modellek átvehetik az emberi előítéleteket és torzítva adhatják vissza azokat. Ennek rendkívül plasztikus példája Joy Buolamwini és Timnit Gebru kutatása, amely három kereskedelmi arcfelismerő szolgáltatás (IBM, Microsoft, Face++) nemi osztályozási teljesítményét vizsgálta, különös tekintettel a bőrszínre és a nemre mint változókra.⁷¹ A tanulmány rávilágít arra, hogy a kereskedelmi arcfelismerő rendszerekben jelentős pontosságbeli eltérések vannak a különböző társadalmi csoportok között, főleg a sötétebb bőrű nők esetében. A legmagasabb pontossági százalékot (99–100% körül) a világos bőrű férfiak felismerésére érte el, majd a világos bőrű nőké (95–98%), a sötét bőrű férfiaké (90–95%), a legalacsonyabb pontszámot pedig a sötét bőrű nők (65–80%) felismerése érte el. A kutatók felhívták a figyelmet arra, hogy a helytelen besorolás súlyos társadalmi károkat okozhat: például téves azonosításhoz, profilalkotáshoz vagy akár előítéletekkel terhelt döntésekhez vezethet.

Ugyanakkor, bár az arcfelismerő rendszerek fontos szemléltető példák arra, hogyan öröklődhetnek vagy adódnak át emberi előítéletek a gépekbe, kutatásom szempontjából fontosabb megállapítás, hogy a nyelvtechnológiai (NLP) modellekben is hasonló

⁷⁰ Csepeli György: A szociológia és a Big Data. *Replika*, 2015/3–4. 171–176, itt: 173.

⁷¹ Buolamwini, Joy – Gebru, Timnit: Gender Shades: Intersectional Accuracy Disparities in Commercial Gender Classification. *Proceedings of Machine Learning Research*, 2018/81. 1–15.

problémák merülnek fel – a nagymintás korpuszokon tanuló modellek, mint például a dolgozatomban is használt *word2vec*, visszatükrözik a szövegben található előítéleteket: azaz sztereotipikus összefüggéseket lehet kimutatni a szóbeágyazások után végzett vektorműveletek révén. Tolga Bolukbasi és munkatársai azt vizsgálják, hogy a *Google News* cikkeken tanított szóbeágyazások vektorterében miként mérhető fel a nemi alapú torzítás. A szerzők tengelyt hoznak létre a „*he–she*” (ő, *hn.–nn.*), „*man–woman*” (férfi–nő), „*king–queen*” (király–királynő) párok vektorkülönbségei mentén, s ennek a tengelynek a segítségével mérik fel a többi, kevésbé nyilvánvaló, de ugyancsak nemi vonatkozású asszociációhoz társuló torzítást. Ezáltal kimutatják, hogy a „*man*” (férfi) közelebb esik olyan fogalmakhoz, mint „*computer programmer*” (programozó) vagy „*engineer*” (mérnök), míg a „*woman*” (nő) közelebb helyezkedik el a „*homemaker*” (háztartásbeli) vagy a „*nurse*” (nővér) szavakhoz.⁷²

A szóbeágyazások által létrehozott vektorterekben a szavak helyzete és egymáshoz való távolsága – amint az előző példában is láttuk – objektív mérőszámként szolgál a bennük rejlő társadalmi sztereotípiák felismerésére. Egy újabb mérőeszköz, a WEAT (*Word Embedding Association Test*) ezt használja ki: két célcsoport (például férfi és női neveket tartalmazó halmaz) és két attribútumcsoport (például „karrier” és „háztartás” fogalmak) szóvektorainak hasonlósági mutatóit veti össze, hogy kimutassa, mennyire szignifikáns a társított torzítás. Ez a megközelítés analóg az IAT (*Implicit Association Test*) módszerével, ahol a kutatási alanyok reakcióidejéből következtetnek arra, hogy milyen implicit társításokkal élnek, ezáltal a WEAT módszertanában visszaköszönnek azok a korábbi kognitív pszichológiai és szociálpszichológiai elgondolások, amelyek az IAT-alapú mérésekben jelentek meg, lehetővé téve, hogy az implicit társítások vizsgálatára kidolgozott elméleti és módszertani kereteket most a gépi tanuló modellek vektortereiben alkalmazzuk.

Az előítélet-kutatással kapcsolatos elméletek témacsoportjait és tendenciáit szinte évtizedes bontásban tárgyaltam a fentiekben, fontos azonban megjegyezni, hogy ezek a tézisek nem történeti egymásutániségükben értelmezhetők, az elméletek között nem lehet éles határvonalat húzni. Mind a mai napig vannak olyan kutatások, amelyeket Adorno és munkatársai elmélete ösztönöz, vagy Tajfel minimális csoport elmélete. Jelen kutatás is

⁷² Bolukbasi, Tolga – Chang, Kai-Wei – Zou, James – Saligrama, Venkatesh – Kalai, Adam: Man is to Computer Programmer as Woman is to Homemaker? Debiasing Word Embeddings. arXiv:1607.06520v1, DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1607.06520>

ebbe a többdimenziós megközelítésbe illeszkedik, amikor a rendszerváltás utáni antiszemita diskurzus alakulását elemzi.

Előítélet-kutatások Magyarországon a rendszerváltás után

A történelem számtalan példát szolgáltat arra, hogy különböző korokban és különböző társadalmakban miként látták meg a zsidóságban az idegent. Ezekben a helyzetekben a zsidóság az idegensége mellett valamilyen szempontból az adott csoport konstruált ellensége volt. A korokat átívelő zsidóellenességnek két megközelítése: a „szubsztanciális” vagy „esszencialista”, és a „funkcionalista” vagy „posszibilista” szemléletmód. A szubsztanciális szemléletmód szerint a zsidóságnak létezik egy olyan önmagában való, belső összetevője, amely – figyelmen kívül hagyva a társadalmi összefüggéseket – függetlenül minden más gyakorlattól, választ adhat a zsidókkal szembeni ellenségeskedésre. A funkionalista szemléletmód ezzel ellentétben a társadalmi meghatározottságokra koncentrál, a zsidóellenesség okát a hatalmi-politikai harcok következményeként látja.⁷³ A jelenségnek koronként más-más a definíciója: a szakirodalom az antik világ etnikai alapokon nyugvó zsidóellenességét judeofóbiaként, a középkor elsősorban vallási kontroverziákból fakadó ellenségeskedését antijudaizmusként, a faji alapú modern zsidóellenességet antiszemitizmusként tárgyalja. Az antik zsidóellenességet, a keresztény antijudaizmust és a genetikai alapú antiszemitizmust nem lehet összemosni, tartalmuk és motivációjuk különbözik. A judeofóbia az antik világ zsidók iránti idegenkedését jelenti, ebben az időszakban más kulturális és vallási szokásaik miatt etnikailag különböztették meg a zsidókat. Az antijudaista hagyomány a kereszténység megjelenésével jött létre, ennek a változatnak vallási alapja volt. Minthogy a korai keresztény egyház a zsidók ellenében akarta identifikálni és legitimálni magát. A modern antiszemitizmus pedig faji alapon különböztette meg és dehumanizálta a zsidókat. 1945 után a zsidóellenességnek többféle formája jelent meg – vagy maradt fenn –, amelyek közül új jelenség Izrael Állam megalakulását követően a modern Izrael-ellenesség. A zsidóellenesség vizsgálata során általában az antijudaista és antiszemita és az Izrael-ellenes hiedelmek meglétét és arányát próbálják feltárni.

A rendszerváltás után a nyilvánosság centrumában és periferiáin megjelenő zsidóellenes diskurzus több kutató figyelmét is a társadalmi csoportokra irányította, s az attitűdmérés, az előítélet és az idegenellenesség kutatása felé fordította. A rendszerváltást

⁷³ Gábor György: A zsidóság a római irodalomban. In: Gábor György: *A diadalíven innen és túl*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2009. 20–72.

követő egy éven belül az első antiszemitizmussal kapcsolatos összehasonlító kutatást 1991-ben végezték amerikai kutatók,⁷⁴ hogy komparatív képet kapjanak Magyarország, Lengyelország, Csehszlovákia (a csehek és a szlovákok) és Ausztria lakosságának attitűdjeiről. A vizsgálat eredményéből arra következtettek, hogy „a magyarok és a csehek [...] általában kisebb mértékben fogadták el az antiszemitizmus érvrendszerét, mint a másik két visegrádi ország lakói”.⁷⁵ A magyarok 10–17%-a volt hajlamos kifejezetten antiszemita kijelentésekkel egyetérteni. Kovács András a méréssel kapcsolatban hangsúlyozza, hogy „a kutatók nem kísérelték meg az antiszemitizmus általános mérését. Ehelyett a felmérésben néhány olyan kérdést választottak ki, amelyeket összetettebb antiszemitizmusmérésekben is alkalmaztak.”⁷⁶ Ezért, a nem elég speciális kérdésfeltevés lehet az egyik válasz arra, hogy a későbbi kutatások miért mutattak nagyobb arányokat és sokkal magasabb látenciát (az 1991-es kutatásban a látencia 2 és 20% között alakul).

A rendszerváltás után az idegenellenességről és az előítéletességről a vizsgált időszakban hazai kutatók 1994-ben,⁷⁷ 1995-ben⁷⁸ és 2002-ben⁷⁹ készítettek további vizsgálatokat, amelyekben társadalmi távolságot, affekciókat és kognitív tartalmakat elemeztek.⁸⁰ Az 1994-es adatok az 1991-es felmérés arányaihoz képest sokkal magasabb százalékokat mutatnak. Az 1994-es adatokat a kutatók faktorelemzéssel vizsgálták, s elkülönítették az etnocentrikus, politikai és vallási antiszemitizmust. Kimutatták, hogy a politikai antiszemitizmus érvrendszere sokkal nagyobb fokú egyetértési hajlandóságot jelez

⁷⁴ Cohen, Renae – Golub, Jennifer L.: *Attitudes toward Jews in Poland, Hungary, and Czechoslovakia: a comparative survey*. New York: American Jewish Committee, 1991.

⁷⁵ Fábán Zoltán – Sík Endre: Előítéletesség és tekintélyelvűség. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. Budapest: TÁRKI – Századvég, 381–413.

⁷⁶ Kovács, András: The Strength of Antisemitism in Present-Day Hungary. In: Phalet, Karen – Örkény, Antal: *Ethnic Minorities and Inter-ethnic Relations in Context. A Dutch Hungarian comparison*. London – New York: Routledge, 2001. Saját fordítás, eredeti szöveg: „The researchers did not attempt to measure antisemitism in general. Instead, they selected a few questions from the survey-questions, which were used in studies that measured antisemitism in a more complex way.”

⁷⁷ Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés – TDATA-D13: Autoritarizmus, előítéletek és a politikai-ideológiai tagoltság kapcsolata a posztkommunista átmenet idején Magyarországon 1994. adatlap. Verzió: 2009-09-11. Kutatásvezető: Erős Ferenc

⁷⁸ 1995-ös vizsgálat kutatásvezetője Kovács András volt, a felmérést a Szonda Ipsos Közvéleménykutató Intézet végezte. A kutatás eredményeinek dokumentálása: Kovács András: *A kéznél lévő idegen. Antiszemita előítéletek a mai Magyarországon*. Budapest: PolgArt, 2005; Kovács András (szerk.): *Elmélet és Empíria I. Tanulmányok az antiszemitizmusról*. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet– ELTE-UNESCO, Kisebbségsszociológiai Tanszék, 2001. Kovács egyetemistákkal is készített reprezentatív felmérést az egyetemi hallgatók körében 1993 decemberében, dokumentáció: Kovács András: *A különbség köztünk van. Az antiszemitizmus és a fiatal elit*. Budapest: Cserépfalvi, 1997.

⁷⁹ Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés – TDATA-F36: TÁRKI Vélemény 2002. A felnőtt lakosság etnikai és politikai attitűdjeinek longitudinális vizsgálata Magyarországon. adatlap. Verzió: 2007-01-19. Kutatásvezető: Erős Ferenc

⁸⁰ Alábbi összegzésben csak a kognitív elemekre térek ki, mert kutatási kérdésem szempontjából ezek az adatok relevánsak.

(az egyetértők aránya a válaszolók körében 33–55%), mint a diszkriminatív antiszemitizmus iránti fogékonyság (egyetértők a válaszadók körében 19–26%). A kutatási eredmények arra mutatnak rá, hogy 1994-ben erős látencia mutatkozik a válaszadók között, mivel „a felvetett kérdések igen nagyfokú ellenkezést váltanak ki a megkérdezettek közül, és a válaszmegtagadás mértéke esetenként a 40 százalékot is meghaladja”.⁸¹ A kutatók azonban jelzik a vizsgálatban, hogy ez nem feltétlenül a látencia következménye, hanem abból is következhet, hogy a kérdésekre nem lehetett semleges választ adni, a tanulmány további részeiben viszont mégis látenciaként nevezik meg a jelenséget.

A 2002-ben végzett vizsgálat összehasonlítható az 1994-es adatokkal. A kutatók 2002-ben a politikai, a diszkriminatív és a vallási antiszemitizmust mérték, s arra a következtetésre jutottak, hogy „a politikai antiszemitizmus általános szintje sem nem nőtt, sem nem csökkent 1994 óta”, a látencia is az előző kutatáshoz hasonlóan 20% és 41% között mozgott. A diszkriminatív antiszemitizmus blokkban csak két kérdés egyezett meg az 1994-es kérdésfeltevéssel, s e két kérdés esetében csak látszólagos javulás látható. Az egyetértők számának csökkenésével párhuzamosan nőtt a látencia, azaz ebben az esetben sem lehet kijelenteni, hogy csökkent volna az antiszemitizmus.⁸² A *funkcionális látencia* (Niklas Luhmann) a társadalmi tabuk nyomása még mindig hatással volt a válaszadókra. Jelen vizsgálat időkeretén kívül esik Kovács András 2006-os kutatása,⁸³ amelyben a korábbi évekhez képest kevésbé pontosan lehetett megbecsülni a zsidóellenes attitűddel rendelkező személyeket és a látenciát, az eredmények azonban azt mutatják, hogy míg 1994 és 2002 között hasonló arányokat mutatott a vizsgált minta, addig 2002 és 2006 között a magyar társadalomban nőtt az antiszemitizmus aránya.⁸⁴

Kívül esik a kutatási időintervallumon, de fontos megjegyezni, hogy 2013–2020 között⁸⁵ évenként megjelent a Kovács András vizsgálati módszerére épülő antiszemitizmust

⁸¹ Fábíán Zoltán – Sik Endre: Előítéletesség és tekintélyelvűség. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. Budapest: TÁRKI – Századvég, 381–413., itt: 388.

⁸² Enyedi Zsolt – Fábíán Zoltán – Sik Endre: *Nőttek-e az előítéletek Magyarországon?* In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. Budapest: TÁRKI, 375–399; itt: 378.

⁸³ A felmérést az ELTE-PPKE Holokauszt-programja keretében készítették. Az adatokat a Medián kérdezte le 1200 fős mintán.

⁸⁴ András Kovács: *The Stranger at Hand. Antisemitic Prejudices in Post-Communist Hungary*. Leiden–Boston: Brill, 2011.

⁸⁵ 2013–2018 között a Tett és Védelem Alapítvány, 2019–2020-ban a Mazsihisz támogatásával jelent meg. 2013–2018 kutatási jelentései elérhetők: <https://tev.hu/antiszemizmus-kutatasok/> (letöltés ideje: 2025.05.25.), 2019–2020-as kutatási jelentés elérhető:

https://mazsihisz.hu/files/public/filecache/media_library_media/725/7725/antiszemita_incidenek_2019-2020_hun%20FINAL.pdf (letöltés ideje: 2025.05.25.), Kovács András által kidolgozott módszertant 2020-ban lekérdezték 16 európai országban is. Az eredményeket és a kutatási jelentést (amelynek szerzői

mérő jelentés, amely nagyban hozzájárul ahhoz, hogy idősorosan elemezni lehessen az antiszemitizmus változásait. 2023-ban Csepeli György – Örkény Antal – Grajczár István újabb kvantitatív kutatást tervezett, melynek 100 főn lekérdezett pilot eredményeit is publikálták, majd az országos reprezentatív mintán végzett vizsgálat után az affektív antiszemitizmus okairól és dinamikájáról, valamint a zsidókról alkotott gondolkodási mintákról jelentettek meg tanulmányokat.⁸⁶ Módszerük leírásakor hangsúlyozzák, hogy a kaliforniai tekintélyelvűség-vizsgálat javítására tesznek kísérletet, azaz az adornói iskola újraértelmezését viszik véghez, ám negatív attitűdök helyett kutatásukban a pozitív és a negatív attitűdöket is méri, így nemcsak a zsidóellenességet, hanem a zsidók iránti pozitív beállítottságot, a filoszemitizmust is kvantifikálhatóvá teszik.

Fontos megjegyezni, hogy a magyarországi nagymintás kvantitatív előítélet-kutatások a klasszikus elméletekre támaszkodtak. Az 1994-es és a 2002-es kutatás sztereotipikus állítások mentén mérte az etnocentrikus, a vallási és a politikai antiszemitizmust. Tehát attitűdöket mértek, az antiszemitizmus tudati hátterére támaszkodtak. Az így kapott eredményekből fejtették fel, hogy kik az antiszemiták, milyen társadalmi, demográfiai jellemzőkkel rendelkeznek, s milyen arányban vannak jelen a magyar társadalomban. Kovács 1995-ös kutatását összetett kérdéssor jellemezte, vizsgálata az antiszemiták jellemzőire, a zsidókkal kapcsolatos kognitív tartalmakra, valamint attitűdmérésre helyezte a hangsúlyt.

A magyarországi előítélet-kutatásokra, ahogy erre Gárdos Judit rámutat, erősen jellemző a normativitás.⁸⁷ Logikájukból kiindulva a saját kutatásom tervezésénél a munkahipotézisemben szerepelt, hogy a kérdőívekben található kognitív komponensek valamilyen formában a szövegtörzsek NLP vizsgálatában is meg fognak jelenni. Példának okán különböző sztereotipikus jelzők – mint a bankár, kozmopolita, tőkés – kontextuálisan társulnak majd a zsidó szóhoz, ha a parlamenti diskurzusban nem is, de a *Magyar Fórum* hasábjain nagy valószínűséggel. Munkahipotézisemet azonban a kutatás

Kovács András és Fischer György) az alábbi honlapon lehet olvasni: <https://apleu.org/european-antisemitism-survey/> (letöltés ideje: 2025.05.25.)

⁸⁶ Csepeli György – Örkény Antal – Grajczár István: Az antiszemitizmus új kutatásának kérdőíves módszere. In: Fenyves Katalin – Vörös Kata (szerk.): *A Mindenség megismerése. Tanulmányok a 70 éves Gábor György tiszteletére*. Budapest: Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, 2024. 413–433. DOI: <https://doi.org/10.70928/gaborgyorgy70.2024.32>, Grajczár István – Örkény Antal – Csepeli György: Az affektív antiszemitizmus okai és dinamikája. *Szociológiai Szemle*, 35 (3), 2025. 110–139. DOI: <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.17169>, Grajczár István – Örkény Antal – Csepeli György: A zsidókról alkotott gondolkodási minták változatai a mai magyar társadalomban. *Socio.hu, Társadalomtudományi Szemle*, 15(2), 2025. 165–194. DOI: <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2025.2.165>

⁸⁷ Gárdos Judit: Előítélet-kutatások. In: Szabari Veronika (szerk.): (Disz)kontinuitások. *A magyar szociológia 1960 és 2010 között*. Budapest: Napvilág Kiadó – ELTE Eötvös József Kiadó, 2020; Gárdos Judit: Normativitás a szociológiában a magyarországi előítélet-kutatások példáján. *Szociológiai Szemle*, 2020/1. 63–80. DOI: <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2020.1.4>

során elvettem, és teljes szemléletváltásra volt szükségem ahhoz, hogy értelmezni tudjam a rendszerváltás utáni zsidósággal kapcsolatos diskurzusokat. A szemléletváltáshoz hozzátartozott az „Előítélet-kutatás” címet viselő fejezetben felvázolt elméleti keret, amelyben látható, hogy a nyílt ítéletektől hogyan juthatunk el az implicit előítéletek feltárásiáig. A következő fejezetben szóbeágyazásokon alapuló kutatásokat elemzek, amelyek rámutatnak arra, hogy a nyelvben élő szemantikai rendszerek hogyan erősítik fel a társadalmi torzításokat, hogy a kimondatlan előítéletek miként mutatkoznak meg különböző szövegekben, emellett pedig különböző magyar vonatkozású NLP módszertanú antiszemitizmus kutatásokat is bemutatok.

II. ELŐÍTÉLETEK, TORZÍTÁSOK ÉS A TERMÉSZETESNYELV-FELDOLGOZÁS

A kontextusok és jelentéstartalmak elemzésének és értelmezésének gondolata az utóbbi évtizedben többféle aspektusból került a kutatók látóterébe. A nagy korpuszokkal foglalkozó kutatók rámutattak arra, hogy a szóbeágyazások felerősítik az adatokban lévő torzításokat, így az előítéleteket és azok kognitív tartalmait, a sztereotípiákat. „A technológia és a torzítások felismerése” című fejezetben már említettem Bolukbasi és munkatársai (2016) tanulmányát, akik a *Google News* cikkeken tanított szóbeágyazások vektorterében végeztek különböző méréseket, hogy feltárják a nemi alapú sztereotípiákat. E fejezetben több tanulmányt és témacsoportot mutatok be, hogy láthatóvá váljon, milyen témák mentén fordultak a szóbeágyazások által felismerhető torzításokhoz azok a kutatók, akik nem technikai problémaként, hanem egy új módszertani lehetőségként tekintenek a jelenségre.

Austin Kozlowski és munkatársai *The Geometry of Culture* (A kultúra geometriája)⁸⁸ című tanulmányukban az elsők között ismerték fel, hogy a szóbeágyazások vektoros reprezentációja lehetővé teszi a társadalmi kategóriák – nem, rassz és társadalmi osztály – feltárást nagy szövegkorpuszokból. A szerzők először validálják, hogy a szóbeágyazási modellek által feltárt nem (női–férfi), társadalmi osztály (felső–alsó osztály) és rassz (fekete–fehér) dimenziók valóban megfelelnek a hétköznapi, felméréseken alapuló társításoknak: egy 398 fős Amazon Mechanical Turk-felmérésben 59 fogalom (például bankár, varrónő, golf, tenisz) értékelését kérték a válaszadóktól 0–100 közötti skálákon. A

⁸⁸ Kozlowski, Austin C. – Evans, James A.: The Geometry of Culture. Analyzing the Meanings of Class through Word Embeddings. *American Sociological Review*, 2019/5. 905–949.
DOI: <https://doi.org/10.1177/0003122419877135>

válaszadók besorolásai és a szóbeágyazások vektortéri vetületei között a nem, a társadalmi osztály és a rassz dimenzióban is szignifikáns korrelációt találtak, ezzel igazolva, hogy a vektortérben számított koszinusz-hasonlóságok valóban jól leképezik a hétköznapi társadalmi besorolásokat.

A fogalmak validálása után a *Google Ngram-korpusz* 1900 és 1999 között évtizedenkénti bontásban képzett szóbeágyazási modelljeit használva a szerzők tíz külön vektortérben rekonstruálták a társadalmi dimenziók történeti alakulását. Minden évtizedben csak azok a szavak szerepelnek, amelyek legalább 25 alkalommal jelentek meg; az egyes kulturális dimenziókat dichotóm szókapcsolatok vektorkülönbségeinek átlagaként definiálják, tengelyeket építenek. Ezáltal minden szó esetében kiszámolják, hogy a vektortérben mennyire közelít gazdaghoz, művelthez vagy igazságoshoz (pozitív koszinusz-hasonlóság érték), illetve mennyire esik közel a szegényhez, a tömegkultúrához vagy az erkölcstelenhez (negatív érték).

Ennek a megközelítésnek köszönhetően a tanulmány egyik legfontosabb megállapítása, hogy a kulturális dimenziók egymáshoz viszonyított geometriája a 20. század során stabil maradt, míg az egyes szóképzetek dinamikusan változtak. Például az évszázad elején az affinitás (gazdag–szegény) tengely legszorosabban a státusz és a műveltség dimenzióival állt párhuzamban, míg a foglalkozás-tengely (*owner–worker*, tulajdonos–munkás) csak gyenge kapcsolatot mutatott. Ez a szerkezet a század közepétől sem módosult gyökeresen, hiszen a közbeszédben továbbra is inkább a kulturális és presztízsjelzők (műveltség, oktatás, státusz) határozták meg.

Bizonyos dimenziók azonban érdemben változtak: az oktatás (*education*) 1950 körül kezdett önálló, erős osztályjelzővé válni. A kutatók regressziós elemzéssel kimutatták, hogy az 1900–1950 közötti időszakban az oktatási vektor csak a műveltség tengelyén keresztül jelezte a magasabb osztályt – egy diploma akkoriban még inkább a polgári státuszhoz, semmint a leggazdagabb rétegekhez kötődött. Ezzel szemben a második világháborút követően a felsőoktatás demokratizálása és a munkaerőpiac átalakulása miatt az egyetemi diploma már önmagában is erős tudásjelzővé vált, függetlenül a műveltségtől. Így a szóbeágyazások vektortereiben láthatóvá vált, mikortól emelkedett ki az oktatás mint külön osztályjelző, amely a kulturális térben a 20. század második felének egyik legmarkánsabb változása.

Ezzel párhuzamosan a státusz (*prestige*) dimenzió végig erős párhuzamosságot mutatott az affinitással, azt jelezve, hogy a közbeszédben az „előkelő–köznépi” megkülönböztetés szorosan kapcsolódott a „gazdag–szegény” kategóriához, miközben a

foglalkozás (*owner–worker*) dimenzió nagyon enyhén pozitív, vagyis a tulajdonosokat kicsit érzékelik jobbmódúnak mint a munkásokat, ám ez nem hangsúlyos. A „műveltség” (*cultivation*) dimenzió – amely olyan fogalmak mentén helyezkedik el, mint „opera”, „irodalom” vagy „tömegkultúra”, „népszerű zene” – végig a legerősebb párhuzamszerűségben maradt az affinitással, jól mutatva, hogy a magasabb osztály diszkurzív térképében mennyire domináns volt a „kulturális tőke”. Az erkölcsi dimenzió (*morality*) esetében a „tisztességes–tisztességtelen” megkülönböztetés folyamatosan közepes-erős pozitív kapcsolatot mutatott a gazdagsággal, utalva arra, hogy a 20. század egészében a tisztesség, igazságosság fogalmai is osztályjelző szerepet töltek be. A nemi dimenzió (*gender*) viszonya ezzel szemben mesterségesen gyengült a század során: a „nőies” (pl. a nők presztízs-gazdasági szerepei divat, luxus, státuszsimbólum formájában) az évszázad elején még erőteljesebben kötődött a „gazdag” pólushoz, míg a század végére ez a kapcsolat gyakorlatilag eltűnt – tükrözve a nők társadalmi szerepváltását és a nemi egyenlőség irányába mutató kulturális eltolódásokat.

A tanulmány bemutatta, hogy a szóbeágyazások nem csupán algoritmikus eszközök, nemcsak elfogultságok és torzítások kiszűrésére alkalmasak, hanem önálló kulturális adatforrásként is szolgálnak. A szóbeágyazások által létrehozott vektortérben feltárhatók a korpuszban rejlő társadalmi mintázatok. A torzítások – például nemi, etnikai konnotációk – nem pusztán a modell „hibái”, hanem maguk is információt hordoznak a társadalom aktuális struktúrájáról és értékrendszeréről.

Papakyriakopoulos és munkatársai Bolukbasiék tanulmányát alapul véve két német nyelvű korpuszon, a 2015 és 2018 közötti időszak összes német nyelvű Wikipédia cikkén, valamint a német nyelvű közösségi médiamegjelenéseken (Twitter, Facebook) szóbeágyazásokat végeztek.⁸⁹ A két korpuszt az összehasonlíthatóságuk érdekében Prokrusztész-illesztéssel egymáshoz igazították, így azonos koordináta-rendszerben tették lehetővé az adatok összehasonlíthatóságát. Nemi (nő–férfi), nemzeti (külföldi–német) és szexuális orientációval kapcsolatos (heteroszexuális–homoszexuális) torzításokat mértek. Feltárták, hogy bár mindkét korpuszban erős torzítási mintázatok jelennek meg, a Wikipédia-korpusz inkább a hagyományos, történeti sztereotípiákat erősíti: például a nő szó vektora erősen hasonult olyan foglalkozásokhoz, amelyet hagyományosan nők láttak el, és a német eredeti szóban a foglalkozás megnevezése erre is utal (így nővér, titkárnő, tanárnő),

⁸⁹ Fontos megemlítenem, hogy mind Bolukbasi és munkatársai és Papakyriakopoulos és munkatársai nem csak feltárják a rejtett torzításokat, hanem megoldási javaslatokkal is élnek tanulmányaikban, azonban dolgozatomban ezeket nem tárgyalom.

valamint családcentrikus kifejezésekhez (házasság, család). A férfi szó vektora ezzel szemben a foglalkozások terén a parancsnok, tiszt, katona szavakhoz áll közelebb, és a kapcsolt fogalmak között a harc, hatalom, támadás szavak szerepelnek. A közösségi média platformján a nők megőrizték hagyományos foglalkozási kategorizációjuk egy részét (nővér, titkárnő), de már modern szakmák is társultak hozzájuk (gyógyszerész),⁹⁰ az érzelmek közül pedig a szeretet, a növekedés és a makacsság. A férfiak foglalkozási szavai a rendőr, zenész, pap voltak, a férfiakhoz kapcsolható szavak pedig a rabló, támadó, fasiszta stb.

A közösségimédia-korpuszban inkább a köznapi, gyakran polarizáló politikai és társadalmi konfliktusok szóhasználata jelenik meg és különböző erősebb torzítások azonosíthatók, így például a nemzeti tengelyen a németek pozitív közösségi érzelmei, valamint a külföldiek negatív politikai megítélése dominálnak.⁹¹ A tanulmány nemcsak azt mutatja meg, hogy két különböző korpuszt hogyan lehet egymással összehasonlítani és mérni a különböző torzításokat, hanem azt is, hogy két különböző nyilvánossági szintű és funkciójú korpuszban mennyire más a szóhasználat, s ezáltal a detektált torzítások is. Saját kutatásomban arra teszek kísérletet, hogy a rendszerváltás utáni politikai diskurzusban vizsgáljam a zsidó szó kontextusát és ezáltal mérjem két különböző korpusz nyelvhasználati sajátosságait, Papakyriakopoulosék tanulmánya arra módszertani példa, hogy különböző nyilvánossági szinteken hogyan jelenik meg a torzítás.

A diakrónikus szóbeágyazások kutatói történeti szövegek feldolgozását tűzték ki célul, hogy nagyobb korszakok nyelvét, fogalomhasználatának változását, ideológiai nyelvhasználatát vagy annak ellenségképét tudják körülírni. Tripodi és munkatársai 2019-ben a Gallica digitális könyvtárból gyűjtötték össze azokat a francia nyelvű szövegeket, amelyekben előfordultak a „*juif*”, „*juifs*”, „*juive*”, „*juives*” szóalakok, vagyis a zsidó szó hímnemű és nőnemű alakjai, egyes számban és többes számban egyaránt.⁹² A szövegeket 1789 és 1914 közötti, mintegy 20 évre kiterjedő időszakokra bontották. Minden időszámban külön-külön szóbeágyazást tanítottak 300 dimenzióval, majd ortogonális Prokrusztész-illesztéssel forgatták közös térbe a vektorokat. A „*juif*” szó helyének vizsgálatára a 100

⁹⁰ A német nyelvben ezt a szó végi -in végződés jelzi, amelynek politikailag korrekt használatáról vég nélküli viták folynak a mai német nyilvánosságban.

⁹¹ Papakyriakopoulos, Orestis – Hegelich, Simon – Serrano, Juan Carlos Medina – Marco, Fabienne: Bias in word embeddings. In: *Proceedings of the 2020 Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FAT* '20)*. New York: Association for Computing Machinery, 446–457. DOI: <https://doi.org/10.1145/3351095.3372843>

⁹² Tripodi, Rocco – Warglien, Massimo – Sullam, Simon Levis – Paci, Deborah: Tracing Antisemitic Language Through Diachronic Embedding Projections: France 1789–1914. In: *Proceedings of the 1st International Workshop on Computational Approaches to Historical Language Change*. Florence: Association for Computational Linguistics, 2019. 115–125. DOI: <https://doi.org/10.18653/v1/W19-4715>

legközelebbi szomszédot vették alapul, így mutatták ki a „lokális szemantikai környezet” eltolódásait. Hat ellentétpárt definiáltak, és ezekből alakították meg a vallási, gazdasági, társadalmi-politikai, faji, összeesküvés-elméleti és erkölcsi tengelyt, ezek mentén számították a szavak „kedvező” vagy „kedvezőtlen” elfogultságát. Az 1780-as és 1800-as években a „*rabbin*” (rabbi), „*synagogue*” (zsinagóga) jellegű vallási kifejezések domináltak, a század közepén megjelentek a „*banquier*” (bankár) és „*usurier*” (uzsorás) gazdasági antiszemita narratívák, míg 1880–1900 között már az „*antisémite*” (antiszemita), „*complot*” (összeesküvés) és „*race impur*” (tisztátalan faj) kifejezések tükrözték a konspirációs és rasszista előítéleteket, a Dreyfus-ügy körüli heves vitákkal párhuzamosan. A torzításokat vizsgálva kimutatták, hogy a szó egyes és többes száma más-más jelentést hordoz: a „*juif*” (egyes szám) gyakran „kategorizáló” állításokban torzít, míg a „*juifs*” (többes szám) kollektív, főleg gazdasági-erkölcsi sémákhoz kapcsolódik.

Ezek alapján a kutatók arra jutottak, hogy a 19. századi francia közbeszédben a zsidókkal kapcsolatos torzítások előbb vallási, majd gazdasági, végül konspiratív–rasszista formában mutatkoztak meg, összhangban a korszak politikai és társadalmi változásaival. A módszer emellett még rámutat, hogy az antiszemitizmus nem homogén: különböző diskurzusmezőkben különböző időben és erővel jelentkezik, és a szóhasználat (egyes szám és többes szám, szleng) érzékeny indikátor lehet a változások követésére.

A kutatócsoport egy újabb tanulmányában, 2021-ben – részben 2019-es eredményekre építve – mélyebb, többdimenziós képet ad arról, hogyan formálódott az antiszemitizmus a francia közbeszédben 1800 és 1914 között. A kutatás Gallica-korpusz ugyanazon „*juif*”, „*juifs*”, „*juive*”, „*juives*” szóalakokra épül, de mellettük hat, előre definiált antiszemita kategóriát (vallási, gazdasági, rasszista, konspirációs, társadalmi-politikai és etikai-morális) is vizsgált. Minden kategóriához több tucat ellentétpárt („*impie-pieux*” [hitetlen–istenfélő], „*avare-généreux*” [zsugori–nagylelkű], „*pur-impur*” [tisztá–tisztátalan] stb.) rendeltek, ezeket átlagvektorokká egyesítve létrehoztak egy-egy irányvektort. Minden időszámban a „*juif*” szó vektorát ezekhez az irányvektorokhoz vetítve (koszinusz-hasonlóságuk vetülete formájában) azt méri, hogy egy adott évtizedben mennyire negatív torzítást hordoz a vallási, gazdasági, rasszista, konspirációs, társadalmi-politikai és etikai-morális dimenziókban. Ezt a kvantitatív „*distant reading*”-et, azaz a távoli olvasást egészítik ki „*close reading*”-gel, vagyis közeli olvasással, amely során kisebb szövegrészeket, nagy részletességgel vizsgálnak – jelen esetben olyan konkrét szövegrészek bemutatásával, amelyek illusztrálják, hogy pontosan milyen mondatokban és milyen kontextusban jelent meg az antiszemitizmus. Így a tanulmány nemcsak alátámasztja, hogy a vallási torzítás (például *juif*–

impie [zsidó–hitetlen]) korán megjelent, majd a század közepe táján a gazdasági antiszemitizmus (*juif–usurier* [zsidó–uzsorás]) erősödött és végül a 1880–1900 közötti időszakban a rasszista és összeesküvés-elméleti előítéletek váltak dominánssá, hanem az egyes előítéleti irányok időbeli hullámszerű erősödését és a konkrét forráspéldákat is megjeleníti.⁹³

Az ideológiai nyelvhasználat egyik első eredménye finn kutatók tanulmánya, akik történeti periodikákat vizsgálva, szóbeágyazással analizálták, hogy az izmusok hogyan jelennek meg a szövegben, valamint hogy azok hogyan kapcsolódnak az ideológiai nyelvhez. E kísérlet révén közelebb kerültek a finn politikai nyelv változásainak a megértéséhez.⁹⁴

Tobias Walter és munkatársai⁹⁵ a német parlamenti jegyzőkönyvek (1867–2020) elemzését végezték el, olyan társadalmi és politikai előítéletek azonosítása és tendenciájának követése érdekében, mint az antiszemitizmus és az antikommunizmus. A szerzők létrehozták a DEUPARL korpuszt, amely két fő forrásból áll: a Reichstag (1867–1942) és a Bundestag (1949–2020) jegyzőkönyveiből. Az OCR-rel digitalizált és javított szövegeket egységesítették, majd történelmi időszakok szerint bontották szakaszokra, amelyek a következők: Német Birodalom I (Kaiserreich I, 1867–1890), Német Birodalom II (Kaiserreich II, 1890–1918), Weimari Köztársaság (Weimarer Republik, 1918–1933), Nemzetiszocializmus (Nationalsozialismus, 1933–1942), a Szövetségi Köztársaság időszakai, amelyek a Bundestag domináns pártjai (CDU vagy SPD) szerint vannak felosztva: CDU1 (1949–1969), SPD1 (1969–1982), CDU2 (1982–1998), SPD2 (1998–2005), CDU3 (2005–2020). A korpusz-szeletek mérete a KR1–WR időszakokban 35–77 millió token között mozog, míg a NS-szegmens rendkívül kicsi (kb. 0,23 millió token), ezért ahol szükséges volt, a szóbeágyazásoknál ezt a szakaszt kihagyták. A pártok előfordulási aránya változó: a KR2-ben akár 10 aktív párt is szerepel, míg az NS-korszakban csak az NSDAP van jelen, mivel a többi pártot betiltották.

A módszertan két egymást kiegészítő megközelítést használ: sűrű szóbeágyazásokat és ritka együtt előfordulási gráfokat. Az antiszemita és antikommunista előítéletek mérése a

⁹³ Sullam, Levis Simon – Minello, Giorgia – Tripodi, Rocco – Warglien, Massimo: Representation of Jews and Anti-Jewish Bias in 19th Century French Public Discourse: Distant and Close Reading. *Front. Big Data* 4:723043. DOI: <https://doi.org/10.3389/fdata.2021.723043>

⁹⁴ Jani Marjanen – Lidia Pivovarov – Elaine Zosa – Jussi Kurunmäki: Clustering Ideological Terms in Historical Newspaper Data with Diachronic Word Embeddings. *HistoInformatics@TPDL*, 2019.

⁹⁵ Walter, Tobias – Kirschner, Celina – Egger, Steffen – Glavas, Goran – Lauscher, Anne – Ponzetto, Simone P.: Diachronic Analysis of German Parliamentary Proceedings: Ideological Shifts through the Lens of Political Biases. In: 2021 ACM/IEEE Joint Conference on Digital Libraries (JCDL), Champaign: 2021. 51–60. DOI: <https://doi.ieeecomputersociety.org/10.1109/JCDL52503.2021.00017>

következő változókat hozta létre: (1) antiszemitizmus esetén a célcsoportokat (T₁: keresztény, T₂: zsidó kifejezések) hétféle attribútumhoz viszonyították (például érzelm, vallási, gazdasági, hazafias, faji, összeesküvés-elméletre utaló és etikai szempontok); (2) antikommunizmus mérésénél pedig a konzervatív és kommunista kifejezéseket vetették össze három nézőpont szerint (érzelmek, politikai jelzők, propagandisztikus kifejezések).

A torzítások méréséhez háromféle eljárást alkalmaztak, amelyek közül az egyik a WEAT (*Word Embedding Association Test*). Az eredmények azt mutatják, hogy az antiszemita torzítás a Reichstag korai szakaszától (1867–1918) emelkedett, és a Weimari Köztársaság idején tetőzött, majd a háború utáni Bundestag-ciklusok során fokozatosan csökkent. A politikai fordulópontok (például a holokauszt utáni felelősségvállalás) egyértelműen visszaköszönnek az előítélet-mutatókban. Az antikommunista torzítások ellenben a Reichstag-korszakban viszonylag alacsony tendenciát mutattak, a Weimari Köztársaság idején a számuk csökkent, és a hidegháború idején érték el a csúcst (1949–1969), amikor a CDU dominált. A későbbi évtizedekben (1982–2020) az antikommunista torzítás ismét emelkedő tendenciát mutatott, amit a populizmussal és az antidemokratikus retorikák erősödésével magyaráznak a kutatók.

A tanulmány azt szemlélteti, hogy a parlamenti szövegekben rejlő szóhasználati mintázatok jól tükrözik a társadalmi és politikai előítéletek történeti alakulását. A torzítások és a természetesnyelv-feldolgozás kereszteződésében tehát egy fő kérdés fogalmazódik meg: hogy a szövektorok miként hordozzák magukban a torzításokat és ezek hogyan tárhatók fel, illetve hogy ezek a torzítások miként alakulnak a történeti folyamat során.

Egy korszak nyelvének körülírására magyar viszonylatban Ring Orsolya és munkatársai vállalkoztak. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának (MSZMP KB) hivatalos havilapja, a *Pártélet* című kiadvány 1956 és 1989 között megjelent folyóirat teljes, digitalizált korpuszát dolgozták fel, hogy a Kádár-korszak sajátos nyelvén keresztül közelebb kerüljenek a kor dinamikájához, változásaihoz. A teljes adatbázis 379 lapszámot tartalmaz, ezeket 6 időintervallumra osztották, mindegyikhez GloVe szóbeágyazási modellt alkalmaztak, így a fogalmak vektorai eltérő térben (de azonos dimenzióban) jöttek létre – azaz nem kellett külön Prokrusztész-illesztést alkalmazniuk.⁹⁶ Ideológiai kulcsszavakat vizsgáltak – például az elvtárs, a döntés, az irányítás vagy a

⁹⁶ Ring Orsolya – Kmetty Zoltán – Szabó Martina Katalin – Kiss László – Nagy Balázs – Vincze Veronika: Kulcsfogalmak jelentésváltozása a Kádár-korszak politikai diskurzusában. In: Berend Gábor – Gosztolya Gábor – Vincze Veronika (szerk.): *XVI. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged, 2020. 333–342.

társadalom – abból a szempontból, hogy ezek milyen szemantikai társításokat alakítanak ki egymással az egyes időintervallumokban, és ezek a kapcsolatok hogyan tükrözik a politikai-gazdasági fordulatokat.

Az eredmények azt mutatták, hogy az 1956–1965 közötti időszakban a „döntés” és „irányítás” szavak erősen összefonódva jelentek meg, ami a korai, központosított irányítási modellt tükrözte. A későbbi periódusokban viszont jól kirajzolódtak a paradigmaváltások: a „döntés” vektora egyre közelebb került a „reform”, „gazdaság” és „társadalom” fogalmakhoz, jelezve, hogy a párton belüli diskurzusban az ideológiai keretek mellett felértékelődött a gazdasági önállóság és a társadalmi-gazdasági kérdések megvitatása. Ezzel párhuzamosan az „irányítás” fogalom – bár végig központi maradt, magas hasonlóságot mutatva a gazdasági tematika kulcsszavaival – kevésbé erős viszonyba került az „elvtárs” kifejezéssel, amely önmagában is veszített dominanciájából.

Összességében a szemantikai térképezés bizonyította, hogy a párt hivatalos lapjának nyelvezete szisztematikusan alkalmazkodott a politika és a gazdaság aktuális prioritásaihoz, és a szóbeágyazások dinamikus változása megbízható kvantitatív bizonyítékot szolgáltatott a Kádár-kori diskurzus átalakulásaira.

Az NLP kutatások eszköztárából más mérőeszközt használva Barna Ildikó és Knap Árpád a mai magyarországi antiszemita diskurzus feltérképezésére vállalkoztak LDA (*Latent Dirichlet Allocation*) topikmodell segítségével. Tanulmányukban a szélsőjobboldali online *Kuruc.info* cikkeit elemezték 2016 és 2019 között, összesen 2289 „zsidó” szóalakot tartalmazó írást. Tanulmányukban Kovács András kérdőíves felméréseire támaszkodva megkülönböztették a kognitív, az affektív és a konatív zsidóellenességet. 15 témacsoportot azonosítottak, ezek a következő csoportokba sorolhatók: faji alapú antiszemitizmus, másodlagos antiszemitizmus, mely magában foglalja a holokauszt-tagadást és a versengő áldozatiságot, továbbá az új-antiszemitizmust, a zsidóellenességet és az antiszemitizmust mint melléktermék (a szöveg elsődleges témája nem a zsidóság vagy az antiszemitizmus, mégis mellékesen megjelenik a szövegben antiszemita toposz). A szerzők kimutatták, hogy a *Kuruc.info* diskurzusa nyílt, rasszista antiszemitizmust terjeszt, ami kérdőíves módszerekkel nehezen mérhető a látencia miatt – amelyet az előző fejezetben említett módon a magyarországi felmérésekben is észleltek a kutatók.⁹⁷

⁹⁷ Barna, Ildikó – Knap, Árpád: Antisemitism in Contemporary Hungary: Exploring Topics of Antisemitism in the Far-Right Media Using Natural Language Processing. *Theo-Web*, 2018/1. 75–92.
DOI: <https://doi.org/10.23770/tw0087>

A következő fejezetben először áttekintem a fő méréseket és módszereket (Prokrusztész-illesztés, koszinusz-hasonlóság, WEAT, ideológiai tengely-projekciók), amelyekkel a korpuszalapú szóbeágyazásokban megjelenő torzításokat igyekszem kimutatni és számszerűsíteni. Ezután bemutatom, hogyan hoztam létre és illesztettem össze három parlamenti ciklus, valamint a *Magyar Fórum* szövektorait, majd megmutatom az időbeli jelentéseltolódásokat (*semantic shift*) és a kiválasztott tengelyeken végzett vetítéseket. Végül a „zsidó és zsidóság” versus „magyar és magyarság” csoportok WEAT-eredményeit mutatom be minden időszakban, hogy áttekinthetővé váljon, miként alakultak az implicit ideológiai torzítások a politikai diskurzusban.

III. SZÖVEG MINT ADAT (*TEXT AS DATA*)

Ferdinand de Saussure svájci nyelvésznek a *Bevezetés az általános nyelvészetbe*⁹⁸ című, 1916-ban posztumusz kiadott munkájában számos olyan megállapítását gyűjtötték egybe tanítványai, amelyek a 20. századi nyelvészet alapjait teremtették meg és a strukturalizmus megalapozásához vezettek. Munkásságát három különböző témacsoportra lehet bontani: (1) megkülönböztette a nyelvészet szinkrón (egyidejű állapotot vizsgáló) és diakrón (időbeli változást követő) szemléletét; (2) különbséget tett a nyelv (*langue*) mint társadalmi konvenció és a beszéd (*parole*) mint egyéni megnyilvánulás között; (3) megfogalmazta, hogy a szavak, nyelvi jelek nem önálló egységek, csakis egy rendszer részeként kezelendők és más jelekhez való viszonyukban értelmezhetők. Saussure követőinek munkásságában – ahogy a strukturalista kutatókéban általában – megmutatkozik, hogy elképzelésük szerint minden vizsgált dolognak vagy jelenségnek van egy belső, immanens logikája, és a kutatónak ennek a feltárására kell elsődlegesen törekednie.

A strukturalista hagyomány továbbgondolásaként az 1950-es évektől egyre nagyobb figyelem irányult a nyelvi elemek környezethez kötött jelentésének vizsgálatára. Ennek egyik meghatározó elmélete a disztribúciós hipotézis, amely szerint a nyelvi elemek jelentését azok tipikus szöveggörnyezetéből lehet levezetni.⁹⁹ A disztribúciós szemantika

⁹⁸ Saussure, Ferdinand: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1967.

⁹⁹ A disztribúciós hipotézis két munkában: Zellig S Harris: Distributional structure. *Word*, 10/2–3.146–162. DOI: <https://doi.org/10.1080/00437956.1954.11659520>; Warren Weaver: Translation. *Machine Translation of Languages*, 1955/14. 15–23.

kutatója, John Firth 1957-ben azt állapította meg, hogy a szavak jelentése szorosan összefügg azzal, hogy milyen kontextusban használjuk őket.¹⁰⁰

A disztribúciós hipotézis szerint „azoknak a szavaknak hasonló a jelentésük, amelyek hasonló nyelvi kontextusokban fordulnak elő. A disztribúciós szemantika lényege tehát a következőképp foglalható össze: „egy nyelvi kifejezés jelentését egy valós értékekből álló vektor (manapság általánosan *embedding*nek nevezett) reprezentálja, amely a kifejezés statisztikai előfordulását kódolja különböző kontextusokban.”¹⁰¹ Az új számítógépes módszerek lehetővé teszik, hogy a John Firth által hangsúlyozott kontextusokat úgynevezett szóbeágyazással vizsgáljuk. Már az 1980-as években megjelentek a szóbeágyazás előzményei. Módszertani alapja a 2000-es évek elején fogalmazódott meg,¹⁰² de szélesebb körben 2010 után terjedt el (Mikolov ekkor fejlesztette ki a Word2vec modellt).¹⁰³ A több évtizedig elhúzódó tömeges használat párhuzamban áll az adatok mennyiségének növekedésével, az informatika fejlődésével, valamint Mikolov gesztusával, ő ugyanis nyilvánosságra hozta a modelljét, és ettől kezdve már olyan kutatók is használhatják, akik kevésbé jártasak a programozási nyelvekben. 2010 után lehetővé vált, hogy nagyobb szövegtörzsekön alkalmazható legyen a szövegbeágyazás, immár neurális háló alapú modellekkel, amelyek lényege, hogy az egyes szavakat kis dimenzionalitású térben (leggyakrabban 300 dimenzió) vektorokkal reprezentálják. A szóbeágyazáson alapuló modelleknél megőrződik a kontextuális tartalom, szemben a korábban népszerű szószák-modellekkel. Vagyis a modellel a szavak közötti szemantikai kapcsolatot lehet azonosítani, s egyes szavak esetén detektálhatóvá válnak a szó szinonimái és ellentétpárjai. A módszerrel megadhatjuk egy szó kontextusát, s követhetjük akár a fogalmak változását.

A szövegbányászati szakirodalom döntő részben angol nyelven íródott, a szakszavak magyarításában három szakirodalom volt segítségemre: Tikk Domonkos kötete,¹⁰⁴ Sebők

¹⁰⁰ Firth, John Rupert: *A Synopsis of Linguistic Theory, 1930–1955. Studies in Linguistic Analysis*. Oxford: Basil Blackwell, 1962. 1–32., itt: 11. („You shall know a word by the company it keeps.”)

¹⁰¹ Lenci, Alexandro – Sahlgren, Magnus: *Distributional Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2023. xii. DOI: <https://doi.org/10.1017/9780511783692>
Saját fordítás, eredeti szöveg: „The meaning of a linguistic expression is represented with a real-valued vector (nowadays commonly called *embedding*) that encodes its statistical distribution in contexts.”

¹⁰² Bengio, Yoshua – Ducharme, Réjean – Vincent, Pascal – Jauvin, Christian: A Neural Probabilistic Language Model. *Journal of Machine Learning Research*, 3, 1137–1155.

¹⁰³ Mikolov, Tomas – Chen, Kai – Corrado, Greg – Dean, Jeffrey: Efficient estimation of word representations in vector space. 2013a. arXiv:1301.3781v3, DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1301.3781>

¹⁰⁴ Tikk Domonkos: *Szövegbányászat*. Budapest: Typotex, 2007.

Miklós, Ring Orsolya és Máté Ákos könyve,¹⁰⁵ továbbá Németh Renáta munkája.¹⁰⁶ Dolgozatomban az általuk honosított fogalmakat használom.

A rendszerváltás nyelvével több kutatás is foglalkozik. A kvantitatív szövegelemzésre vállalkozók között megtalálható az ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Kutatóintézetének *Hungarian Comparative Agendas Projectje* (CAP), amely a magyar közpolitika dinamikájának feltárására vállalkozott,¹⁰⁷ valamint a K-Monitor PARLDATA kutatása, amely kutatásomhoz hasonlóan az Országgyűlési Naplókban található felszólalásokat elemez.¹⁰⁸ Emellett az ELTE-TáTK Empirikus tanulmányok Intézetében jött létre az rc2s2 (Research Center for Computational Social Science) szociológiai műhely, amelynek vezetői Barna Ildikó és Németh Renáta. A műhely egyik kutatási projektje, *A politikai nyilvánosság rétegei Magyarországon (2001–2020)* politikai diskurzuselemzéssel és a parlamenti naplók szövegével foglalkozik.¹⁰⁹

A nyelvi előfeldolgozás (*preprocessing*) logikája

Szavak azonosítása a szövegben (tokenizálás)

A tokenizálás során a nyers szöveget kisebb egységekre (tokenekre), azaz szavakra, számokra, írásjelekre, speciális karakterekre bontjuk.¹¹⁰ A tokenekre bontás során elválasztjuk a hasznos információt a felesleges karaktersorozatokról (mint pl. a formázások vagy a dupla és a láthatatlan szóközök), így tisztább lesz a szöveg a statisztikai feldolgozás szempontjából. A tokenek listájából előállítható a szövegünkben szereplő tokenek szótára, amelyből statisztikákat vagy vektoros reprezentációkat készíthetünk. Az alábbi példán szemléltetem, hogy a tokenizálás során a példa (bemenet) mondatból milyen információkat őrzünk meg. Példamondat: „A II. világháborút követően a magyar törvényhozás kifejezte

¹⁰⁵ Sebők Miklós – Ring Orsolya – Máté Ákos: *Szövegbányászat és mesterséges intelligencia R-ben*. Budapest: Typotex, 2021.

¹⁰⁶ Németh Renáta: *Automatizált szövegfeldolgozás szociológiai lehetőségei*. Szombathely: Savaria University Press, 2024.

¹⁰⁷ Hungarian Comparative Agendas Project honlapja: <https://cap.tk.hu/en> (letöltés ideje: 2023.08.02)

¹⁰⁸ PARLDATA honlapja: <https://k-monitor.github.io> (letöltés ideje: 2025. május 22.)

¹⁰⁹ Research Center for Computational Social Science honlapja: <https://rc2s2.elte.hu> (letöltés ideje: 2025.05.02)

¹¹⁰ Jurafsky, Daniel – Martin, James H.: *Speech and Language Processing: An Introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics, and Speech Recognition with Language Models*, 3rd edition. Online manuscript released January 12, 2025. <https://web.stanford.edu/~jurafsky/slp3>. (letöltés ideje: 2025. május 22.)

mélységes megrendülését és sajnálatát az 1946. évi XXV. törvénycikkkel a zsidóságot ért sérelmeket illetően.”¹¹¹

Tokenizálás után: ['A', 'II', '.', 'világháborút', 'követően', 'a', 'magyar', 'törvényhozás', 'kifejezte', 'mélységes', 'megrendülését', 'és', 'sajnálatát', 'az', '1946', '.', 'évi', 'XXV', '.', 'törvénycikkkel', 'a', 'zsidóságot', 'ért', 'sérelemeket', 'illetően', '.'].]

Szótövezés (lemmatizáció)

A lemmatizáció során a tokeneket szótövesítjük, azaz egy morfológiai elemző segítségével a ragozott, toldalékolt formákat szótári alakokra (lemma) hozzuk. Az eljárás lényege, hogy csökkentsük az adataink szóródását, és ha a szövegben szerepelnek a 'zsidót', 'zsidók', 'zsidónak' tokenek, akkor azok mind a 'zsidó' lemma alatt legyenek kutathatók, hiszen a ragozások mögött mindig az alapjelentés áll, és ezt a lemmák a különböző modellekben jobban reprezentálják.

Az előző példamondat lemmatizált alakja: ['a', 'II', 'világháború', 'követően', 'a', 'magyar', 'törvényhozás', 'kifejezni', 'mélységes', 'megrendülés', 'és', 'sajnálat', 'az', '1946', 'évi', 'XXV', 'törvénycikk', 'a', 'zsidóság', 'ér', 'sérelem', 'illetően']].

Fontos megjegyezni, hogy a szótövezésnek egy másik fajtája a stemmelés, amely levágja a szótőről a ragokat és képzőket. A magyar agglutináló nyelv, vagyis egyetlen szóhoz rengeteg rag és képző kapcsolódhat. Egy egyszerű szabályrendszer alapján – amely többek között az angol nyelvnél is működik, ahol a grammatikai viszonyokat külön szavakkal jelölik – kevésbé lehet meghatározni a pontos szótövet, és ezért csonkolt szavakhoz juthatunk. (Például a zsidóellenesség szóból csonkolva lehet „zsidóellen”, ami jelentéstorzulást okozhat.)

Több szóból álló kifejezések összevonása (n-gramok)

Kollokációk, vagyis n-gramok azonosításakor a szövegben az egyedi szavakat előfordulási gyakoriságuk alapján szótöbbsékké alakítjuk. Példaként említhető a 'miniszterelnök_úr' vagy a 'modern_zsidóság' kapcsolat. Az eljárás növelheti a kontextuskutatás eredményességét, hiszen nem külön-külön, hanem együttesen vizsgáljuk a szavakat. Az n-gramoknál az n tetszőleges számot jelöl, tehát azonosíthatunk bigramokat (két szó), trigramokat (három szó) stb.

¹¹¹ Zimányi Tibor (MDF) 1991.03.19. ülésnap 71. felszólalás.

Tulajdonnevek felismerése (*named entity recognition*, NER)

Ez az eljárás a szövegben előforduló entitások, azaz személynevek, helyszínek, szervezetek stb. felismerését teszi lehetővé, amelyeket a felismerés által egységes alakra hozhatunk, így a dokumentumot strukturált metaadatokkal gazdagíthatjuk. Ezzel a módszerrel javul a kontextus feltérképezése. Kutatásomban a személynevek felismerése döntő fontosságú abból a szempontból, hogy a szóbeágyazás bemenetében Csurka István neve ne külön ‘csurka’, ‘istván’ lemmákként, hanem összevonva, mint ‘csurka_istván’ szerepeljen. Ezzel a lépéssel is csökkenthetjük az adataink szóródását.

Miután megtisztítottuk és normalizáltuk a szöveget – tokenekre, lemmákra bontottuk, kinyertük az n-gramokat és az entitásokat – a következő lépés, hogy az adathalmazt fel is használjuk és statisztikákat, modelleket hozzunk létre.

Szóbeágyazás és a Word2Vec modell

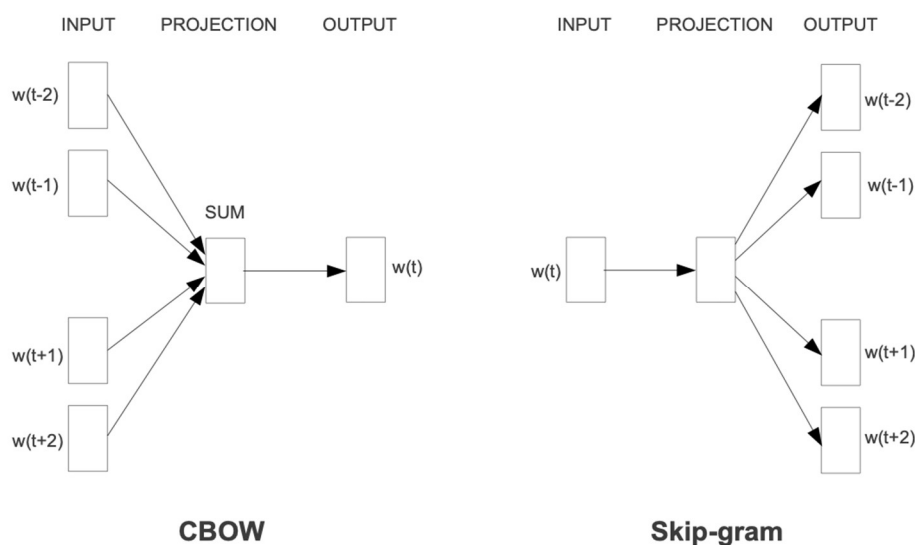
A kontextus és a jelentés megragadásához a szóbeágyazás (*word embedding*) az egyik legelterjedtebb eljárás, amely minden szót egy vektortérben reprezentál. Elméleti alapjait elsőként Bengio és munkatársai vetették fel a neurális nyelvmodellezés kontextusában.¹¹² Céljuk az volt, hogy modelljük megtanulja megjósolni a következő szót egy adott szövegrészlet alapján – vagyis a következő szó valószínűségének becslését –, és ezt neurális hálózat segítségével valósították meg. E megközelítés újítása abban állt, hogy minden egyes szót egy folytonos, többdimenziós térbeli vektorral reprezentáltak, amelyet a tanulási folyamat során optimalizáltak, módosítottak a pontosabb eredmény elérése érdekében. A módszer a disztribúciós hipotézisből indul ki, azaz abból, hogy a nyelvi jelentések nem elszigetelten, hanem kontextusukban értelmezhetők.

A szóbeágyazások során tehát minden szóalakhoz olyan vektort rendelünk, amely a környezeti szavak statisztikai gyakoriságát tükrözi. A szavak így egy numerikus jelentéstérben helyezkednek el, ahol geometriai jellemzőik – például távolságuk és irányuk – a szemantikai és szintaktikai hasonlóságokat tükrözik, és ezáltal alkalmassá válnak jelentésbeli eltolódások és ideológiai viszonyok kvantitatív feltárására. A beágyazás célja, hogy a szavak szemantikai, szintaktikai és kontextuális jellemzőit numerikusan

¹¹² Bengio, Yoshua – Ducharme, Réjan – Vincent, Pascal – Jauvin, Christian: A Neural Probabilistic Language Model. *Journal of Machine Learning Research*, 2003/3., 1137–1155.

reprezentáljuk úgy, hogy a hasonló jelentésű szavak térben közel kerüljenek egymáshoz, miközben az eltérő jelentésű szavak távolabb kerülnek egymástól. Másképpen szólva: a vektortérben a beszélők által konstruált jelentésben rokon szavak közel helyezkednek el egymáshoz, a jelentésben különböző szavak távol, ami lehetővé teszi a szemantikai eltérések és hasonlóságok kvantitatív mérését. Az alábbiakban a szóbeágyazások egyik legismertebb módszerét, a Word2vec modellt mutatom be.¹¹³

A Word2vec modell az egyik legismertebb és legelterjedtebb neurális hálózaton alapuló szóbeágyazási módszer. Két változata a CBOW (*Continuous Bag-of-Words*) és a Skip-gram modell. A két modell fordított logikával épül fel: míg a CBOW a kontextusszavakból készíti becslést a kimeneti célszóra (*target*), addig a Skip-gram egy adott célszóból tanulja meg a környezetében előforduló szavakat, egy előre rögzített ablakméret alapján. Az alábbi ábrán vizuálisan is érzékelhető a fordított logika: látható, hogy mind a két modell bemeneti, egy rejtett projekciós és kimeneti rétegből áll, ám az információáramlás iránya ellentétes.

1. ábra: CBOW és Skip-gram modell ábrája (Forrás: Mikolov et al.)¹¹⁴

A beszédes nevű szózsák (*bag-of-words*, BoW) modell volt az egyik első lépés a szövegek numerikus reprezentálása felé. A modellt, neve alapján úgy kell elképzelnünk, mintha egy zsákba bedobtunk volna tárgyakat, azok össze-vissza keverednek. Így viselkedik a szózsák

¹¹³ Mikolov et al., 2013a.

¹¹⁴ Mikolov, Thomas – Le, Quoc V. – Sutskever, Ilya: Exploiting Similarities among Languages for Machine Translation. 2013. arXiv: [arXiv:1309.4168](https://arxiv.org/abs/1309.4168) DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1309.4168>

modell: a szavak nem tartják meg sorrendjüket és kapcsolataikat, kontextusukat, hanem csak a gyakoriságukat. A modell alapján elmondható, hogy egy korpuszban hányszor szerepel a zsidó szó, azaz vizsgálhatjuk a szógyakoriságot, de a zsidó szó kontextusáról, szókapcsolatokról és finomabb szemantikai kapcsolatokról a modell nem ad információt. Ennek az elgondolásnak a továbbfejlesztése a folytonos szózsák-modell vagyis a CBOW, amely kontextusszavak alapján becsüli meg a célszót. Tehát a kontextus felől halad az egyes szó felé, adott ablakméretet használva végighalad a szövegen. Használata gyakran előforduló szavak esetében eredményes. Ennek a fordítottja a Skip-gram modell, amely a célszó felől közelít a kontextusszavak felé, vagyis egy adott szóból jósolja meg annak kontextusát. Ez a módszer kevésbé gyakori szavak reprezentálására alkalmas, ezért elterjedt a társadalomtudományi alkalmazása is, továbbá a kutatások tervezésénél fontos, mert egy korpusz is releváns eredményeket hozhat. A módszer ipari alkalmazásánál válik szükségessé az elemzés során a minél nagyobb korpusz.¹¹⁵

A szóbeágyazás során többdimenziós, valós értékű vektorok jönnek létre, ezáltal különböző műveletek révén lehetségessé válik a szemantikai relációk modellezése. Kialakul egy jelentésmező, azaz az adott szó jelentése összemérhető más szavak jelentésével. A hasonló jelentésű szavak – mint például az orvos, nővér, ápoló – közel helyezkednek majd egymáshoz a vektortérben, ami a szemantikai közelség mérését, valamint relációs minták feltárását is lehetővé teszi. Ahogy Mikolov és munkatársai a következő példán bemutatják, a szóvektorokkal műveletek végezhetők: $\text{vektor(király)} - \text{vektor(férfi)} + \text{vektor(nő)} = \text{királynő}$.¹¹⁶

A szóbeágyazási modellek leképezik a nyelvi relációkat, emellett azonban a nyelvhasználatban megjelenő torzításokat is visszatükrözik. Éppen ezért a társadalomtudományi kutatásokban hasznos eszközök, amelyek lehetővé teszik a nyelvhasználat mögötti implicit jelentésváltozások, torzítások és társadalmi folyamatok kvantitatív vizsgálatát. Ezek egyik értékes mutatója a koszinusz-hasonlóság, amelyet a következő fejezetben tárgyalok.

¹¹⁵ Kmetty Zoltán: Szóbeágyazási vektortérmodellek társadalomtudományi alkalmazása. *Szociológiai Szemle*, 2022/2. 105–136. DOI: <https://doi.org/10.20311/stat2022.2.hu0105>

¹¹⁶ Mikolov, Tomas – Yih, Wen-tau – Zweig, Geoffrey: Linguistic Regularities in Continuous Space Word Representations. In: Proceedings of the 2013 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies. Atlanta: Association for Computational Linguistics, 2013c. 746–751.

Koszinusz-hasonlóság

A szövektorok közötti szemantikai hasonlóságot a koszinusz-hasonlóság (*cosine similarity*) mértékével írjuk le. A két vektor összehasonlításakor nem a hosszúságuk, hanem az irányuk és az általuk bezárt szög számít. Képlete:¹¹⁷

$$\cos(u, v) = \frac{u \cdot v}{\|u\| \|v\|}$$

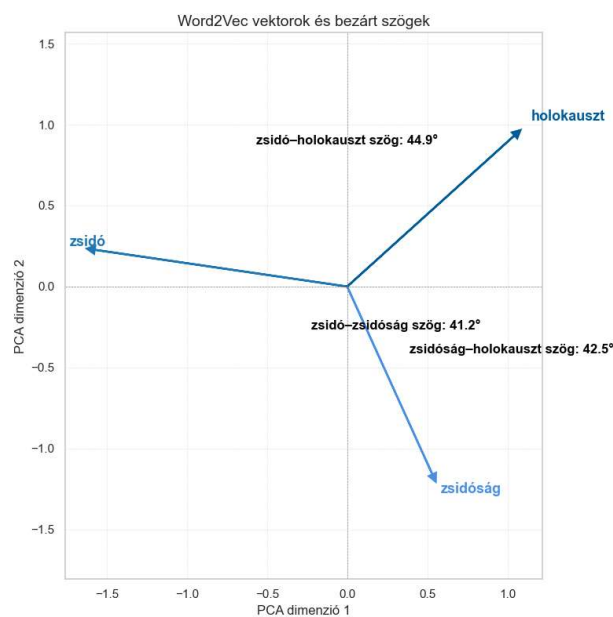
Értéke +1 és -1 között mozog. Ha két szónak a jelentése teljesen egyező, vektoraik párhuzamosak, koszinusz-hasonlóságuk 1, ha a két vektor merőleges egymásra, koszinusz-hasonlóságuk 0, ha irányuk ellentétes, vagyis a két szó jelentése is ellentétes, koszinusz-hasonlóságuk -1. Előnye, hogy független a szógyakoriságtól vagy a modell tanítása során létrejött nagyságbeli eltérésektől, a vektorok irányát veszi figyelembe.

A *Pártélet* folyóirat 1956 és 1989 között megjelent évfolyamait Szabó Martina Katalin, Ring Orsolya, Nagy Balázs, Kiss László, Koltai Júlia, Berend Gábor, Vidács László, Gulyás Attila és Kmetty Zoltán vizsgálta. Kutatási kérdésük, hogy miként változott az „agrár” és „ipar” fogalmak szemantikája adott időszakban. Vizsgálatukhoz minden évre külön korpuszt építettek a lapszámokból, és szóbeágyazást (Word2vec modellt) tanítottak, vektoraik között koszinusz-hasonlóságot számítottak, így mutatták ki a kijelölt fogalmak változását.¹¹⁸ Kutatásuk hozzásegített saját kutatási módszerem kialakításához.

Egy példa a korpuszaim közül a koszinusz-hasonlóságra: A hasonlóság ábrázolására az *Országgyűlési Naplók* 1990–1994 korpuszában számoltam ki a zsidó, a zsidóság és a holokauszt szavak reprezentációját, amelyeket az ábrán a kék különböző árnyalataival jelenítettem meg. Látható, hogy a vektorok iránya eltérő és hasonló szöveget zárnak be egymással. Minél kisebb a szög, annál hasonlóbb a szavak jelentése. A korpuszban a zsidó és a zsidóság vektorai 41,2 fokos szöget zárnak be, azaz ennek a két szövektornak a leghasonlóbb a jelentése. A zsidóság és a holokauszt kifejezések irányai is közel állnak egymáshoz: 42,5 fokos szöget zárnak be. A legtávolibb szópár a zsidó és a holokauszt, amelyek vektorainak bezárt szöge 44,9 fok.

¹¹⁷ Nugues, Pierre M.: *Python for Natural Language Processing. Programming with NumPy, scikit-learn, Keras, and PyTorch*, Cham: Springer, 2024. 297. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-57549-5>

¹¹⁸ Szabó, Martina Katalin – Ring, Orsolya – Nagy, Balázs – Kiss, László – Koltai, Júlia – Berend, Gábor – Vidács, László – Gulyás, Attila – Kmetty, Zoltán: Exploring the dynamic changes of key concepts of the Hungarian socialist era with natural language processing methods. *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 2021/1. 1–13. DOI: <https://doi.org/10.1080/01615440.2020.1823289>

2. ábra: Word2Vec vektorok irányai PCA vetítésben (1990–1994 OGY) (saját szerkesztés)

Elemzéseimben a koszinusz-hasonlóságot szemantikai tengely-projekciók készítésére alkalmazom. Kiválasztott szópárok (ellentétpárok) vektorainak különbségéből állítok elő tengelyeket, amelyekre a vizsgált szavakat vetítem. Koselleck kifejezésével élve „aszimmetrikus ellenfogalmakat”¹¹⁹ azonosítottam, amelyek a „mi” és az „ők” csoportjának kettéválasztásakor jelentkeznek, és a „mi” csoportjához pozitív, az „ők” csoportjához lekicsinylő jelentést társítanak, például: hellének és barbárok; keresztények és pogányok; ember (*Mensch*) és nem-ember (*Unmensch*). Ezzel a módszerrel a kiválasztott mi–ők, magyar–idegen, nemzeti–liberális, nemzeti–kozmpolita, magyarellenes–antiszemita tengelyeken mértem a zsidó, a zsidóság szavaknak az elhelyezkedését, mindezt a parlamenti ciklusokhoz illesztve (1990–1994, 1994–1998, 1998–2002 között). Ezeket a számításokat idősorosan vizsgálom, valamint szavak közötti hasonlóság-mátrixokat hozok létre, amelyekben abszolút és relatív koszinusz-hasonlóságokat ábrázolok. A koszinusz-hasonlóságot az időbeli szemantikai változások mérésére alkalmazom, egymásra ortogonálisan illesztett modellekben (Prokrusztész-illesztés), valamint jelentésközelségek azonosítására, amelynek módszertanát egy következő fejezetben tárgyalom.

¹¹⁹ Koselleck, Reinhart: Ellenségfogalmak. In: Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Budapest: Jósöveg Műhely Kiadó, 1998. 12–23.

$$projection_{word} = \frac{\overrightarrow{v_{word}} \cdot (\overrightarrow{v_{pos}} - \overrightarrow{v_{neg}})}{|\overrightarrow{v_{word}}| \cdot |\overrightarrow{v_{pos}} - \overrightarrow{v_{neg}}|}$$

Disszertációmban koszinusz-hasonlóságuk alapján ideológiai tengelyek mentén vizsgálók különböző szavakat. A szavak vetülete -1 és $+1$ közé eső érték, amely azt jelzi, mennyire igazodik a vizsgált szó jelentése a kiválasztott szemantikai tengely pozitív vagy negatív pólusához. A fenti képlet azt mutatja meg, hogy a vizsgált szó (*word*) milyen mértékben húz a szemantikai tér egy előre definiált tengelyének (pozitív vagy negatív) irányába. Az eredmény -1 és 1 közötti érték: pozitív irány esetén a szó jelentése közelebb áll a pozitív tengelyvéghöz, negatív irányban pedig inkább az ellentett jelentéstartományhoz, míg ha 0 -hoz közeli értéket vesz fel, a szó semleges a vizsgált dimenzióban. Például, ha a *zsidó* szó vetülete a magyar–idegen tengelyen pozitív, az arra utal, hogy a szó a jelentéstérben közelebb áll a „magyar” jelentéshez, negatív érték esetén pedig inkább az „idegen” pólus felé tolódik. A szemantikai projekció lehetővé teszi, hogy a szavak jelentésbeli eltolódásait akár időbeli változások vagy különböző diskurzusok között kvantitatívan vizsgáljuk, így akár finom jelentésváltozások is kimutathatóvá válnak.

Prokrusztész-illesztés

„Prokrusztész szállást adott ugyan az idegennek, de levágott abból, aki hosszabb volt a vendégágynál, vagy nyújtani próbálta az alacsonyabbat, így végzett velük”¹²⁰ – olvashatjuk Prokrusztészről, a következő illesztés névadójáról a *Mitológiai ábécé*-ben. Prokrusztész cselekedeteinek lényege, hogy vendégei minél jobban illeszkedjenek ágyához, a róla elnevezett illesztés célja, hogy pontok halmazát, pl. egy mátrixot transzformáljon úgy, hogy az a lehető legjobban illeszkedjen egy kiválasztott másik mátrixhoz. A Prokrusztész-illesztésnek több fajtája ismert: (1) ortogonális Prokrusztész-illesztés, amely során forgatással vagy tükrözéssel történik az illesztés, (2) skálázott Prokrusztész-illesztés, amely során forgatáson kívül egységes méretváltozás történhet, azaz az illesztett alakzat kisebbé vagy nagyobbá válhat, miközben megtartja alakját, (3) affin Prokrusztész-illesztés esetében a pontok bármilyen lineáris transzformáción áteshetnek, s a változások alapján a méretarány és a szögviszonyok is módosulhatnak, (4) teljes Prokrusztész-illesztés, amely során az

¹²⁰ Bodrogi Tibor et al.: *Mitológiai ábécé*. Budapest: Gondolat, 1970. 246.

affinitás – a pontok lineáris transzformációja – mellett az alakzat is eltolódhat a térben a célponthalmazhoz.

Prokrusztész ágyától távolabbra helyezkedve képzeljünk el két háromszöget, amelyek hasonlóak, de nem egybevágók, oldalaik aránya különböző, de ugyanaz a súlypontjuk. Ahhoz, hogy az egyik alakzatot a másikhoz igazítsuk, el kell forgatnunk az egyik háromszöget a súlypontja körül, hogy a lehető legjobban illeszkedjenek egymáshoz – azaz ortogonális Prokrusztész-illesztést kell végrehajtanunk.¹²¹ Az ortogonális módszer kedvelt az NLP kutatásokban, mert megőrzi a vektorok közötti távolságokat és szögeket.

Ortogonalis Prokrusztész-illesztés

A módszerről és annak matematikai megoldásáról Peter H. Schönemann írt először 1966-ban.¹²² Az NLP-kutatások során korpuszok illesztésére, például különböző időszakokból származó szóbeágyazások összehasonlítására alkalmas. A különböző időszakok szóbeágyazásai szinte ugyanazokat a szavakat reprezentálják, de ezek a reprezentációk különböző vektorterekben jönnek létre, ezért közösen, illesztés nélkül nem vizsgálhatók. Bár leírhatom, hogy milyen szemantikai kapcsolatok jellemzik az első korpusz szemantikai terét és a másik korpusz szemantikai terét, de ezeket nem vethetem össze egymással. Ahhoz, hogy összehasonlítható értékeket kapjunk, a két különböző vektorteret egy koordináta-rendszerbe kell helyeznünk. A közös térbe illesztéshez egy olyan forgatási mátrixot keresünk, amelyik az egyik vektorteret úgy alakítja át – fogatja vagy tükrözi –, hogy a szavak elhelyezkedése a lehető legjobban illeszkedjen a másik térben elfoglalt pozícióhoz. Az illesztés célja, hogy a megfelelő szavak vektorai minél közelebb kerüljenek egymáshoz, vagyis hogy minimális legyen az eltérés mértéke. Az illesztés folyamatában a két különböző korpusz azonos szavainak vektorai vesznek részt, s a vektorok hossza és egymáshoz viszonyított szerkezete nem torzul, így megőrződnek az eredeti szemantikai viszonyok.

Hamilton és munkatársai 2016-ban megjelent tanulmányukban mutatták be, hogy egy-egy szó időbeli jelentésváltozását (*semantic change*) miként mérhetjük kvantitatív módszerekkel, a szóbeágyazási modellek és ortogonalis Prokrusztész-illesztés segítségével.¹²³ 1800 és 1999 között hat történelmi korpuszt vizsgáltak (angol, francia,

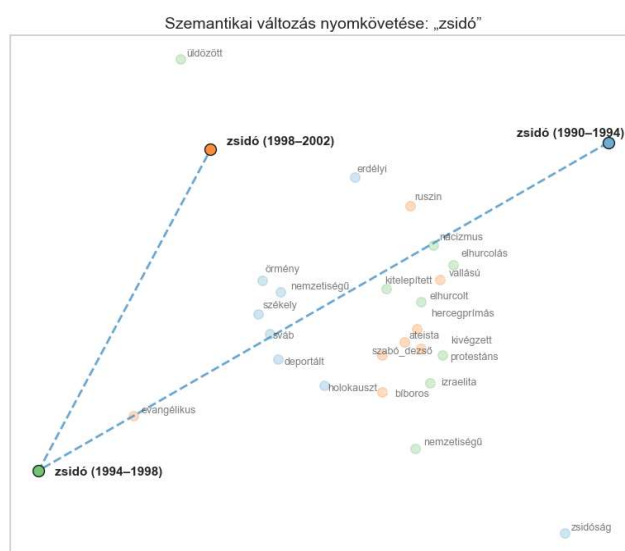
¹²¹ Gower, J. C. – Garnt B. Dijksterhuis: *Procrustes Problems*. Oxford: Oxford University Press, 2004. 30. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198510581.001.0001>

¹²² Schönemann, Peter H.: A generalized solution of the orthogonal Procrustes problem. *Psychometrika*, 1966/1. 1–10.

¹²³ Hamilton, William L. – Leskovec, Jure – Jurafsky, Dan: Diachronic Word Embeddings Reveal Statistical Laws of Semantic Change. In: Proceedings of the 54th Annual Meeting of the Association for

német, kínai nyelven) különböző módszerekkel a szövektorok létrehozására. Az angol nyelvű korpusz esetén egy-egy korpusz egy évtizedet ölel fel. Ezek ortogonális Prokrusztész-illesztésével állapították meg a kutatók, hogy a „gay” szó jelentése a 20. század során hogyan tolódott a ‘vidám’ jelentéstől a ‘homoszexuális’ jelentés felé, vagy hogy a „broadcast” szó ‘vetés’ jelentése a média modernizációja okán hogyan változott ‘adás’ jelentéssé. Emellett kimutatták, hogy a gyakrabban használt szavak jelentése lassabban változik, szemantikailag stabilabbnak tekinthetők, míg a többértelmű szavak jelentésükben gyorsabban változnak, még ha kontroll alatt is van a gyakoriságuk.

Kutatásomban Hamiltonék munkájából kiindulva alkalmaztam az ortogonális Prokrusztész-illesztést, amely lehetővé tette, hogy a rendszerváltás utáni három ciklus parlamenti szóbeágyazási modelljeit, valamint a *Magyar Fórum* szóbeágyazási modelljeit közös vektortérben ábrázoljam, így láthatóvá vált, hogyan mozdult el a zsidó szó jelentése a vizsgált időszakokban. Az alábbi ábra egy szemantikai nyomkövetést mutat a parlamenti beágyazások közös vektorterében: különböző színek jelölik a zsidó szó vetületét 1990–1994, 1994–1998, és 1998–2002 között, továbbá szaggatott vonalak a célszó időbeli eltolódását. A háttérben halvány színnel megjelenő kifejezések minden időszakból a zsidó szóhoz legközelebb eső nyolc szót reprezentálják.

3. ábra: A zsidó szó szemantikai változása a parlamenti diskurzusban 1990–2002

A módszer lehetővé tette, hogy a különböző időszakok szóbeágyazásait egy közös koordináta-rendszerbe illesszem, így a szemantikai eltolódások nemcsak láthatóvá, hanem összehasonlíthatóvá is váltak. Ezáltal értelmezhetővé vált, miként változik egyes szavak jelentése és ideológiai pozíciója, továbbá az illesztés nem csupán a szemantikai térképezés alapját képezte, hanem előfeltételként szolgált egy további mérés – a *Word Embedding Association Test* (WEAT) – elvégzéséhez is, amely kvantitatív módon tárja fel a rejtett jelentésbeli elfogultságokat és ideológiai orientációkat.

Szóbeágyazási / Szóvektor asszociációs teszt – Word Embedding Association Test (WEAT)

A *Word Embedding Association Test* (WEAT) statisztikai módszer, amelyet Aylin Caliskan és munkatársai fejlesztettek ki, hogy szóbeágyazási vektorterekben kimutassák és mérjék a szavak közötti tudattalan vagy rejtett asszociációkat.¹²⁴ Az eljárás az 1990-es években kifejlesztett Implicit Asszociációs Teszt (IAT) elvét ültette át a szöveganalitika területére. Ahogy már az Előítélet-kutatás fejezetben írtam, az IAT számítógépes módszer a vizsgált kutatási alanyok reakcióidejéből következtet arra, mennyire erős két fogalom között az implicit asszociáció. A WEAT ezt a logikát alkalmazza a szóbeágyazások által létrehozott vektorterekben: analóg módon a vektorok közötti távolságot (koszinusz-távolságot) tekinti az asszociáció erősségének, ennek alapján számszerűsíthető a torzítás. A módszer létrehozói fő állítása szerint a kategóriák közötti relatív közelségi pontszámok által feltárt asszociációk erőteljesen megegyeznek az emberi torzításokkal és sztereotípiákkal (amint azt az alacsony p-értékek és a nagy hatásméretetek is mutatják), még hozzá akár több kategórián keresztül. Eredményeik arra utalnak, hogy a szóvektorokban megfigyelhető asszociációk nem véletlenszerűen alakultak ki, hanem az emberi kultúrában és társadalmakban jelen lévő elfogultságokat tükrözik.

A módszer lényege annak megítélése, hogy két, előzetesen létrehozott fogalmi halmaz (a „célcsoportok”) szavai milyen mértékben asszociálódnak eltérő attribútumkészletekhez, azaz olyan szóhalmazokhoz, amelyek egy adott tulajdonság jellemző szavait tartalmazzák (ún. „attribútumcsoportok”). A célcsoportok – például a

¹²⁴ Caliskan, Aylin – Bryson, Joanna J. – Narayanan, Arvind. Semantics derived automatically from language corpora contain human-like biases. *Science*, 356/6334. (2017), 183–186.
DOI: <https://doi.org/10.1126/science.aal4230>

hagyományosan „férfiasnak” és „nőiesnek” tekintett foglalkozások (mérnök, pilóta, katona – ápolónő, asszisztens, tanárnő) – és az attribútumcsoportok – például a „férfi”, illetve a „nő” lexikai elemek – kiválasztása során törekedni kell arra, hogy az egyes halmazok mérete azonos legyen, továbbá legyen garantált a bennük szereplő kifejezések jelentésbeli egyértelműsége, ahogy azt a pszichológiai irodalom standardizált IAT-szókészletei is előírják.

A WEAT módszertana a szóbeágyazásokhoz tartozó vektorokon alapuló asszociációs különbségek számításán nyugszik. Minden célcsoportbeli szóvektor és az attribútumcsoportok vektorkészletei közötti asszociációs erősség jellemzése koszinusz-hasonlóság mutatóval történik, amely numerikusan azt adja meg, hogy a kérdéses célkifejezés vektora mennyiben esik közelebb az „A” attribútumcsoport (például a „férfi” vektorok) súlyozott átlagához, illetve a „B” attribútumcsoport (például a „nő” vektorok) átlagához. Az egyes célcsoportbeli szavakra kapott asszociációs különbségek összegezése révén jön létre az a kumulatív mutató, amely a két célhalmaz (például X és Y) viszonyában méri a korpuszban rejlő implicit nemi torzítás nagyságát.

Mivel az eredeti szócsoporthoz közti különbség önmagában még nem bizonyítja, hogy az valóban a korpuszbeli mintákból származik – és nem csak véletlen eltérés –, ezért a WEAT módszer alkalmazói minden esetben elvégzik azt a vizsgálatot, amelynek során a szavakat véletlenszerűen két egyforma nagyságú csoportra osztják és újra kiszámítják az asszociációs eltérést. A szóhalmazok egyesített egységeinek véletlenszerű, azonos méretű részhalmazokra történő osztásánál minden permutáció esetén újra kvantifikálják az asszociációs különbséget, majd e permutációk eloszlásában megvizsgálják, hogy az eredeti eltérést meghaladó (vagy azzal egyenértékű) értékek relatív gyakorisága (p-értéke) alacsonyabb-e a konvencionálisan elfogadott 0,05-ös küszöbnél. Amennyiben igen, a torzító asszociációt statisztikailag szignifikánsnak tekinthetjük, ami azt jelenti, hogy a korpuszban fellelhető mintázat nem csupán véletlenszerű egybeesés eredménye.

A statisztikai szignifikancia mellett a WEAT hatásnagyság-mutatót (*effect size*) is definiál: ez a mutató az X és Y célcsoport asszociációs átlagai közötti eltérést viszonyítja az összes vizsgált szó asszociációs értékeinek szórásához. Így a hatásnagyság – a Cohen-féle d-hez hasonlóan – azt jelzi, hogy a két célcsoport közötti asszociációs különbség a teljes szóhalmaz variabilitásához képest mekkora abszolút távolságot képez, ami lehetővé teszi a torzítás erősségének osztályozását („kicsi”, „közepes” vagy „jelentős”). Ezáltal a WEAT nemcsak a torzítás fennállását (p-érték), hanem a megfigyelt hatás mértékét is számszerűsíti.

IV. ZSIDÓSÁGGAL KAPCSOLATOS DISKURZUSOK ELEMZÉSE, 1990–2002

Adatok és módszerek

Disszertációmban két szövegtörzs vizsgálataival tárom fel azokat a torzításokat, amelyek a „zsidó” és „zsidóság” szavakhoz kapcsolódnak 1990–2002 között. Kutatási kérdésem, hogy a parlamentáris demokrácia első 12 évében miként konstruálódik meg a parlamenti beszédben és egy radikális sajtóorgánumban a zsidó, hogy a „zsidó” szó kontextusa hogyan változik ciklusonként, továbbá, hogy a zsidó szó köré milyen témakonstrukciók épültek, s a szavak és a témakonstrukciók nyomán milyen folyamatokat ismerhetünk fel. A probléma vizsgálatához két törzst hoztam létre: az egyiket a magyar *Országgyűlési Napló*kban szereplő 1990–2002 közötti felszólalásokból, a másikat a *Magyar Fórum* című hetilap 1990. május 5. és 2002. február 28 közötti számaiból (azaz a 2. évfolyam 18. lapszámától a 14. évfolyam 9. számáig).

Mindkét törzsen külön-külön időszakokra, három parlamenti ciklusra, összesen hat diskurzusrészletre szóbeágyazást készítettem, és az alábbiakban ezek alapján vizsgálom a „zsidó” és „zsidóság” szavak jelentésének változását a parlamenti diskurzusban, valamint a radikális *Magyar Fórumban*.¹²⁵

Szövegek begyűjtése és adatbázisba rendezése

A szövegek adatként való értelmezése (*text as data*), avagy a szövegbányászat a strukturálatlan szövegek – amilyenek például a parlamenti felszólalások – strukturált rendezését teszi szükségessé, így tárhatók fel az új összefüggések. Mint minden kvantitatív kutatásban, ennél a módszernél is adatbázisra van szükség, amelyben a nyers adatokat strukturáltan tárolhatjuk. Ezzel válik lehetővé a nyers adatok bányászata, statisztikai kezelhetősége. Kutatásomban a teljes feldolgozási folyamatot – az előfeldolgozástól a modellalkotásig – Python nyelven, Spyder környezetben végeztem, különböző nyílt forráskódú könyvtárakkal és programcsomagok segítségével, hogy a korábban jellemzően kvalitatív módon vizsgált adatokat kvantitatív elemzéssel dolgozhassam fel. Kutatási kérdéseim megválaszolására egy olyan dinamikus formálódó módszert alkalmazok, amely Magyarországon még kevésbé elterjedt. Munkámmal formális lépést szeretnék tenni afelé, hogy hazai viszonylatban is elterjedtebb legyen a számítógépes szöveganalitika. A kvalitatív elemzés során a szövegvizsgálatok erősen függenek a kutató döntéseitől, bizonyos esetekben

¹²⁵ A „zsidó” és a „zsidóság” tokeneket, amelyek lemmatizált adatok, a továbbiakban szavakként említem.

kevésbé lehet objektív a kategorizálás. A számítógépes szöveganalitika ahhoz segít hozzá, hogy reprodukálható és transzparens kutatásokat végezzünk.

Az Országgyűlési Naplók adatbázisa

Az első vizsgált korpusz az 1990 és 2002 között keletkezett *Országgyűlési Naplók*ban található felszólalások szövegéből áll. A Naplók szövege megtalálható az interneten, így a szövegeket egyrészt *web scraping* módszerrel (tömeges adatgyűjtés), másrészt manuálisan, szabadon hozzáférhető forrásokból gyűjtöttem a Magyar Országgyűlés honlapjáról (parlament.hu) és az *Arcanum* adatbázisából.¹²⁶

Az adatbázisba rendezés céljából a szövegeket szöveg- és felszólalás-szinten is tisztítani és egységesíteni kellett. A szövegszintű tisztítás első lépéseként a *web scrapinggel* gyűjtött felszólalásokból eltávolítottam a html-címkéket, majd a szövegüket .txt formátumban mentettem, és a manuálisan gyűjtött felszólalások is .txt fájlokba kerültek. A felszólalásokban megtalálható volt a felszólaló neve és pártja vagy szerepköre (pl. elnök, miniszterelnök, külügyminiszter, különböző bizottságok elnökei stb.), ezeket eltávolítottam, hogy a .txt fájlokban kizárólag az elhangzott beszéd szövege maradjon meg. Emellett megtisztítottam a szöveget különböző jegyzetektől, amelyeket a gyorsírók hagytak a gépelt felszólalásokban, továbbá törekedtem arra, hogy ha idegen nyelvű felszólalás hangzott el a parlamentben, annak a beszédnek csak a hivatalos magyar fordítása szerepeljen az adatbázisban.

A felszólalás-szintű rendszerezés és tisztítás külön figyelmet igényelt, mivel az adatokat két különböző forrásból gyűjtöttem. Az adatrendezés és -tisztítás folyamata a következő volt: miután az adatokat táblázatba rendeztem, elkülönítettem a parlamenti ciklusokat (*term*), a felszólalások évét (*year*), dátumát (*date*), az ülésnapokon elhangzott felszólalás sorszámát (*speech_number*), a felszólaló nevét (*speaker_name*), a felszólaló párthovatartozását (*party_name*), és a felszólaló szerepkörét (*speaker*) – vagyis a későbbi metaadatokat –, továbbá a kigyűjtött felszólalások .txt fájljainak neveit (*file*).

¹²⁶ Az Országgyűlési Naplók felszólalásait a www.parlament.hu oldalról gyűjtöttem.

1990–1994: <https://www.parlament.hu/naplo34/naplo.html>,

1994–1998: <https://www.parlament.hu/naplo35/naplo.htm>,

1998–2002: <https://www.parlament.hu/naplo98/index.htm>.

Azonban a parlament oldalán a ciklusok felszólalásai hiányosan szerepelnek, a hiányzó felszólalásokat az *Arcanum* (<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OGYNaplo-orszaggyulesi-naplo-1990-2022-4/>) oldaláról töltöttem le, ahol 1990 és 2022 között elérhetőek az Országgyűlési Naplók jegyzőkönyvei. (Letöltések ideje: 2025. 05.23.)

<i>term</i>	<i>year</i>	<i>session number</i>	<i>date</i>	<i>speech_ number</i>	<i>speaker_ n ame</i>	<i>party_ name</i>	<i>speaker</i>	<i>file</i>
1	1990	1	1990.05.02	1	Szűrös Mátyás	mszp	1	A0010001.txt
1	1990	1	1990.05.02	2	Oszter Sándor	99	2	A0010002.txt
1	1990	1	1990.05.02	3	Szűrös Mátyás	mszp	1	A0010003.txt
1	1990	1	1990.05.02	4	Varga Béla	99	2	A0010004.txt

1. táblázat: Részlet a Parlamenti Naplók strukturált adattáblájából (saját szerkesztés)

Az adatbázis információkkal való feltöltése több lépésben történt. A parlament.hu-n elérhető táblázatokból és a felszólalásokban található, a .txt fájlokból később eltávolított információkból nyertem ki adatokat, végül egy ellenőrző adatbázist készítettem,¹²⁷ amelyben a képviselők nevét, párthovatartozását és párttagságának kezdetét és végét adtam meg.

<i>cycle</i>	<i>name</i>	<i>party</i>	<i>start</i>	<i>end</i>
1 ciklus	Ábrahám Tibor	szdsz	1990.05.02	1994.06.27
1 ciklus	Áder János	füdesz	1990.05.02	1994.06.27
1 ciklus	Andrásfalvy Bertalan	mdf	1990.05.02	1994.06.27

2. táblázat: Ellenőrző táblázat részlete (saját szerkesztés)

Az ellenőrző táblázat alapján az esetleges elgépelések, adatelcsúszások automatikusan javíthatók egy egyeztető, Python nyelven írt szkripttel. A következő javítási lépés a szerepkörök szerinti szűrés volt. Az adatbázisba felszólalásonként rendeztem az információkat, mivel egy megszólalást vettem egy elemzési egységnek. A parlament.hu-n és az *Arcanum* adatbázisban található jegyzőkönyvek más logika szerint rendezték az adatokat. Jelen adatbázisban minden megszólalás egységesen szerepel, vagyis példának okáért, ha egy szavazás menetét vesszük alapul, a beszerzett jegyzőkönyvekben ebben az esetben a határozathozatal előtt és után külön-külön elnöki felszólalás található. Ezeket az egymás utáni felszólalásokat egységesítettem, kivéve akkor, ha szünetet jeleztek a szövegben. Ennek a logikának alkalmazására a *speaker* besorolásokat vizsgáltam át; ahol egymás után következett két elnöki felszólalás, átolvastam a szövegüket, így több

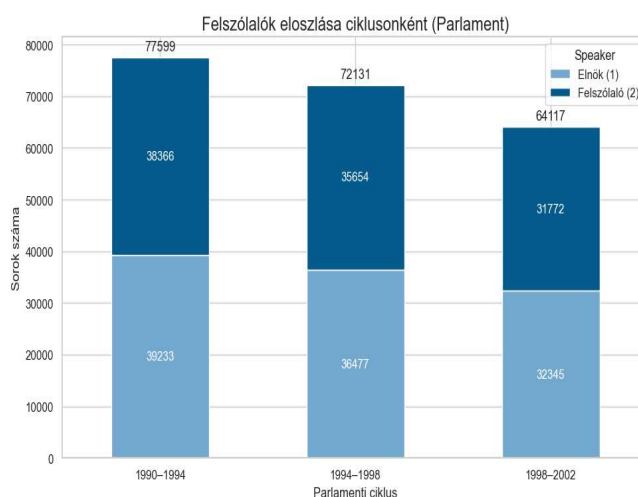
¹²⁷ Az adatbázis létrehozásához a Parlament honlapján található Ciklustörténetre támaszkodtam: <https://www.parlament.hu/web/guest/kepviselok-elozo-ciklusbeli-adatai> (letöltés ideje: 2025. május 22.)

kategorizálási hibát tártam fel és javítottam.¹²⁸ Jelen korpusz 1990. május 2-től 2002. február 26-ig terjed, 977 ülésnapot tartalmaz, amelyen összesen 213 865 felszólalás hangzott el.

Ciklus	Időtartam	Ülésnapok száma	Felszólalások száma
1990–1994	1990.05.02. – 1994.04.07.	379	77 614
1994–1998	1994.06.28. – 1998.03.16.	346	72 133
1998–2002	1998.06.18. – 2002.02.26.	252	64 118
	Összesen	977	213 865

3. táblázat: Ciklusok és Országgyűlési Naplók statisztikája (saját szerkesztés)

A feldolgozás következő lépése az adatok összefűzése, amelynek célja a felszólalások szövegének és a korábban ismertetett metaadatoknak egységes adatbázisba rendezése volt. A parlamenti felszólalások metaadatait tartalmazó adattáblából CSV fájlt generáltam, amelyben már a .txt fájlokban tárolt szövegek is szerepeltek: a *file*-oszlop helyére a fájlnevek helyett a *text* oszlop került, amelyben a felszólalások teljes szövege szerepel. A CSV fájl *text* oszlopában az adatok tisztítása érdekében eltávolítottam a zárójeles tartalmakat, amelyekben zajnak minősülő szavak, általában bekiabálások, valamint olyan narratív elemek szerepeltek, mint a *taps*, *nagy taps*, *derűtség*, *mozgás*, *szünet*. Ezután *hunspell*¹²⁹ programmal helyesírás-ellenőrzést végeztem. A további nyelvi és statisztikai elemzéseket *Python* programnyelven végeztem, a megtisztított CSV-fájlból létrehozott *pandas*¹³⁰ DataFrame struktúrában (lásd később az *Előfeldolgozási lépések* fejezetben).

4. ábra: Felszólalások ciklusonként (tisztított) (saját szerkesztés)

¹²⁸ Típushibának számított, hogy az elnöki felszólalás szövegében szerepelt rövidebb, nem elnöki hozzászólás is, valamint több esetben találtam duplikált felszólalást.

¹²⁹ Hunspell nyílt forráskódú helyesírás-ellenőrző program, magyar nyelvre optimalizálva: <https://hunspell.github.io> (letöltés ideje: 2025. május 22.)

¹³⁰ Pandas nyílt forráskódú adatelemző eszköz: <https://pandas.pydata.org> (letöltés ideje: 2025. május 22.)

A DataFrame-be a már előszűrt narrátori és dramaturgiai elemektől tisztított szövegek kerültek, amelyek száma a következőképpen változott: az 1. ciklus felszólalásai 77 614-ről 77 599 beszédre (különbség:15), a 2. ciklusban 72 33-ról 72 131-re (különbség: 2), a 3. ciklusban 64 118-ról 64 117-re (különbség:1).

Magyar Fórum lapszámainak adatbázisa

A második vizsgált korpuszom a *Magyar Fórum* lapszámainak szövege 1990–2002 között, a parlamenti ciklusokhoz igazítva, azaz az adatbázis struktúráját nem a teljes évfolyamok, hanem a parlamenti időszak határozzák meg. A hetilap szkennelt és .pdf fájlokba mentett változata az *Arcanum Újságok*¹³¹ adatbázisában elérhető. A vizsgált időszakból összesen 568 lapszámot mentettem és vontam be elemzésembe (1. függelék). Nagyobb hiány a második évfolyamnál volt, 1990-ben csak a 18–26. lapszámot vontam be az elemzésbe, a 27–51. lapszám nincs digitalizálva. A rendezési logika szerint a kezdő dátum a hetilapnak a parlamenti ülésnap utáni legközelebbi megjelenése, a köztes időszakokban a záródátum az új parlamenti ciklus előtti utolsó megjelenés, az utolsó ciklusnál a 2002-es évfolyam utolsó számának közvetlenül a harmadik ciklus országgyűlésének utolsó ülésnapja után megjelent lapszámát választottam. A besorolási logika a köztes időszakokban a választási kampányokat és a választások utáni mérlegeket is tartalmazza, ezt azonban az utolsó évnél, hogy minél jobban reprezentáljam az időszakot, elhagytam.

<i>Term</i>	<i>Vol_Issue</i>	<i>date (OGY Naplókhoz mérten)</i>	<i>Országgyűlési időtartama Naplók</i>
1	1990/18 – 1994/25	1990.05.05. – 1994.06.23.	1990.05.02. – 1994.04.07.
2	1994/26 – 1998/24	1994.06.30. – 1998.06.11.	1994.06.28. – 1998.03. 16.
3	1998/25 – 2002/09	1998.06.18. – 2002.02.28.	1998.06.18. – 2002. 02. 26.

4. táblázat: Magyar Fórum lapszámainak gyűjtése és rendezése (saját szerkesztés)

A lapszámok struktúrájának felismerése érdekében kvalitatív módszerrel, kézi kódolással kezdtem feldolgozni a .pdf anyagot. A lapszámokban a zajnak tekinthető oldalszámokat, fejléceket, képeket és képfeliratokat maszkoltam, így csak a cikkek címe, törzsszövege és a szerzőjük neve került be a korpuszba. A rovatok átvizsgálása után indokoltnak tartottam a felhívások, hirdetések és olvasói levelek kizárását is, mert ezek olyan zajnak minősülő elemeket tartalmaznak (például telefonszámok, címek, személynevek), amelyek torzíthatták

¹³¹ Magyar Fórum lapszámainak online elérhetősége:
<https://adt.arcanum.com/hu/collection/MagyarForumCsurka/> (letöltés ideje: 2025.március 9.)

volna a nyelvi mintázatokat. Emellett kizártam azokat a szövegeket is, amelyek nem közvetlenül politikai tartalmat hordoznak, mivel ezek jelentősen eltérhetnek a politikai diskurzus nyelvhasználatától. Ilyenek például a versek, amelyekben a szavak kapcsolata poétikai logika szerint alakul, valamint azok a kommentár nélküli, más sajtóorgánumból átvett szövegek, amelyeket a szerkesztők gyakran provokatív céllal közöltek – jellemzően azért, hogy az olvasókat felháborítsák, nem pedig azért, hogy az újság saját álláspontját képviseljék. Ezek a szövegek eltérő nyelvi regisztert, stílust és szándékot hordoznak, így torzíthatnák az elemzés eredményeit. A korpuszban szándékosan megtartottam azokat a szövegtípusokat, amelyek politikai tartalommal bírnak – ilyenek többek között a publicisztikák, tárcák, valamint a magas- és populáris kultúrával foglalkozó írások. Szintén a vizsgálat részét képezik a Magyar Demokrata Fórum (MDF), majd később a MIÉP hivatalos közleményei és politikai üzenetei. Ezek a szövegek aktívan hozzájárultak a vizsgált korszak politikai diskurzusának alakításához, ezért elemzésük elengedhetetlen a korpusz értelmezésében.

Az *Arcanum* adatbázisban található lapszámok OCR-réteggel, vagyis láthatatlan szövegréteggel rendelkeznek, a szöveg felismerése azonban gyakran hibásnak bizonyult, többek között a nagyméretű oldalak és kisméretű, változatos elrendezésű hasábok, valamint a sok kurziválás okán. A szövegréteg javítása érdekében a .pdf fájlokat képpé, azaz .png formátumú fájlokká alakítottam, majd *Tesseract*¹³² program segítségével karakterfelismerést futattam az egyes lapszámokon. Az így kapott eredményeket – hasonlóan az *Országgyűlési Naplók* szövegeihez – .txt fájlba mentettem és a metaadataikat Excel-táblázatba rendeztem: elsőként, hogy a tartalom melyik parlamenti ciklusban (*term*), pontosan mikor (*Date*), hányadik évfolyamban (*Vol*) és lapszámban (*Issue*) jelent meg. A *Magyar Fórum* korpusza esetében az elemzési egységeim a lapszámok voltak, mivel célom nem az egyéni szerzők vizsgálata, hanem egy ideológiai közösség nyelvhasználatának és szemantikai változásainak feltérképezése. A hetilap szövegkörnyezetét olyan csoportnyelv hordozójaként értelmezem, amelyben a világnézeti közösség tagjait nem a személyes identitásuk, hanem az ideológiai nézőpontjuk köti össze. Ebben az értelemben az elemzés középpontjában nem az egyén, hanem a csoport mint nyelvi és társadalmi szereplő áll.

¹³² Tesseract nyílt forráskódú optikai karakterfelismerő (OCR) program:
<https://tesseract-ocr.github.io/tessdoc/Command-Line-Usage.html> (letöltés ideje: 2025. május 22.)

<i>term</i>	<i>Vol</i>	<i>Issue</i>	<i>Date</i>	<i>File</i>
1	2	18	1990.05.05	1990_18.pdf
1	2	19	1990.05.12	1990_19.pdf
1	2	20	1990.05.19	1990_20.pdf
1	2	21	1990.05.26	1990_21.pdf

5. táblázat: Magyar Fórum hetilap metadata táblázat (saját szerkesztés)

A feldolgozás további részletei hasonlóak az *Országgyűlési Naplók* adatbázisához: a metaadatok és a cikkek szövege .csv fájlba került, az OCR hibák javítása végett *regex* szabályok mentén – vagyis olyan minták mentén, amelyek segítségével karakterláncokat lehet felismerni és megváltoztatni – töröltem a sor végi elválasztásokat, a szavakon belüli felesleges írásjeleket és a felesleges szóközöket. Ezután *hunspel* programmal javítottam az egyértelmű helyesírási hibákat. Végül Python programnyelven a CSV-fájlból *pandas* segítségével DataFrame-et hoztam létre. Maga a korpusz kevesebb egységből (568), de hosszabb szövegekből áll össze.

Előfeldolgozási lépések

A nyelvi előfeldolgozás lépéseit mind a két korpusznál hasonló logika szerint végeztem, ezért nem térek ki külön-külön a DataFrame-ekre. Mindenekelőtt tisztítást végeztem, amelynek során eltávolítottam a számokat, az írásjeleket és a különleges karaktereket a szövegekből és kisbetűssé alakítottam a szavakat. Tokenizáláshoz, lemmatizáláshoz és névelemfelismeréshez a SpaCy¹³³ programcsomagot használtam, amelynek során a magyar nyelvre optimalizált huSpaCy¹³⁴ ‘hu_core_news_lg’ nagyméretű nyelvi modelljével (large) dolgoztam, amely a huSpaCy középszintű változata. A modell hatékonyan hoz létre szóbeágyazásokat (300 dimenzió), jól kezeli a magyar nyelv sajátosságait és a ritka vagy a hibás szavakat. A névelem-felismerést (NER) a SpaCy csomag beépített mechanizmusa mellett egy saját névlistával egészítettem ki, amelyet a magyar parlamenti képviselők neveiből szerkesztettem, s ezzel n-gram alapú egyeztetést végeztem a szövegeken. Ehhez a Gensim¹³⁵ Phrases osztályát használtam, amely képes a gyakran együtt előforduló szókapcsolatokat – például ‘soros’ és ‘györgy’ – automatikusan egybekapcsolni (‘soros_györgy’). Végül létrehoztam egy w2v_features oszlopot, amely olyan

¹³³ SpaCy nyílt forráskódú NLP programcsomag: <https://spacy.io> (letöltés ideje: 2025. május 22.)

¹³⁴ huSpaCy: industrial-strength Hungarian natural language processing: <https://github.com/huspace/huspace> (letöltés ideje: 2025. május 22.)

¹³⁵ Gensim: <https://github.com/piskvorky/gensim> (letöltés ideje: 2025. május 22.)

előfeldolgozott, normalizált tokenlistát tartalmaz, amely már közvetlenül használható a Word2Vec modell tanításához.

Az eredményeimet külön-külön oszlopokba rendeztem és mentettem. Az elrendezésről és a munkafolyamatokról példa Raj Tamás 1992. május 12-i felszólalása:

text	tokens	lemmas	detected_names	w2v_features
Tisztelt Elnök úr! A 96. módosító pontot, Zétényi Zsolt és Varga János képviselőtársunk javaslatát megszavazta a Parlament. Ez - ha jól értettem, és elnök úr is így magyarázta - a teljes 13. helyébe lép. Amennyiben így van, akkor a 97. és 98. javaslatokról nem kell szavazni. De szeretném tudni, miniszter úr is így gondolja-e. Ha így van, nem kell szavazni, ha viszont nem így van, akkor természetesen szavazni kell.	['Tisztelt', 'Elnök', 'úr', 'A', 'módosító', 'pontot', 'Zétényi', 'Zsolt', 'és', 'Varga', 'János', 'képviselőtársunk', 'javaslatát', 'megszavazta', 'a', 'Parlament', 'Ez', 'ha', 'jól', 'értettem', 'és', 'elnök', 'úr', 'is', 'így', 'magyarázta', 'a', 'teljes', 'helyébe', 'lép', 'Amennyiben', 'így', 'van', 'akkor', 'a', 'és', 'javaslatokról', 'nem', 'kell', 'szavazni', 'De', 'szeretném', 'tudni', 'miniszter', 'úr', 'is', 'így', 'gondolja-e', 'Ha', 'így', 'van', 'nem', 'kell', 'szavazni', 'ha', 'viszont', 'nem', 'így', 'van', 'akkor', 'természetesen', 'szavazni', 'kell']	['tisztelt', 'elnök', 'úr', 'a', 'módosító', 'pont', 'zétényi', 'zsolt', 'és', 'varga', 'jános', 'képviselőtárs', 'javaslat', 'megszavaz', 'a', 'parlament', 'ez', 'ha', 'jól', 'ért', 'ha', 'jól', 'ért', 'és', 'elnök', 'úr', 'is', 'így', 'is', 'így', 'magyaráz', 'a', 'teljes', 'hely', 'lép', 'amennyi', 'lép', 'amennyi', 'így', 'van', 'akkor', 'a', 'és', 'így', 'van', 'akkor', 'a', 'és', 'javaslat', 'nem', 'kell', 'szavaz', 'javaslat', 'nem', 'kell', 'szavaz', 'de', 'szeret', 'de', 'szeret', 'tud', 'miniszter', 'úr', 'is', 'így', 'tud', 'miniszter', 'úr', 'is', 'így', 'gondolja-e', 'ha', 'gondolja-e', 'ha', 'így', 'van', 'nem', 'így', 'van', 'nem', 'kell', 'szavaz', 'ha', 'viszont', 'ha', 'viszont', 'nem', 'így', 'van', 'nem', 'így', 'van', 'akkor', 'természetes', 'szavaz', 'kell']	['zétényi_zsolt', 'varga_jános']	['tisztelt', 'elnök', 'úr', 'a', 'módosító', 'pont', 'zétényi_zsolt', 'és', 'varga_jános', 'képviselőtárs', 'javaslat', 'megszavaz', 'a', 'parlament', 'ez', 'ha', 'jól', 'ért', 'és', 'elnök', 'úr', 'is', 'így', 'magyaráz', 'a', 'teljes', 'hely', 'lép', 'amennyi', 'lép', 'amennyi', 'így', 'van', 'akkor', 'a', 'és', 'javaslat', 'nem', 'kell', 'szavaz', 'de', 'szeret', 'tud', 'miniszter', 'úr', 'is', 'így', 'gondolja', 'ha', 'így', 'van', 'nem', 'kell', 'szavaz', 'ha', 'viszont', 'nem', 'így', 'van', 'akkor', 'természetes', 'szavaz', 'kell']

6. táblázat: Szövegfeldolgozási lépések, Raj Tamás (SZDSZ) felszólalása 1992. május 12-én (200. ülésnap 268. felszólalás)

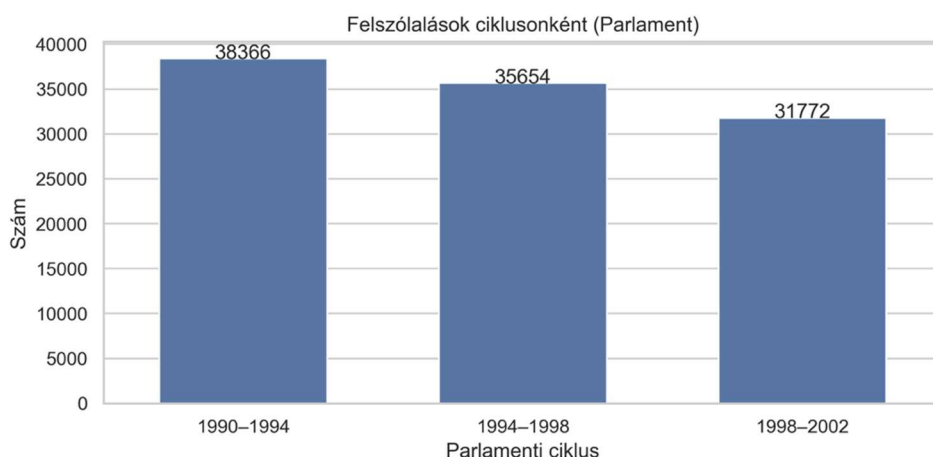
Egy későbbi lépésben a `w2v_features` oszlopban névkorrekciót is végeztem, hogy az esetlegesen rosszul felismert vagy torzult neveket javítsam, s ezzel pontosítsam a szövegbeni kapcsolatok feltérképezését. Emellett további szótöbbségeket kerestem, azaz *n*-gram szűrést, bigram- és trigram-modellezést készítettem, hogy az egymás mellett gyakran előforduló szavak (mint ‘zsidó’ és ‘hitközség’) egyetlen egységként, tokenként

(zsídó_hitközség) kerüljenek be a Word2vec modellbe, és ezáltal specializáltabb és kontextusérzékenyebb vektorterek jöhessenek létre, amelyek jobban tükrözik a politikai és ideológiai fogalmak jelentésmezőit.

Szóbeágyazás tanítása – W2v modell

A szóbeágyazás tanítása előtt a korpuszokat további szűrésnek vetettem alá, a modellbe csak azok a szavak kerülhettek be – a mi és ők névmások kivételével –, amelyeket minimum kétszer említettek a beszélők és hosszabbak két karakternél. Ennek célja, hogy az esetleges hibákat kiszűrjük, valamint tisztítsuk a korpuszt többek között a névelőktől, hiszen nem alkalmaztam klasszikus stopszó (*stop words*) szűrést, amely lépéssel kitöröltem volna a kevésbé informatív szavakat (mint a névelők, kötőszók, segédigék). A döntés hátterében a korpuszok speciális jellege állt, mivel a kódolt jelentések kutatásában a kevésbé informatívnak tekintett szavak is jelentéssel bírhatnak.

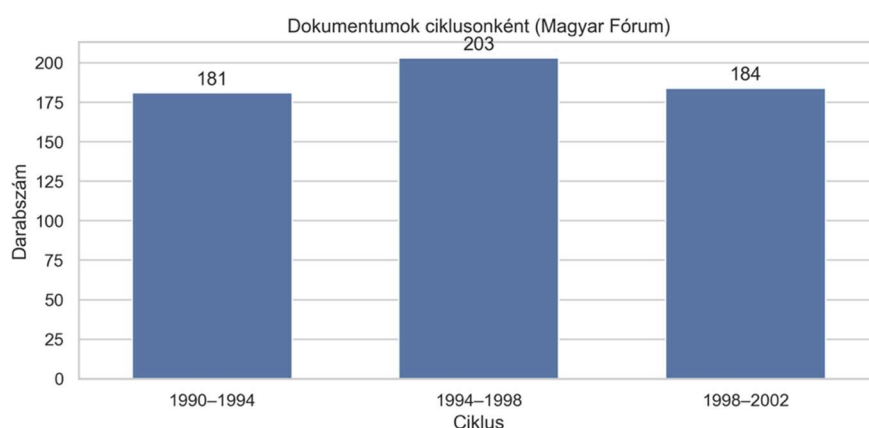
A parlamenti korpusz esetében még egy további szűrési lépést alkalmaztam: a szóbeágyazásnál csak a felszólalók szövegeit (*speaker* = 2) építettem be a modellbe, az elnöki megszólalásokat (*speaker* = 1) nem. Az elnöki felszólalások formalizáltak, ismétlődő szerkezeteket alkalmaznak, nem egyéni véleményeket tükröznek, hanem moderátori szerepkörben hangzanak el az üzenetek, ezért ezeknek a felszólalásoknak a vizsgálata torzította volna a szóbeágyazás által kirajzolt szemantikai térképet.

5. ábra: Felszólalások ciklusonként: csak *speaker* 2 érték (saját szerkesztés)

A szóbeágyazásokat ciklusonként külön-külön futtattam, így mind a két korpuszban (Parlament, *Magyar Fórum*), három-három külön modell jött létre. *Skip-gram* architektúrát használtam, amelynek jellemzője, hogy egy adott szóból indul ki, annak alapján jósolja meg a kontextusát, szemben a CBOW (*Continuous Bag of Words*) architektúrával, amely a

kontextus alapján becsüli meg a középen álló szót. A *Skip-gram* előnye, hogy ritkább szavak esetében is hatékonyabban képes szemantikai mintázatokat azonosítani, s ez különösen fontos a vizsgált korpuszok esetében, ahol a jelentés gyakran rejtetten, utalások révén jelenik meg. A modell tanítása során 5-ös ablakméretet állítottam be (a vizsgált szó két oldalán 5-5 szót vesz figyelembe), a modell tanítása során a tanulási eljárás ötször iterált a tanítóadaton (epochs=5). A parlamenti szóbeágyazási modellbe végül az 1. ciklusban 38 366 felszólalás került, a második ciklusban 35654, a harmadik ciklusban pedig 31772.

6. ábra: Magyar Fórum-számok ciklusonként (saját szerkesztés)

A *Magyar Fórum*-korpusz szóbeágyazási modelljébe az 1. ciklusban 181 lapszám került, a második ciklusban 203, a harmadik ciklusban 184. A modellek szókincsméretéből a magyar nyelv sajátosságait és a korpuszok méretét figyelembe véve arra következtethetünk, hogy a beszélők szóhasználata árnyalt volt és gazdag.

A szóbeágyazásokat a *zsidó* és a *zsidóság* szavakra alkalmaztam. A *Word2Vec* modellek révén láthatóvá vált, mely szavak jelennek meg a leggyakrabban ezen kifejezések közvetlen kontextusában – így a két különböző nyilvánossági szinten és politikai diskurzusban betekintést nyerhetünk a szavak használatába, jelentésmezéjébe és ideológiai beágyazottságába.

A szóbeágyazás módszerével létrehoztam szóvektorokat, amelyek pozícióját mérni tudom a vektortérben. A szóbeágyazással létrehozott vektortér több lehetőséget kínál, nemcsak a szavak kontextusát tárhatom fel a segítségével, hanem vizsgálhatok szemantikai elmozdulásokat, elfogultságokat, szemantikai tengelypozíciókat, valamint Prokrusztész-illesztéssel összehasonlíthatom a különböző vektortereimet, így vizsgálva a szavak jelentéstartalmának változását. A szóbeágyazások és a szemantikai tengelyek együttes vizsgálata és a jelentéstartalmak időbeli változásának követése megmutatja a parlamenti

diskurzus dinamikáját, ezáltal összehasonlíthatók lesznek az 1990–1994, 1994–1998 és az 1998–2002 közötti tartalmak.

Az alábbi paraméterek jellemzik a korpuszokat:

Korpusz	Ciklus	Időszak	Vector size	Window	Min count	Epochs	Vocab size
Parlament	1	1990-1994	300	5	2	5	82 172
Parlament	2	1994-1998	300	5	2	5	96 221
Parlament	3	1998-2002	300	5	2	5	93 677
Magyar Fórum	1	1990-1994	300	5	2	5	86 048
Magyar Fórum	2	1994-1998	300	5	2	5	93 085
Magyar Fórum	3	1998-2002	300	5	2	5	76 595

7. táblázat: Word2vec modellek paraméterei (saját szerkesztés)

Az elkészített modellek validálására három tesztet végeztem. Az analógia teszttel magyar nyelvi analógiákat vizsgáltam, azonban a modellem speciális szókészlete miatt az analógia teszt gyenge eredményeket mutat (0–12,5%), ami várható a formális szókészletű politikai korpuszoknál, ahol az általános nyelvi kategóriák ritkán fordulnak elő. Ez nem a modell rossz minőségét jelenti, hanem a szókészlet és a diskurzus különböző lexikai jellemzőire mutat rá. A következő *szókincs lefedettség* vizsgálat eredménye, hogy a vizsgált szavaim, azaz a („zsidó”, „zsidóság”) 100%-ban megtalálhatóak minden modellben, minden időszakban részei a diskurzusnak, ugyanakkor az előfordulási gyakoriságuk erősen eltér a parlamenti és a radikális sajtódiskurzusban, továbbá a ciklusok között. A parlamenti korpuszban a „zsidóság” szó a harmadik ciklusban már csak 11 előfordulással szerepel, ezért az erre a szóra vonatkozó ciklusvégi becslések (vetületek, szomszédságok) nagyobb bizonytalansággal értelmezendők. A ciklusonkénti gyakoriságokat a diskurzusok elemzésénél, adott ciklusban fejtem ki.

Korpuszok és ciklusok elemzése

Átlagos szemantikai elmozdulás

Egy korszak nyelvének és propagandájának, s rendre alkalmazott zsidóellenes tartalmainak a leírására elsőként Victor Klemperer német nyelvész vállalkozott, aki a Harmadik Birodalom 12 évét vizsgálta, jelesen azt, hogy a propaganda és a közélet nyelve hogyan alakult, változott, milyen kulcsszimbólumokat teremtett, s ezek a szimbólumok milyen történeti, kultúrtörténeti és nyelvészeti kontextusba helyezhetők. Klemperer végigélte a

változásokat, naplójába jegyzetelte tapasztalatait, s jegyzetei alapján írta meg a Harmadik Birodalom nyelve című könyvét.¹³⁶

A szemantikai változások elemzését, ahogyan az előző fejezetekben már írtam, akár hosszú időtávon is lehetővé teszik az NLP kutatások. Nem kell végigélnünk egy korszakot, mint Klemperernek, ahhoz, hogy nyelvről állításokat tegyünk. Munkámban arra teszek kísérletet, hogy a rendszerváltás utáni politikai diskurzusban vizsgáljam a zsidó és zsidóság szavak kontextusát és ezáltal a nyilvánosságban megjelent közlésekben mérjem a zsidósággal kapcsolatos témacsoportokat és esetleges torzításokat. Mivel az 1990-es évek magyar társadalmában – amint azt a rendszerváltás utáni előítélet-kutatásokban is láthattuk – magas volt a látenciára való hajlam, ezért a szóbeágyazás és a kontextuális összefüggések új eredményeket hozhatnak a korszak nyelvének az elemzésében.

Klemperer felismerése szerint „a náciizmus a tömegek húsába és vérébe az egyes szavakon, a beszédfordulatokon, a mondatformákon keresztül fúrta be magát, és ezeket milliószoros ismétléssel rájuk kényszerítette, ők pedig mechanikusan és öntudatlanul átvették”.¹³⁷ Azaz ahogy a közvélemény-kutatásokból is tudhatjuk, az üzenetet befogadók (dekódolók), vagy Klemperer szóhasználatában a tömegek, hajlamosak egyetérteni befolyásos közéleti személyiségekkel, s ezektől a személyiségektől nagyban függ, hogy az üzenetek – többek között az előítéletes tartalmak – milyen mértékben legitimálódnak a társadalomban. A legitimálás legfőbb feltétele a hatalom és a támogatottság: ha a hatalom előítéletes üzeneteket fogalmaz meg és ezeket állandó ismétléssel sulykolja, valamint legitimálja, az előítéletes üzenet „lecsorog” a társadalom alsóbb rétegeibe, s ezáltal teret nyer az elit által célzatosan előállított előítéletes üzenet.

Ahhoz, hogy az *Országgyűlési Naplók* felszólalásainak és a *Magyar Fórum* lapszámainak általam létrehozott korpuszát azzal a céllal vizsgáltam, hogy feltárjam, hogyan változtak a zsidó és a zsidóság kifejezések kontextusai és jelentésbeli árnyalatai két egymás utáni időintervallum (1990–1994 és 1994–1998, illetve 1994–1998 és 1998–2002) között. Az eltolódások mértéke a SHIFT (*semantic shift*) index-szel számszerűsíthető, amely a szavak kontextusának vektoros reprezentációi közötti koszinusz-távolságokat méri két időablak között: minél magasabb a SHIFT-érték, annál jelentősebb a szó használatának új kontextusokba való eltolódása.

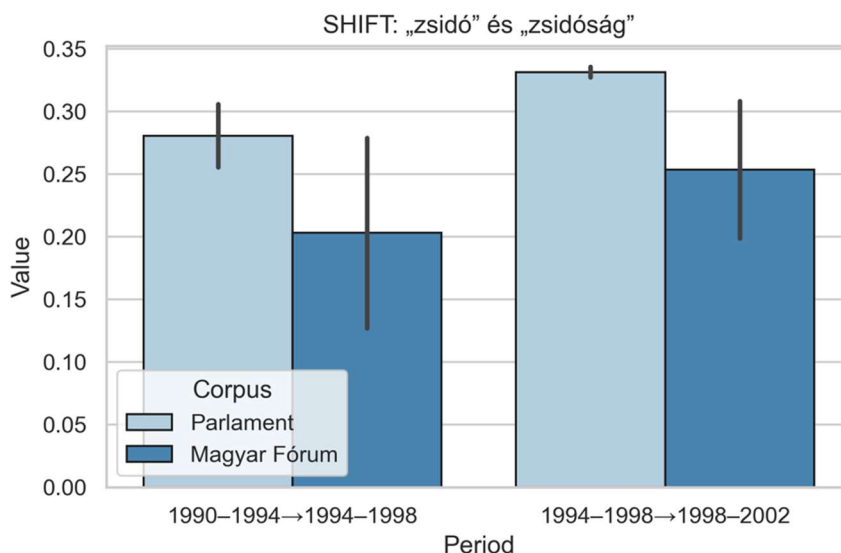
¹³⁶ Klemperer, Victor: *LTI – A Harmadik Birodalom nyelve. Egy filológus feljegyzései*. Budapest: & Kiadó, 2021.

¹³⁷ Klemperer, 2021. 26.

Korpusz	idő	zsidó	zsidóság	átlag
Parlament	1990–1994, 1994–1998	0,3057	0,2554	0,28055
Parlament	1994–1998, 1998–2002	0,3273	0,3355	0,3314
Magyar Fórum	1990–1994, 1994–1998	0,2788	0,1271	0,20295
Magyar Fórum	1994–1998, 1998–2002	0,3084	0,1987	0,25355

8. táblázat: Szemantikai változás értékei

A koszinusz-távolságok értékei azt mutatják, hogy a Prokrusztész-illesztés által közös vektortérbe helyezett szómodellekben a „zsidó” és „zsidóság” szavak szemantikai reprezentációja milyen mértékben tért el egymástól az egyes ciklusváltások során. Például a „zsidó” szó vektorának iránya a parlamenti 1. és 2. ciklus között 0,3057 egységgel mozdult el – ez jelentős eltolódást jelez. Minél magasabb a koszinusz-távolság mértéke, annál nagyobb a szemantikai eltolódás.

7. ábra: A „zsidó” és „zsidóság” szavak szemantikai változása két korpuszban

A koszinusz-távolságok vizuális megjelenítésére oszlopdiagramot hoztam létre (7. ábra), amelyen az oszlopok a „zsidó” és „zsidóság” szavak adott időablak közötti eltolódásának átlagát mutatják. Az oszlopok tetején látható vékony fekete vonalak az ún. 95%-os konfidencia-intervallumot jelölik. Ezek statisztikai bizonytalanságot reprezentálnak, és azt mutatják meg, hogy milyen mértékben tekinthető megbízhatónak az átlagos SHIFT-érték. Az eredményekből egyértelműen kitűnik, hogy a Parlament diskurzusa dinamikusabb szemantikai változáson ment keresztül, mint a *Magyar Fórum* hetilapé. Az első időablak-kapcsolatnál (1990–1994 és 1994–1998) a „zsidó” szó eltolódása a Parlamentben +0,306, míg a *Magyar Fórum*ban +0,279. A „zsidóság” fogalom esetén ennél is feltűnőbb a

különbség: a Parlamentben +0,255, a Magyar Fórumban csupán +0,127. Ez azt jelzi, hogy már ebben a korai periódusban is gyorsabban, valamint nagyobb mértékben változtak a hivatalos politikai diskurzusban a zsidó közösséggel, identitással, hagyománnyal kapcsolatos narratívák és társadalmi kontextusok. A *Magyar Fórum* esetén a szavak kontextuális eltolódása szerényebb volt, ami összhangban lehet azzal a feltevessel, hogy a radikális hetilap csoportnyelvet alkalmaz, és ez a nyelv lassabban változik, amelynek magyarázata a csoportnyelv jellege, valamint az – mint láthatjuk a dolgozat későbbi elemzéseiben –, hogy már a kezdeti években is radikálisabb hangnem jellemezte.

A második periódusban (1994–1998 és 1998–2002) mindkét korpusz esetében tovább nőtt a szemantikai eltolódás mértéke, de a tendenciák ismételten kiemelték a Parlament átalakuló diszkurzív dinamikáját. A „zsidó” szó eltolódása a Parlamentben +0,327, a Magyar Fórumban +0,308. Ennél is hangsúlyosabb a „zsidóság” szó változása: e téren a Parlament +0,336, miközben a Magyar Fórum csak +0,199 pontot ért el. Ez azért különösen figyelemre méltó, mert a „zsidóság” kifejezés már előző időszakban is kisebb eltolódást mutatott a *Magyar Fórumban*, de a második időablakban a különbség tovább növekedett.

A SHIFT-értékek értelmezéséhez kontrollvizsgálatot végeztem, hogy megtudjam ezek az elmozdulások véletlenszerűek vagy stabilak. Kontrollként a szemantikai elmozdulásokat politikailag semleges, várhatóan stabil jelentésű szavakkal (sorszámnevek és a hét napjai) vettem össze. A kontrollszavak átlagos elmozdulása 0,184 (SD = 0,079; n = 40), míg a célszavaké 0,267 (SD = 0,067; n = 8) volt; a különbség Mann–Whitney-próbával¹³⁸ – amely kis elemszámú, nem feltétlenül normális eloszlású minták összehasonlítására alkalmas – szignifikáns (U = 74, p = 0,0159). Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a „zsidó” és „zsidóság” szavak elmozdulása meghaladja a modell általános „zajszintjét”, vagyis nem pusztán véletlenszerű ingadozásról van szó, az időablakok között érdemi kontextuális átrendeződés figyelhető meg. A változások mélyebb okaira, tartalmi változásaira a kvalitatív elemzés mutat majd rá.

Szemantikai változás elemzése (1990–2002)

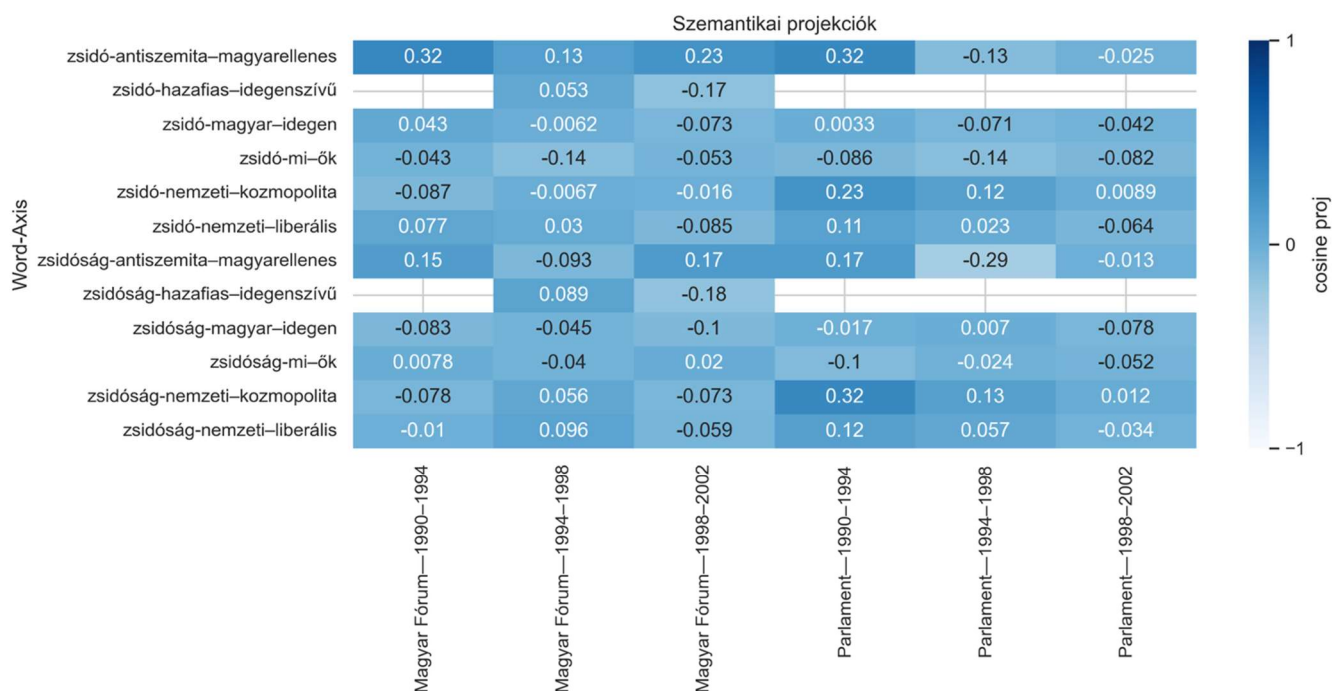
A szóbeágyazások után, amelynek révén létrehoztam a szavakhoz tartozó vektorokat, a zsidó és a zsidóság szavak szemantikai projekcióját mértem különböző végpontok között a vektortérben. A módszer lényege, hogy a vektorok elhelyezkedését, egymáshoz való közelségét vagy távolságát használjuk a jelentés modellezésére, azaz koszinusz-távolságokat

138

vetünk össze: a hasonló jelentések hasonlóan helyezkednek el a szemantikai térben, azaz a hasonló jelentésű szavak közel helyezkednek el egymáshoz. Értékük -1 és $+1$ közé eshet. A módszer használatára Reinhart Koselleck „aszimmetrikus ellenfogalmak” elmélete inspirált, és a fogalomalkotása mentén igyekeztem egymással szemben álló csoportokat kijelölni egy tengelyen.

A szemantikai változások elemzését egy átfogó kép felrajzolásával kezdem. Bemutatom, hogy a „zsidó” és „zsidóság” szavak az egyes időszakokban hol helyezkedtek el a különböző ideológiai tengelyek mentén. Ennek elemzéséhez egy hőtérképet készítettem,¹³⁹ amely vizuálisan is jól érzékelteti, hogy a „zsidó” és „zsidóság” szavak az egyes ideológiai tengelyek mentén milyen mértékben és milyen irányban kapcsolódtak a vizsgált fogalompárokhoz. Az ábra sorai a szó-tengely párosokat, az oszlopok pedig a különböző időszakokat és korpuszokat jelölik. Az egyes cellák színe a vizsgált szavak tengelyre vetülésének abszolút értékét jelenítik meg, azaz hogy adott időszakban önmagában mennyire közelít a szó a „pozitív” vagy „negatív” pólushoz: Minél intenzívebb a szín, annál erősebb a szó szemantikai kötődése, az előjel pedig azt mutatja meg, hogy a kötődés a pozitív (például „nemzeti”, „magyar”, „mi”) vagy a negatív (például „idegen”, „ők”, „kozmetopolita”) végponthoz történik. Fontos kiemelni, hogy ezek az értékek nem az időbeli változás mértékét, hanem az adott ciklusban mért szemantikai elhelyezkedést mutatják. A következő fejezetben átfogóan ismertetem a projekciós értékeket és a diakrónikus elmozdulásokat.

¹³⁹ A hőtérkép olyan vizualizációs eszköz, amely vizuálisan, különböző – olykor hideg és meleg – színek árnyalatai segítségével jelenít meg kapcsolatokat a különböző vizsgált elemek között.

8. ábra: Szemantikai eltolódások abszolút értékei, 1990–2002.

A hőtérkép alapján világosan látható, hogy a „zsidó” és „zsidóság” szavak szemantikai elhelyezkedése az egyes ideológiai tengelyek mentén korpuszonként és időszakonként jelentősen eltért, amely megfigyelés kiegészíti az előző fejezetben ismertetett *shift* értékek mértékét. A vizsgált szavak nem egységes jelentésmezőben helyezkedtek el: bizonyos diskurzusokban az integráló, más esetekben pedig a kirekesztő fogalmi pólusokhoz közeledtek.

Az első vizsgált időszakban (1990–1994) a parlamenti diskurzusban mindkét szó kifejezetten pozitív értékeket mutatott a nemzeti–kozmopolita és az antiszemita–magyarellenes tengelyeken. Hasonlóképp, a nemzeti–kozmopolita tengelyen is erős nemzeti konnotáció figyelhető meg: a „zsidó” szó 0,23, a „zsidóság” pedig 0,32 értékkel a nemzeti pólushoz vetült. Ezzel szemben a *Magyar Fórum* korpusza már az első ciklusban is számos tengelyen elidegenítő, határhúzó jelentéstartalmakat társított a vizsgált szavakhoz. A „zsidó” szó a nemzeti–kozmopolita tengelyen $-0,087$, a zsidóság pedig $-0,078$ értékkel a kozmopolita, tehát a nem-nemzeti pólus felé mutatott. Hasonló tendencia jelentkezik a magyar–idegen tengelyen is, ahol a „zsidóság” $-0,0833$ -as értéke kifejezetten az idegen pólushoz való kötődést jelez, míg a „zsidó” szó ugyan még pozitív értékkel ($0,043$) szerepel, de ez az érték már a semleges tartomány közelében van. Ez már ekkor egy ellentétes ideológiai értelmezési mezőt vetít előre a két korpusz között.

A második ciklus (1994–1998) hozta a legnagyobb szemantikai átrendeződést. A parlamenti diskurzusban több tengelyen is megtörténik az elmozdulás a korábbi nemzeti vagy pozitívabb pólusok irányából a negatív vagy elidegenítő jelentéstartomány felé. A „zsidó” szó például a mi–ők tengelyen $-0,14$ -re vetül, azaz az „ők” pólus irányába tolódik, míg az antiszemita–magyarellenes tengelyen értéke $+0,32$ -ről $+0,13$ -ra csökken. A „zsidóság” esetében még szembetűnőbb ez a változás: az antiszemita–magyarellenes tengelyen $0,15$ -ről $-0,093$ -ra esik vissza, ami ellentétes irányú mozgást mutat. A *Magyar Fórum*ban ebben az időszakban szintén erősödnek a negatív konnotációk. Új tengelyként jelenik meg a hazafias–idegenszívű ellentét, ahol mind a „zsidó” ($0,053$), mind a „zsidóság” ($0,089$) még pozitív értékekkel szerepel, ám ez csupán átmeneti állapotnak tekinthető. A magyar–idegen tengelyen a „zsidó” szó $-0,0062$ értéket vesz fel, azaz már a negatív tartományba kerül, és a „zsidóság” is $-0,045$ -re mozdul, továbbra is közel az idegen pólushoz. A nemzeti–liberális tengely is eltérő mintázatot mutat: míg a „zsidó” szó liberális irányba mozdul, addig a „zsidóság” újra a nemzeti jelentéstartalomhoz közelít.

A harmadik ciklus (1998–2002) során a parlamenti diskurzusban a szóhasználat részben a semleges jelentés felé tart, egyes tengelyeken visszalépés figyelhető meg a kevésbé polarizált pozíciók felé. A „zsidó” szó például a nemzeti–liberális tengelyen már $-0,064$ értéken áll, vagyis a liberális pólushoz vetül, de a változás iránya nem radikális. A magyar–idegen tengelyen is visszarendeződés érzékelhető: a „zsidó” szó értéke $0,0418$, ami ismét a magyar pólushoz való enyhe közeledést mutat. A „zsidóság” szó esetében azonban a harmadik ciklusban ismét negatív irányú vetületek jelennek meg, például a magyar–idegen tengelyen $-0,0776$, míg a mi–ők tengelyen $-0,0516$, tehát a külső csoportként való reprezentáció megmarad. A *Magyar Fórum*ban a harmadik ciklusra a szemantikai eltolódások tovább erősödnek, különösen a radikálisabb tengelyeken. A hazafias–idegenszívű tengelyen immár mindkét szó markánsan az idegenszívű pólus felé tolódik (mindkettő $-0,1827$), ami a fogalmi tér éles polarizálódását jelzi. A nemzeti–kozmopolita tengelyen a „zsidó” szó $-0,016$, a „zsidóság” $-0,073$ értéket vesz fel, ezzel újra a kozmopolita irányba vetülve. Emellett a mi–ők tengelyen is enyhe, de következetesen „ők” irányú pozíciók figyelhetők meg: a „zsidó” szó $-0,0529$, a „zsidóság” pedig $+0,0202$, ami bár pozitív, de marginális jelentésű érték.

Az értékek alapján jól látható különbség figyelhető meg a „zsidó” és „zsidóság” szavak viselkedésében. A „zsidó” szó általában érzékenyebben és markánsabban reagál a diskurzus változásaira, míg a „zsidóság” vetületei gyakran enyhébbek, vagy éppen ellenkező irányba mozdulnak el. Ennek magyarázata lehet, hogy a két szó szemantikailag és pragmatikailag

eltérő szerepet tölt be. A zsidó szó kontextusfüggően személyre utalhat, lehet minőségjelző (zsidó média) vagy önálló főnévként címkéző kifejezés (zsidók irányítják a médiát), amely csoport-hovatartozást jelölhet. Ezzel szemben a „zsidóság” szó sokkal absztraktabb, csoportot jelöl, azaz kollektív kategóriaként működik. Éppen ezért elvontabb formákban jelenhet meg (magyarországi zsidóság története).

A szemantikai projekciók értékeit és elmozdulásait a következő fejezetben ismertetem, hogy közelebb kerüljünk a diskurzus dinamikájához és a „zsidó” és „zsidóság” szavak pragmatikájához.

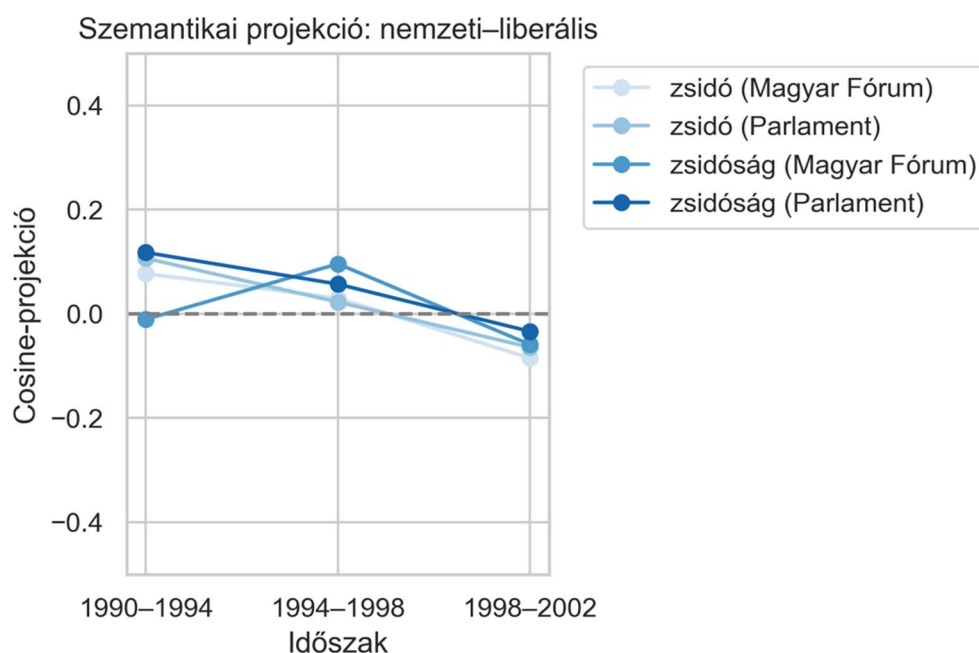
Szemantikai projekciók változásai

A szemantikai projekciók változásainak feltérképezésére diakrónikus vizsgálatot végeztem, ortogonális Prokrusztész-illesztéssel egymáshoz illesztettem a beágyazásokat, azaz a különböző ciklusokat vettem össze egymással, hogy képet kapjak arról, miként változott a szavak reprezentációja. Vizsgálatom az *Országgyűlési Naplók* és a *Magyar Fórum* hetilap korpuszaira s ezek szemantikai terére terjed ki, s a koszinusz-értékek mellett mindig a két időablak eltolódását elemzem. A két időablak közötti eltolódás ad információt arról, hogy a vizsgált zsidó és zsidóság szavak hány egységgel mozdultak el az adott tengely mentén, egyetlen tengely (például „antiszemita – magyarellenes”) folyamatos projekcióját ábrázolja mindhárom időablakra, korpuszonként és szavanként külön görbével. A projekciókból tendenciákat olvashatunk ki: azt, hogy hogyan alakult a diskurzus és a szavak jelentésváltozása a szemantikai térben. A két korpusz vektorterének különállósága miatt közvetlen számszerű összevetést nem alkalmazok, az egyes korpuszokon belüli időbeli elmozdulások, illetve az elmozdulási irányok tárgyalása továbbra is érvényes következtetésekre adnak lehetőséget.

A szavak szemantikai eltolódásának statisztikai értékelésére bootstrap alapú szignifikancia-tesztet alkalmaztam. A cél az volt, hogy a vizsgált szó adott tengely menti elmozdulását összevegyem egy sok véletlenszerű mintából származó referencia-eloszlással ($n = 500$ iteráció). A mintákat olyan szavakból állítottam össze, amelyek mindkét időszak vektorterében megtalálhatók, és nem az elemzett célszavak (zsidó, zsidóság). Minden bootstrap-mintában kiszámítottam a mintaszavak átlagos tengely menti elmozdulását, majd ezt összevettem a vizsgált szó tényleges elmozdulásával.

A bizonytalanság jellemzésére 95%-os konfidencia-intervallumot adtam meg, vagyis azt a tartományt, amelyet a bootstrap-eloszlás alapján a becsült elmozdulás tipikusan felvehet. Emellett kétoldali p-értéket is számoltam: azt vizsgáltam, hogy a bootstrap-eloszlásban milyen gyakran fordul elő a megfigyelt elmozdulással legalább azonos abszolút értékű változás, pusztán véletlen ingadozásból. Mivel sok tengelyen és több időszakpáron végeztem tesztek, a p-értékeket Benjamini–Hochberg-féle FDR-korrekciónal is korrigáltam, hogy csökkentssem a tévesen szignifikánsnak minősített eredmények arányát.¹⁴⁰ A részletes bootstrap-eredményeket a 2. függelék tartalmazza; a nem szignifikáns eseteket a tengelyek értelmezésénél külön jelzem.

Nemzeti-liberális tengely

9. ábra: Szemantikai projekció, nemzeti-liberális tengely (saját szerkesztés)

Az alábbiakban több szemantikai tengelyt vizsgállok, amelyek közül az egyik a liberális és a nemzeti szavak vektorterében helyezi el a zsidó és a zsidóság szavakat. A nemzeti és liberális fogalmak szembenállása a 19. századi liberális-keresztény, avagy szekuláris-szakrális

¹⁴⁰ Benjamini, Yoav – Hochberg, Yosef: Controlling the False Discovery Rate. A Practical and Powerful Approach to Multiple Testing. *Journal of the Royal Statistical Society. Series B: Statistical Methodology*. 1995/1. 289–300. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1995.tb02031.x>

konfrontációra nyúlik vissza.¹⁴¹ Magyarországon emellett az ellentét legfőképp az 1920-as évek népi–urbánus vitáiban körvonalazódott,¹⁴² s a rendszerváltás után az újjáéledő népi–urbánus kontroverzia nemcsak az értékkülönbségeket, hanem a szóhasználat tradicionális jelentését is felszínre hozta. A nemzeti és a liberális szavak ismételten csoportjelölővé és súlyos ellenfogalmakká váltak.

A „nemzeti–liberális” tengelyen történő projekció esetében azt vizsgálom, hogy a szavak milyen mértékben közelednek a nemzeti (+) vagy a liberális (–) jelentéstartalmakhoz. Az ábra szerint a korpuszok szemantikai tereiben 1990–2002 között kisebb változás történt, azaz a szó jelentése mind a két nyilvánossági szinten csekélyebb változáson esett át. 1990–1994 a parlamenti diskurzusban a zsidó szó projekciója a tengelyen 0,1068, tehát a nemzeti tengelyvéghez áll közelebb, ugyanúgy, ahogy a zsidóság, amely a 0,1179 értéket veszi fel. A *Magyar Fórum* korpuszában a zsidó szó az első ciklusban szintén a nemzeti tengelyvéghez közeledik, koszinusz-projekciójának értéke 0,0774, ezzel szemben a zsidóság szó már eltolódik a liberális jelentés felé (–0,0103). 1994–1998 között a parlamenti korpuszban a zsidó szó projekciója 0,0228, azaz a jelentés elmozdult (–0,084) a liberális tengelyvég felé, ugyanakkor a zsidóság szintén a liberális vég felé mozdult (0,0608), értéke 0,0571. A *Magyar Fórum* korpuszában a zsidó szó a 2. ciklusban a liberális jelentésmezőhöz közeledett, értéke 0,0302 (a változás mértéke –0,0472). A zsidóság szó projekciója viszont a nemzeti tengely irányába tolódott, projekciója 0,0961, vagyis eltolódásának mértéke 0,1064. Az utolsó ciklusban, 1998–2002 között a zsidó szó jelentése a parlamenti diskurzusban tovább tolódik a liberális tengely felé, projekciója –0,0640, vagyis az előző ciklushoz képest –0,0868 az elmozdulás értéke. A korpuszban a zsidóság projekciója –0,0336, azaz 0,0907 egységgel tolódott el negatív irányba, azaz a liberális pólus felé. A 3. ciklusban a *Magyar Fórum* jelentésmezőjében mind a zsidó, mind a zsidóság szavak a liberális tengelyhez közeledtek. A zsidó szó projekciója –0,0847 (eltolódása: 0,1149), a zsidóság szó projekciója –0,0587, eltolódása 0,1548.

A projekciók alapján elmondható, hogy a parlamenti diskurzusban mind a zsidó, mind a zsidóság szavak erősen (pozitív) nemzeti konnotációt mutatnak, hasonlóan, mint a *Magyar Fórum*ban a zsidó szó, ám a radikális hangvételű korpuszban a zsidóság már a liberális tengelyhez közeledik. A 2. ciklusban mind a két korpusz szóhasználatáról elmondható, hogy

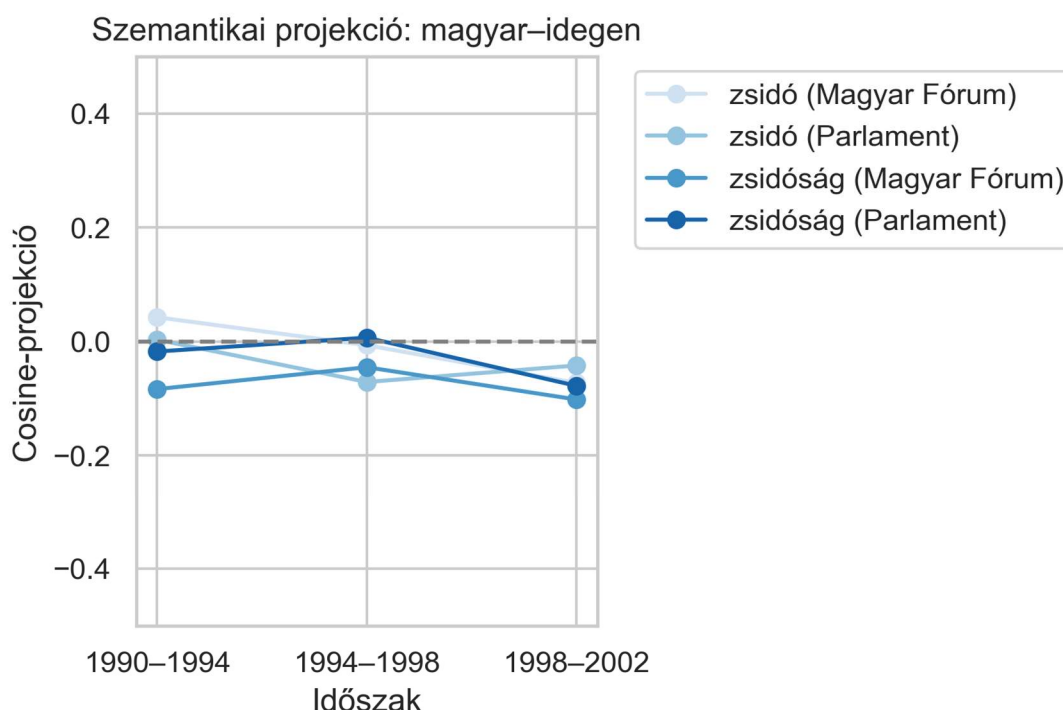
¹⁴¹ Chadwick, Owen: *The Secularization of the European Mind in the Nineteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139168311>

¹⁴² Némédi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Budapest: Gondolat, 1985; Agárdi Péter: *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847–2014*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2015.

a zsidó és a zsidóság szavak a nemzeti szóval konnotáltak, ám a két korpuszban a változás dinamikája ellentétes. A parlamenti jelentésmezőben mind a két szó a nemzeti tengely felé húz, ám közelebb kerültek a liberális jelentéshez. A *Magyar Fórum*ban a zsidó szó szintén a liberális tengelyvég felé közeledett, míg a zsidóság a nemzeti irányba tolódott. A harmadik ciklusban mind a két korpusz célszavai a liberális irányba tolódnak, és ez az elmozdulás a *Magyar Fórum* szóhasználatában is erőteljesebben bekövetkezik.

A fenti diakrón trend tükrözi, hogy jóllehet alacsony projekciós értékek jellemzők és a jelentések a semlegeshez állnak közelebb, a zsidó szó kezdeti konnotációja a liberális társítás irányába mozdult el. A „nemzeti–liberális” tengelyen jól látható, hogy a „zsidó” szó a parlamenti diskurzusban 0,1068-ról –0,0640-ra tolódott, míg a „zsidóság” szó 0,1179-ről –0,0336-ra – vagyis mindkét esetben jól érzékelhető, hogy a kezdeti „nemzeti” konnotáció liberális irányba tart. A *Magyar Fórum*ban ez az eltolódás még markánsabb: a „zsidó” projekciója 0,0774-ről –0,0847-re, míg a „zsidósága” –0,0103-ról –0,0587-re változott.

Magyar–idegen tengely

10. ábra: Szemantikai projekció, magyar–idegen tengely (saját szerkesztés)

Az idegen meghatározására a szociológia és a filozófia tudományterületén számos példát találhatunk: Werner Sombart az idegent mint vándort definiálja, aki mindig úton van, s egy-

egy helyre vissza-visszatér;¹⁴³ Georg Simmel olyan személyként azonosítja, aki nem vándor, hiszen nem hagyja el pár napon belül a megközelített csoportot, hanem egy helyen, tartósan a csoporttal marad. Simmel gondolatmenete szerint az idegen mindig útra kész, a befogadó társadalom szokásai és szabályai kevésbé határozzák meg mindennapjait, így sorsa az örök kívülállóé.¹⁴⁴ Alfred Schütz az idegent mint felnőtt embert írja körül, aki arra törekszik, hogy elfogadja őt az általa megközelített csoport.¹⁴⁵ Schütz gondolatával ellentétesen Heller Ágnes az idegent gyermekként kategorizálja, sőt Heller szerint először mindenki idegen, mert idegenekként jövünk a világra, nincs meghatározva hogy hova születünk, milyen nyelvet fogunk beszélni, milyen szokásaink lesznek, életünk során, ezekhez a változókhoz – amelyek a születésünk véletlenjéből adódtak – hozzá idomulunk.¹⁴⁶

A magyar–idegen tengelyen – ahol a magyar a (+), az idegen a (–) pólus – a zsidó és a zsidóság szó 1990–1994 között a parlamenti korpuszban 0,0033, azaz a 0-hoz közelít, jelentése azonban a magyar felé mozdul, a zsidóság szó projekciója –0,0174, azaz az idegen tengelyhez esik közelebb. A *Magyar Fórum* korpuszban a zsidó szó projekciója 0,0427, azaz a magyar jelentéshez van közelebb, a zsidóság szó, a parlamenti diskurzushoz hasonlóan az idegen tengelyhez van közelebb, –0,0833. 1994–1998 a parlamenti korpuszban a zsidó szó a negatív tengelyvég felé fordult, értéke –0,0708 (azaz 0,0742 a változás), a zsidóság ezzel szemben a pozitív, azaz a magyar tengelyvég felé helyezkedett változása +0,0244, értéke 0,0070. A *Magyar Fórum* korpuszában a 2. ciklus szemantikai terében a zsidó szó projekciója –0,0062, azaz 0,0489 tolódott negatív, azaz az idegen irányába. A zsidóság projekciója viszont 0,0384 értékkel közelebb került a semleges tengelyhez, de még mindig az idegen tengelyvéghez van közelebb, értéke: –0,0449. 1998–2002 között a parlament diskurzusbán a zsidó szó konnotációja ismét változik, 0,0418 a projekciója, amely 0,1126 változást jelent. A zsidóság projekciója –0,0776 a negatív tengelyvég felé mozdul, a változás értéke: –0,102. *Magyar Fórum* korpuszban a 3 ciklusban a zsidó szó projekciója –0,0725, vagyis a szó jelentése a negatív tengely felé mozdult 0,0663 értékkel. A zsidóság szó vetülete –0,1015, eltolódása a negatív tengely felé 0,0566.

A magyar–idegen tengelyen a zsidó szó a parlamenti térben az első ciklus és a harmadik ciklus összehasonlításában 0,0033-ról 0,0418-ra mozdult, azaz enyhén a magyar

¹⁴³ Sombart, Werner: *Die Juden und das Wirtschaftsleben*. Lipcse: Verlag von Duncker und Humblot, 1911.

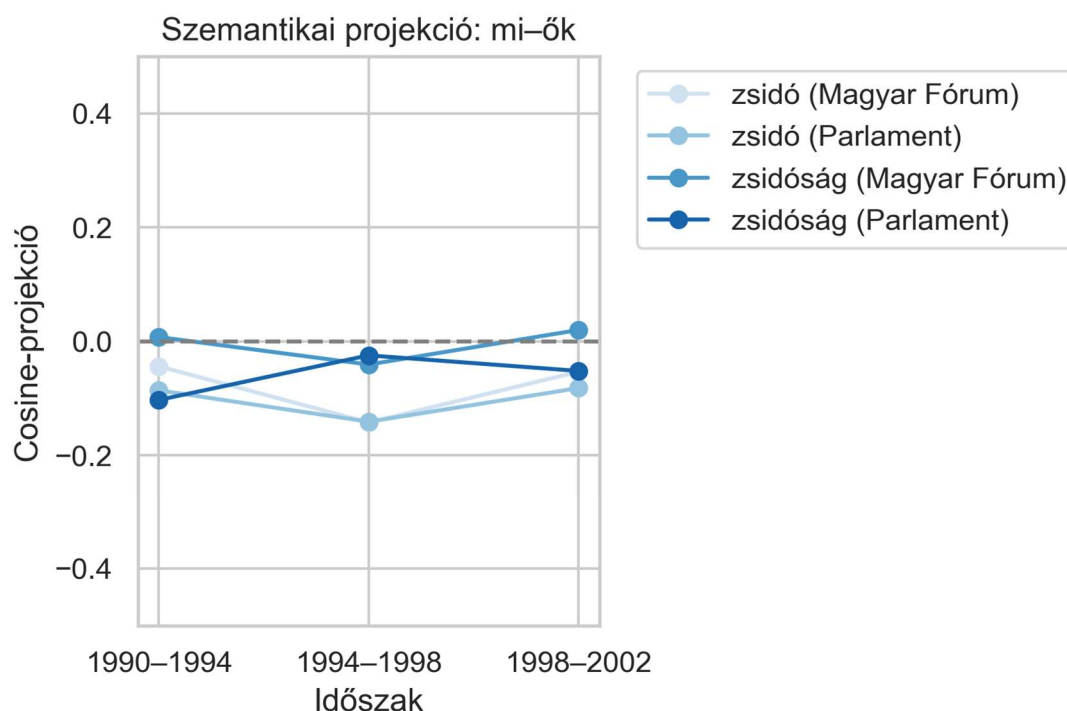
¹⁴⁴ Simmel, Georg: Exkurs über den Fremden. In: uő: *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Georg Simmel Gesamtausgabe 11. köt., Frankfurt: Suhrkamp Verlag, 1992. 764–771. p.

¹⁴⁵ Schütz, Alfred: „Az idegen”. In: Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest: Gondolat, 1984. 405–413. p.

¹⁴⁶ Heller Ágnes: Az idegen. *Korunk*. 26. évf. 9. szám, 9–14 p.

jelentése felé közeledett, a zsidóság azonban $-0,0174$ -ről $-0,0776$ -ra tolódott, ami az idegen jelentéstartalom megerősödését jelzi. A *Magyar Fórum*ban mindkét szó az idegen pólushoz közeledett: a zsidó $0,0427$ -ről $-0,0725$ -re, a „zsidóság” pedig $-0,0833$ -ról $-0,1015$ -re változott.

„Mi” és „ők” tengely

11. ábra: Szemantikai projekció, mi–ők tengely (saját szerkesztés)

A szociálpszichológia nyelvén az idegen a külső csoport tagja (*out-group*), az aki valamiképpen más, mint a „mi”-csoport (*in-group*) tagjai. A csoport-hovatartozás alapvető öndefiníciós elem. „A társas identitás az egyén énfogalmának a csoporttagságból származó része, amely tartalmazza a csoporttulajdonságokra vonatkozó előírásokat.”¹⁴⁷ A társas identitás célja, hogy a saját csoport pozitív értékelésével alapot adjon az önértékelésnek. Ahhoz, hogy a társas identitás létrejöjjön, kell minimum egy másik csoport viszonyítási alapként. A mi-csoport tagjai egymással tartósan interakcióban lévő személyek, ezzel szemben az idegen: máshonnan jön, nem ismeri a csoport elfogadott normáit, kulturális

¹⁴⁷ Fiske, Susan T.: *Társas alapmotívumok*. Budapest: Osiris Kiadó, 2006. 559.

szokásait, máshogy néz ki, mint a csoporttagok, más nyelvet beszél, mások a nonverbális gesztusai, azaz *más*.

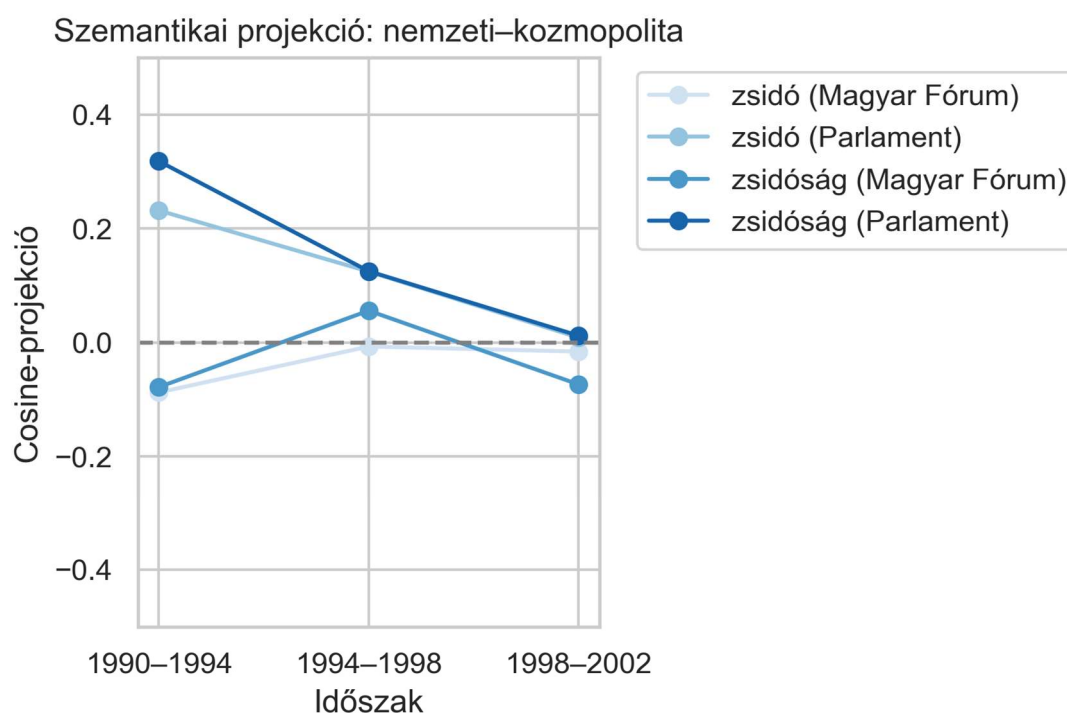
1990–1994 a „mi” és „ők” tengelyen, amelyet Tajfel csoportkísérletei ihlettek, a mi az *in-group*, azaz a saját csoport – ebből fakadóan a pozitív tengelyvég –, az ők az *out-group*, vagyis a külső csoport – a negatív tengelyvég. A tengelyen való elhelyezkedés azt mutatja meg, hogy adott szemantikai térben a zsidó és a zsidóság szavak a mi vagy az ők szóhasználatához áll közelebb. Ha a mi szó tengelyvégehez állnak közelebb a projekciók, akkor reprezentációja a mi csoporthoz áll közelebb, s logikából fakadóan a nemzet tagjának tekintik a zsidót és a zsidóságot, ha pedig az ők-csoporthoz áll közelebb a jelentés, akkor egy kirekesztőbb, elutasítóbb mentális térkép tárul elénk.

A parlamentben a zsidó szó projekciója a mi és ők tengelyen $-0,0857$, azaz inkább az ők tengelyvégehez közelít, a zsidóság szóhoz hasonlóan, amelynek vetülete $-0,1025$. A *Magyar Fórum* korpuszán a zsidó szó az első ciklusban szintén az ők tengelye felé vetül, értéke $-0,0435$, ezzel szemben a zsidóság a mi-tengelyhez van közelebb, vetülete $0,0078$. A következő ciklusban az *Országgyűlési Naplók* szemantikai terében a zsidó a $-0,1407$ értéket veszi fel, azaz $0,055$ értékkel elmozdult az ők tengelypontja felé. A zsidóság ebben a ciklusban a $-0,0243$ értéket veszi fel, az elmozdulás értéke $0,0782$ pozitív irányba, azaz a mi-tengelyvég felé. A 2. ciklusban a *Magyar Fórum* korpuszában a zsidó szó vetülete $-0,1422$, ami $0,0987$ értékű eltolódást jelent negatív irányba, vagyis az ők tengelye felé. A zsidóság $-0,0403$, ami az jelenti, hogy előző ciklushoz képest $0,0481$ értékkel tolódott a negatív tengelyvég, vagyis az ők irányába. 1998–2002 között a parlamenti diskurzusban a zsidó szó projekciója $-0,0817$, vagyis pozitív irányba tolódott $-0,059$ értékkel, a zsidóság szó vetülete $-0,0516$, vagyis negatív irányba mozdult $0,0273$ értékben. Az utolsó ciklusban a *Magyar Fórum*ban a zsidó szó projekciója $-0,0529$, a zsidóság projekciója $0,0202$, azaz mind a két szó a pozitív mi irányába mozdult.

Az ábrán is látható, hogy a második ciklus hozott nagyobb változásokat, a harmadik ciklusra a vizsgált szavak hasonló tengelypozíciókat vettek fel. A parlamenti korpusz esetében a zsidó szó konnotációja az első ciklusban $-0,0857$, a második ciklusban $-0,1407$, amely a harmadik ciklusban $-0,0817$ -ra változott, azaz egy növekvő, majd egy csökkenő tendenciát érzékelhetünk. A zsidóság szó projekciója $-0,1025$ -ről, $-0,0243$ -ra, majd $-0,0516$ -ra változott, azaz közelített a semleges jelentés felé, főleg a második ciklusban, ám még így is az ők-tengelyvég felé vetült. A *Magyar Fórum* korpuszában az első ciklus zsidó szavának vetülete $-0,0435$ -ről, $-0,1422$ -re változott, majd $-0,0529$ -re tolódott, azaz a második ciklusban érte el a lemagasabb értéket, amely az „ők” csoportja felé közelített. A

második ciklus szinte mindegyik szó projekciójánál negatívba hajlik – kivéve a parlamenti korpusz zsidóság szavát –, azaz ebben a ciklusban jobban megkülönböztették a zsidó csoportot, majd ez az elmozdulás a harmadik ciklusban visszafordult. Az eredmények bővebb értelmezésére, a ciklusokban tapasztalható különbségekre, a kvalitatív elemzés mutat rá.

Nemzeti-kozmpolita tengely

12. ábra: Szemantikai projekció, nemzeti–kozmpolita tengely (saját szerkesztés)

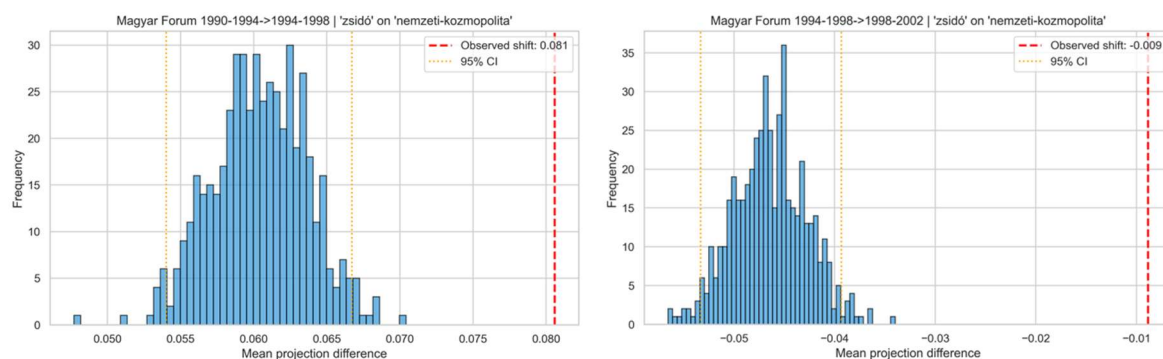
A nemzeti–kozmpolita tengely a nemzeti-liberális tengely egy radikálisabb változata, s azt mutatja meg, hogy a zsidó és a zsidóság szó vetülete a szóhasználatban a nemzeti (+ tengelyvég) vagy a kozmpolita (– tengelyvég) felé esik közelebb, vagyis az adott korpusz szóhasználatban melyikhez áll közelebb. A nemzeti-liberális megkülönböztetés egy ideológiai vitatérre koncentrál, a nemzeti kozmpolita tengely ezzel szemben kirekesztőbb, mert a kozmpolita szó nem csak gondolatiságában és világnézetében tér el a nemzetitől, hanem kívül állást is jelez.

A rendszerváltás utáni első ciklusban a parlamenti diskurzusban a zsidó szó projekciós értéke 0,2320, míg a zsidóság szóé 0,3185. Mindkét érték a nemzeti tengelyvég irányába

mutat, ami arra utal, hogy ebben az időszakban a két kifejezés a nemzeti szó használatához állt közelebb.

Ezzel szemben a *Magyar Fórum* korpuszában ebben az időszakban a zsidó szó projekciója $-0,0873$, a zsidóságé $-0,0780$, azaz mindkét kifejezés egyértelműen a kozmopolita pólus felé vetül. Ez markáns ideológiai különbséget jelez a parlamenti és a szélsőjobboldali diskurzus között: míg a parlamenti térben a zsidó és zsidóság a nemzeti közösség részeként jelenik meg, a *Magyar Fórum* már ekkor is inkább az idegen, kozmopolita pozícióhoz köti ezeket a fogalmakat.

A parlamenti diskurzusban 1990 és 2002 között a „zsidó” és „zsidóság” szavak vetületei fokozatosan távolodnak a nemzeti tengelyvégtől és a kozmopolita pólushoz közelednek, különösen a harmadik ciklus végére, – ami arra utal, hogy e szavakat egyre kevésbé használták nemzeti kontextusban. A *Magyar Fórum* korpuszában ezzel szemben már az első ciklusban is kozmopolita irányú vetület jellemzi mind a két szót. A második ciklusban enyhén a nemzeti irányba tolódik a jelentés, ám a harmadik ciklusban újra negatív irányú, kozmopolita vetület figyelhető meg, különösen a „zsidóság” esetében. Ez a tendencia azt mutatja, hogy a *Magyar Fórum* diskurzusa következetesen idegenként pozicionálta a „zsidó” és „zsidóság” szavakat, ám az értelmezéshez hozzátartozik, hogy bár a zsidó szó elmozdulása a nemzeti–kozmosopolita tengely mentén 1994–1998 és 1998–2002 között numerikusan negatív volt, de az elvégzett *bootstrap*-teszt alapján az érték nem szignifikáns ($p = 1,0$). A *bootstrap*-teszt eredményének értelmezésekor szükséges egy technikai pontosítás. A „zsidó” szó elmozdulása a nemzeti–kozmosopolita tengely mentén 1994–1998 és 1998–2002 között nem szignifikáns ($p = 1,0$), ám ez az érték nem egy közönséges nulleredményt jelez. A $p = 1,0$ a *bootstrap*-logikában azt jelenti, hogy az 500 szimulált referenciaszó-elmozdulásának abszolút értéke minden egyes esetben meghaladta a „zsidó” szó megfigyelt eltolódását – azaz a szó a véletlenszerű háttérmozgáshoz képest szokatlanul kis mértékben mozdult el. Ez önmagában értelmezést igényel. A nagy hatásnagyság ($d = 2,44$) látszólag ellentmond ennek, az ellentmondás azonban feloldható: a *bootstrap*-eloszlás rendkívül nagy szórása esetén a d értéke magas maradhat akkor is, ha a megfigyelt eltolódás az eloszlás közepébe esik, nem a szélére. A hisztogramon jól látható, hogy az 500 referenciaszó elmozdulása ellentétes irányú volt a „zsidó” szó mozgásához képest – ez a vizsgált szó irányának kivételességét jelzi.

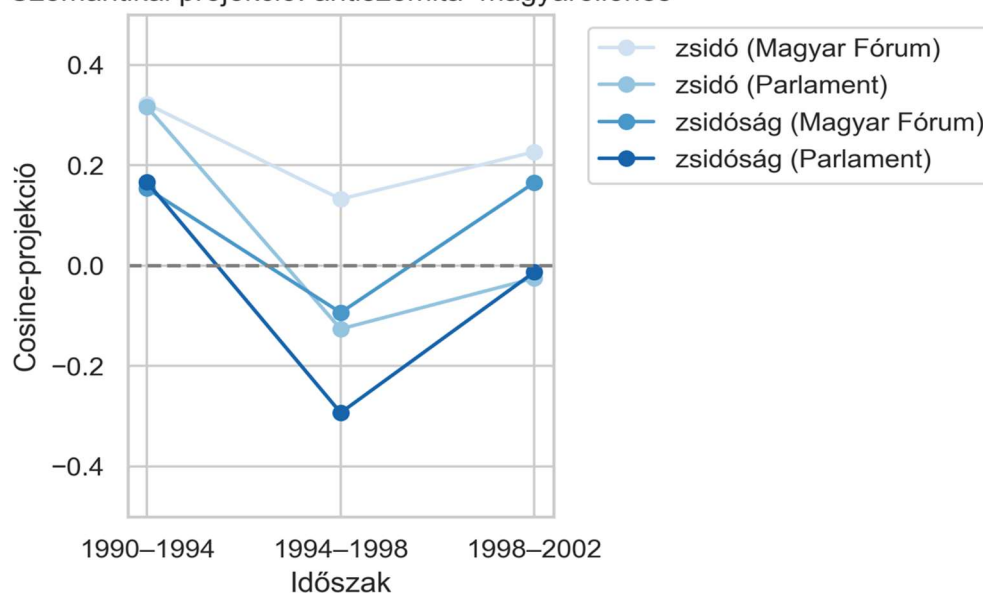

13. ábra: A „zsidó” szó vetületi elmozdulása a nemzeti–kozmopolita tengelyen 1990–1994 és 1994–1998 között (szignifikáns), valamint 1994–1998 és 1998–2002 között (nem szignifikáns) a Magyar Fórum korpuszában (saját szerkesztés)

A fenti hisztogramon is látható eredmény nem jelentés-szegényedésre, hanem sokkal inkább szemantikai ambivalenciára vagy értelmezési instabilitásra utal. A „zsidó” szó a *Magyar Fórum* diszkurzív mezején belül a vizsgált időszak végére nem beilleszkedett, hanem különállóvá, disszonánssá vált: mozgása nem követte a szókincs általános dinamikáját, ami arra mutathat rá, hogy a szó referenciális pozíciója a korpuszban fokozottan rögzített és elszigetelt volt.

Antiszemita–magyarellenes tengely

Szemantikai projekció: antiszemita–magyarellenes

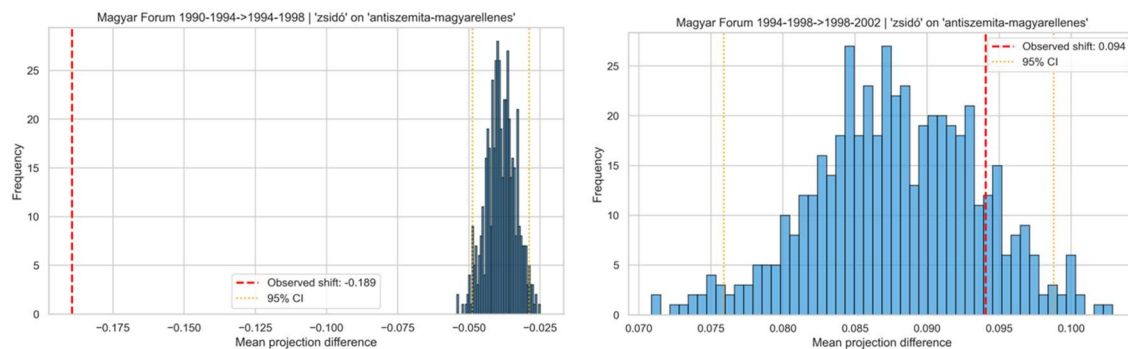
14. ábra: Szemantikai projekció, antiszemita–magyarellenes tengely (saját szerkesztés)

A magyarellenesség vagy magyarságellenesség retorikája 1990. október 15-én jelent meg először a rendszerváltás utáni magyar Országgyűlésben. Egyrészt vádként használták és az ellenzékre vetült, másrészt a külhoni magyarságot ért támadások leírására alkalmazták a jobboldali képviselők. Maga a szó az összes cikluson végigvonult, ám ahogyan láthatjuk, az elemzésben folyamatosan változott. Az első ciklusban az antiszemitizmus vádjával szemben alkalmazták a beszélők. Mint korábbi munkámban rámutattam: „A magyarellenesség témakonstrukciója a két világháború között hasonlóképp jelen volt a politikai színtéren, több szóbeli csatározás alapját képezte. Több pólusra osztotta a parlamentet, általában a határokon túli magyarsággal kapcsolatban használták, valamint szélsőséges izgatásokra, kijelentésekre.”¹⁴⁸

Az antiszemita (+) tengelyvég és a magyarellenés (-) tengelyvég között 1990 és 1994 között a zsidó szó a parlamenti diskurzusban a pozitív tengelyvég, azaz az antiszemita felé helyezkedik, projekciója 0,3164, a zsidóság szó értéke 0,1665. A *Magyar Fórum* szemantikai terében a zsidó szó a parlamenti szóhasználatnál szinte egyezően a pozitív tengelyvég felé helyezkedik el 0,3223 értékkel, a zsidóság 0,1539 értékkel. A második ciklus során jelentős változás történt a szavak projekciójában, a parlamenti diskurzusban a zsidó szó a negatív tengelyvég felé közeledett, értéke -0,1259, azaz két ciklus között -0,4453 értékkel tolódott a negatív pólus felé. Helyzetéhez hasonlóan a zsidóság szónak a használata is változott a vektortérben, projekciója -0,2930, azaz -0,4532 tolódott a magyarellenés tengelyvég felé. A *Magyar Fórum* szemantikai terében a második ciklusban a zsidó szó 0,1329 értéket vett fel, azaz 0,021 értékkel tolódott a negatív tengelyvég felé. A zsidóság szó ennél is nagyobb változást mutatott, projekciója -0,0933, azaz 0,2472 értékkel tolódott negatív irányba a magyarellenés tengelyvég felé. 1998–2002 között a zsidó szó a parlamenti diskurzusban továbbra is a negatív tengelyvéghoz közelített, vetülete -0,0249, azonban irányt változtatva +0,1010 értékkel tolódott a pozitív tengely felé az antiszemita irányba. A zsidóság -0,0127 szintén a negatív irányba húz, ám fontos megjegyezni, hogy a zsidó szóhoz hasonlóan eltolódása pozitív értékű (+0,2803). A harmadik ciklusban a Magyar Fórum szemantikai terében a zsidó szó projekciója 0,2270, azaz tovább tolódott (+0,0941) a pozitív antiszemita tengelyvég felé, a zsidóság szó a 0,1655 értéket vette fel, azaz 0,0722 értékkel tolódott a pozitív tengely felé.

¹⁴⁸ Vörös Kata: „Hordót a szónoknak”. *Kódolt antiszemitizmus a politikai diskurzusban 1990–1994 között*. Szakdolgozat, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2018.

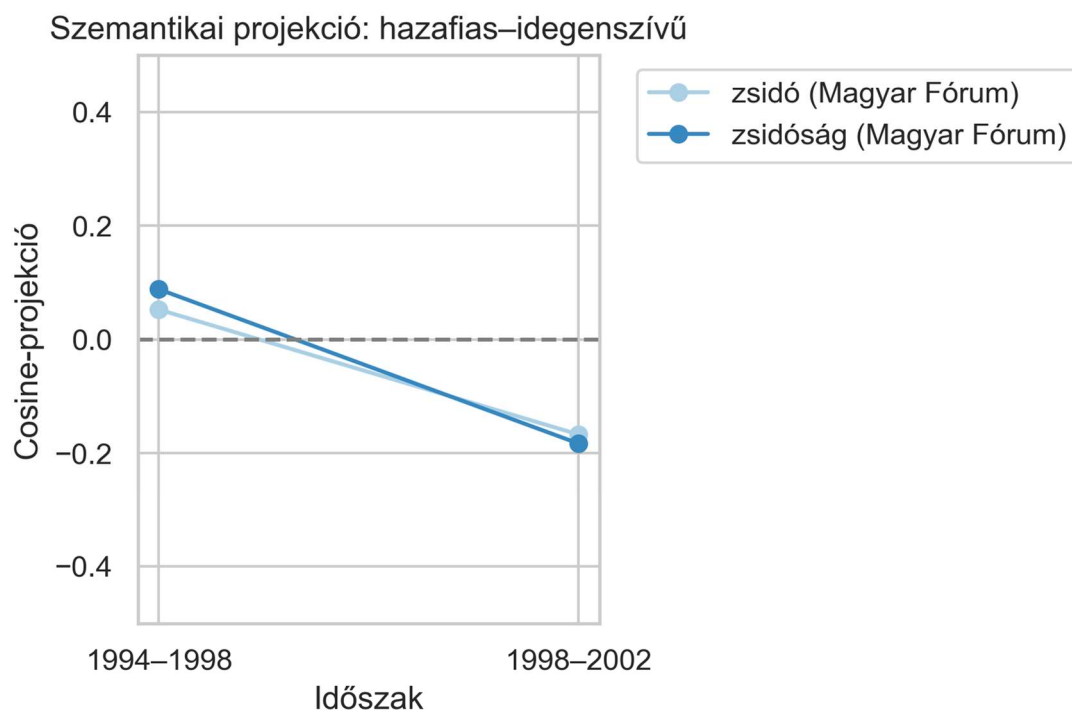
A parlamenti beszédekben a zsidó szó az első ciklustól és az antiszemita jelentéstől az 1990-es évek közepére markánsan elmozdult az „antiszemita–magyarellenes” tengely „magyarellenes” pólusa felé, de az 1998-as ciklusra a projekció semleges közelivé vált. Ugyanakkor a *Magyar Fórum*ban ezzel ellentétes tendencia érvényesült: a zsidó és a zsidóság egyaránt az „antiszemita” pólus felé tolódott el a későbbi ciklusokra.

15. ábra: A „zsidó” szó vetületi elmozdulása az antiszemita–magyarellenes tengelyen 1990–1994 és 1994–1998 között (szignifikáns), valamint 1994–1998 és 1998–2002 között (nem szignifikáns) a Magyar Fórum korpuszában (saját szerkesztés)

1998–2002 között a zsidó szó eltolódása számszerűen pozitív volt, de az elvégzett *bootstrap*-teszt alapján nem szignifikáns ($p = 0,14$). A fenti hisztogram arra mutat rá, hogy a zsidó szó mozgása nem különbözik az 500 véletlenül kiválasztott szó alapján számolt elmozdulások eloszlásától. A piros szaggatott vonal jelzi a zsidó szó tengely menti változását, amely beleesik a véletlenül kiválasztott szavak eloszlásába. Ez az eredmény azonban önmagában is informatív: arra utal, hogy ebben az időszakban a „zsidó” szó szemantikai környezete konszolidálódott, nem folytatódott az előző ciklusban mért dinamikus átrendeződés. A nem szignifikancia így nem a változás hiányát, hanem a korábbi pozíció stabilizálódását jelezheti.

Hazafias–idegenszívű tengely

16. ábra: Szemantikai projekció, hazafias–idegenszívű tengely (saját szerkesztés)

A hazafias–idegenszívű tengely – amelynek pozitív tengelyvége a hazafias, negatív tengelyvége az idegenszívű – egy radikálisabb szóhasználat szembeállítását, csak a *Magyar Fórum* korpuszban jelent meg. A diskurzus radikalizálódását mutatja, hogy 1990–1994 között ez még nem volt jelen a szemantikai térben, csak a második ciklustól jelent meg. 1994–1998 között a zsidó szó vetülete 0,0529, azaz a pozitív tengelyvég, a hazafias felé állt közelebb, és ez a következő ciklusra negatív irányba változott, a szó vetülete $-0,1827$ lett, azaz $-0,2196$ értékkel tolódott az idegenszívű jelentés irányába. A zsidóság projekciója hasonlóan változott: míg az első ciklusban 0,0886 értékkel a pozitív tengelyvéghez állt közelebb, addig a harmadik ciklusban a projekciója $-0,1827$, azaz $-0,2713$ értékkel tolódott az idegenszívű tengelyvég felé.

Összességében elmondható, hogy a zsidó és zsidóság szavak a *Magyar Fórum* diskurzusában 1994–1998-ban még semleges vagy enyhén hazafias kontextushoz kapcsolódtak a tengely mentén. Ugyanakkor 1998–2002-re ezek a szavak markánsan az idegenszívű pólus felé tolódtak el, jelezve a fogalmak retorikai környezetének negatív konnotációjú újrendeződését. Ez a szemantikai eltolódás összhangban lehet a korszak politikai és közéleti diskurzusának radikalizálódásával.

Szemantikai projekciók összehasonlítása

Az elemzett szemantikai tengelyek mentén kirajzolódik, hogyan változott a „zsidó” és „zsidóság” szavak jelentése a rendszerváltást követő három politikai ciklusban. A jelentésváltozások iránya és mértéke, valamint azok diskurzusonkénti eltérései egyértelműen tükrözik a társadalmi-politikai tér átrendeződését.

Általános tendencia, hogy mindkét szó a legtöbb tengelyen fokozatosan távolodott a pozitív, integráló jelentéstartalmaktól (pl. nemzeti, mi, magyar) és egyre inkább a negatív, kirekesztő pólusok (pl. idegen, ők, kozmopolita, idegenszívű) irányába tolódott el. Ez a mozgás különösen élesen rajzolódik ki a *Magyar Fórum* korpuszában, ahol a diskurzus radikalizálódása következetes és markáns szemantikai eltolódásokban tükröződik (például a zsidó szó a magyar–idegen tengelyen 0,043 –0,006-ra, majd a –0,073 értékre tolódott az idegen tengelyvég irányába, a nemzeti liberális tengelyen 0,077-ről 0,030, majd –0,085 irányába tolódott). A parlamenti beszédek esetében ezek a változások mérsékeltebbek, gyakran vissza is térnek a semlegesebb jelentéstartományhoz (a mi–ők tengelyen a zsidó szó az első ciklusban –0,086, a 2. ciklusban –0,141, a harmadik ciklusban –0,082 irányába mozdul, azaz a második ciklusban jobban közelített az ők tengelyvég felé, de a harmadik ciklusban szinte visszatért kezdő értékéhez).

A legdinamikusabb változások a második ciklusban (1994–1998) jelentkeztek, ahol több tengelyen is markáns elmozdulás történt – különösen a mi–ők, antiszemita–magyarelles és nemzeti–liberális tengelyeken. A harmadik ciklusra ezek az elmozdulások vagy tovább erősödtek (főként a *Magyar Fórumban*), vagy a semleges irányba tolódtak (jellemzően a parlamenti diskurzusban).

A hazafias–idegenszívű tengely, amely kizárólag a *Magyar Fórumban* jelent meg, jól mutatja a diskurzus szélsőséges irányba tolódását: egyrészt a szavak megjelenése és a tengely megléte is azt mutatja, hogy a társadalmi tabuk oldódni kezdtek és megjelenhetett egy régről ismert ellentétpár. A tengelyen a szavak 1994-ben még semleges vagy enyhén pozitív értékűek voltak, ám 2002-re markánsan a negatív pólushoz vetültek. Hasonlóan, a nemzeti–kozmpolita tengelyen a két korpusz közötti különbség már a vizsgált időszak elején megmutatkozik: míg a parlamentben a szavak nemzeti kontextusban jelentek meg, a *Magyar Fórumban* már kezdetben is a kozmpolita, idegen értelmezési mezőbe estek.

A zsidó szó több tengelyen is erősebben reagált a változásokra, míg a zsidóság szó gyakran eltérő irányú vagy mérsékeltebb elmozdulást mutatott. Ez arra utalhat, hogy a két szó eltérő stilisztikai és diszkurzív funkciókat tölt be.

Fontos megjegyezni, hogy bár a tengelyprojekciók értékei több esetben a 0-hoz közel esnek, ez nem jelenti azt, hogy jelentésük elhanyagolható lenne. Az értékek nem önmagukban, hanem időbeli elmozdulásként értelmezendők. A szemantikai váltások értelmezése így nem az értékek szélsőségességén, hanem az elmozdulás értékén és irányán alapul.

Kontextusok, jelentéshálók

A kortárs rasszista diskurzus központi sajátossága – ahogy Martha Augostinos és Danielle Every rámutat –, „egyik legmeghatározóbb jellemzője az előítélet tagadása. A rasszista nézetek nyílt kifejezésével szembeni egyre erősebb társadalmi tabuk olyan diszkurzív stratégiák kialakulásához vezettek, amelyek lehetővé teszik az idegen csoportokról alkotott negatív vélemények ésszerűnek és jogosnak való feltüntetését, miközben védelmet biztosítanak a beszélőnek a rasszizmus és az előítélet vádjával szemben.”¹⁴⁹ A magyar nyilvánosságban, összehasonlítva a nemzetközi tendenciákkal, nemcsak az előítélet szalonképtelensége játszott szerepet az elrejtésükben, hanem az előző 40 év: a hatalom által irányított és ellenőrzött, korlátozott nyilvánosság. Ebben a nyilvánosságban a zsidóságot, a zsidó származást és a különböző társadalmi traumákat, a második világháború eseményeit, a holokausztot, az elhurcolást, a kitelepítést mind-mind hallgatás övezte.¹⁵⁰

Az előző fejezetekben implicit torzításokat tártam fel, a következő fejezetben az explicit és implicit megnyilatkozásokat elemzem. Van Dijk megfogalmazása szerint: „Az előítélet egyszerre kognitív és társadalmi jelenség. Nem pusztán az egyének más csoportokról alkotott hiedelmeinek vagy érzelmeinek tulajdonsága, hanem a csoporttagok közös társadalmi reprezentációja, amelyet a szocializáció során sajátítanak el, majd társas kommunikációban és interakcióban alakítanak át és élesztenek újra.”¹⁵¹ A rendszerváltás

¹⁴⁹ Martha Augostinos – Danielle Every: Contemporary racist discourse: Taboos against racism and racist accusation. In: Weatherall, Ann – Watson, Bernadette M. – Cindy Gallois: *Language, Discourse and Social Psychology*. Houndmills – Basingstoke – Hampshire: Palgrave Macmillan, 2007. 233–254., itt: 233. DOI: https://doi.org/10.1057/9780230206168_10, Saját fordítás, eredeti szöveg: „One of the most pervasive features of contemporary racist discourse is the denial of prejudice. Increasing social taboos against openly expressing racist sentiments have led to the development of discursive strategies that present negative views of outgroups as reasonable and justified, while at the same time protecting the speaker from charges of racism and prejudice.”

¹⁵⁰ Kovács András: Bevezetés. Zsidók, politika és „zsidópolitika” a kommunista rendszerben. In: Kovács András: *A Kádár-rendszer és a zsidók*. Budapest: Corvina, 2019.

¹⁵¹ van Dijk, Theun A.: *Prejudice in Discourse. An Analysis of Ethnic Prejudice in Cognition and Conversation*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, 1984. 13. DOI: <https://doi.org/10.1075/pb.v.3>

utáni politikai tartalmakban, médiakörnyezetben, de a mindennapi tapasztalatokban is felerősödtek az antiszemitának érzékelt megnyilvánulások. Erős Ferenc rámutat arra, hogy 1990 után utcai emléktáblákat, választási plakátokat rongáltak meg s fújták fel rájuk a Dávid-csillagot vagy a „zsidó” szót, azaz a köztéren is mindenki által láthatóvá vált a gyűlölet.¹⁵² Ennek hatása Kovács felmérésében is jelen van, a zsidóság csoportjába tartozóknak magas az antiszemitizmus-percepciója, s dolgozatom szempontjából kiemelkedően fontos, hogy ezt a válaszadók összekötik a konzervatív politikusokkal (a megkérdezettek 65%-a) és a konzervatív sajtóval (66%), amelyeket antiszemitának érzékelnek.¹⁵³ Ha a kommunikációelmélet fogalmaival akarjuk leírni a jelenséget, az adók (a konzervatív politikusok és a sajtó) üzeneteit a vevők – a fenti példában a zsidók csoportja – antiszemitaként dekódolták.

Az adó és a vevő szerepét itt érdemes kiemelni: „Az Adó, vagy Beszélő a kommunikációs esemény aktív résztvevője, ő hozza létre, bocsátja ki az Üzenetet [...]. Az Adó aktivitása abban áll, hogy ő az, aki láthatóan, felfoghatóan viselkedik, kommunikál. Ő [...] hozza létre az Üzenetet, különböző szelekciós és konstrukciós műveletek végrehajtásával (szelektál különböző lehetséges témák, Üzenetek, értékválasztások, megfogalmazási módok között), megszerkeszti azt az egyedi Üzenetet a lehetséges számtalan közül, amelyet ténylegesen létrehoz, majd ezt a mások által hozzá nem férhető kognitív tudattartalmat fizikailag továbbítható, mások által felfogható formára kódolja és kibocsátja. Ennek a folyamatnak a során az Adó nem-nyilvános eseményekből, kognitív tartalmakból szimbolikus tevékenység eredményeként nyilvános létezőt formál, nyilvánosként megkonstruál, létrehoz.”¹⁵⁴

A nyilvános létező megértéséhez van Dijk és Kintsch¹⁵⁵ felvetését kell megvizsgálunk: a két szerző szerint a hallgató vagy az olvasó – azaz a vevő –, aki dekódolja a szöveget, egy mentális reprezentációt – vagyis egy konkrét epizód szubjektív reprezentációját – hoz létre, emellett sajátos jelentést is ad a szavaknak. Ez a sajátos jelentés olyan kognitív folyamat, amely a mélyen rejlő sztereotípiáinkból – kognitív tartalmainkból, tudásunkból, tapasztalatainkból – is táplálkozik. Ha az adó példának okán egy autóbalesetről kommunikál – amely példát Dijk és Kintsch is alkalmazza –, a vevő dekódolását

¹⁵² Erős Ferenc: Az antiszemitizmus szociálpszichológiájáról. Empirikus kutatások alapján. In: Virág Teréz (szerk.): *Elhúzódó társadalmi traumák hatásának felismerése és gyógyítása*. Budapest: Animula, 1996. 27–39.

¹⁵³ Kovács, 2008.

¹⁵⁴ Heller Mária – Rényi Ágnes: A nyilvános kommunikáció szociológiai modellje. *Jelkép*, 1996/4. 3–21.

¹⁵⁵ Dijk, Teun A. – Kintsch, Walter: A stratégiai beszédfeldolgozás modellje felé. Fordította: Síklaki István. In: Síklaki István (szerk.): *Szóbeli befolyásolás I.* Budapest: Typotex. 2008. 37–60.

mindenképpen meghatározza, hogy mennyire ismeri a helyszínt, ahol történt a baleset, van-e vezetői engedélye, ismeri-e az autó vezetésének technikáját stb. – minél több a tudása az eseményekről, annál részletesebb mentális reprezentációt készít. A politika világában egy-egy szó vagy egy-egy személynév is lehet olyan többletjelentést hordozó üzenet, amely a vevőben aktiválja a mélyen rejlő tudattartalmakat. Barthes megfogalmazásában ezek ideológiai jelek, amelyek két jelrendszer találkozásakor jönnek létre: az első a nyelvi, denotatív rendszer, vagyis a közvetlen jelentés; második a mítosz, azaz a konnotatív rendszer, amely a másodlagos, közvetett jelentés. Az első rendszer leíró jellegű, a jelző képének és a jelzett fogalmának a kombinációja; a második rendszerben a jel másodlagos jelzővé változik, és hozzá kapcsolódik a másodlagos jelzett, így hozva létre a konnotatív jelet. Az, hogy ezeket a jeleket értelmezni tudjuk, arra utal, hogy a denotatív és a konnotatív jelentés ugyanannyira ismert és elterjedt.¹⁵⁶

Visszatérve van Dijk és Kintsch mentális modelljéhez, ezt van Dijk későbbi munkáiban továbbgondolta, s meghatározása szerint a kontextusok is mentális modellek, a kommunikációs epizódok mentális modelljeit pedig kontextus-modellnek nevezhetjük. A kontextus-modell azért fontos, mert az eddigi elemzéseimben csak a szövegek közti kontextust vettem figyelembe, ám van Dijk szerint a „beszéd vagy szöveg ‘gondolat’ nélkül, szó szerint értelmetlen”,¹⁵⁷ s a diskurzus elemzéséhez szociokognitív nézőpontra van szükségünk. Fontos, hogy *ki* hozza létre a szöveget: milyen volt a szocializációja, milyen társas kapcsolatokkal rendelkezik, milyen identitásokat hordoz, milyen médiát fogyaszt, milyen kulturális elemeket sajátított el, és így tovább.

Van Dijk hangsúlyozza, hogy a kontextus-modellek konvencionális, sémászerű struktúráit már kulturálisan elsajátítottuk, tartalmukat pedig a társadalmi-kulturális tudásból merítjük. Az interakció során ezeket a modelleket nem a semmiből építjük fel, hanem folyamatosan hozzáigazítjuk az aktuális helyzethez, a beszélgetőpartnerhez, a résztvevők tudásához, céljaihoz, elvárásaihoz. Így a kommunikációban kölcsönösen összehangolt kontextus-modelleket alkalmazunk, amelyek térben és időben szituáltak, s lehetővé teszik, hogy megfelelően, a helyzethez illően fejezzük ki tapasztalatainkat és véleményünket.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Barthes, Roland: *Myth Today*. In: Barthes, Roland: *Mythologies*. New York: Noonday Press. 1993. 107–146.

¹⁵⁷ Van Dijk, Teun A.: *Society and Discourse. How Social Contexts Influence Text and Talk*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. viii. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511575273> Saját fordítás, eredeti szöveg: „... talk or text without »thought« is literally meaningless”.

¹⁵⁸ Van Dijk, 2009.

Dolgozatomban nem adaptálom teljesen van Dijk diskurzuselemzési módszerét, amely szerint a vizsgálat során figyelembe kell venni a társadalmi kontextust, a kognitív szintet (mentális modellek) és a szöveg nyelvi szintjét, ám a „zsidó” és a „zsidóság” szó által határolt beszédeket és azok témastruktúráját hasonló analógia szerint elemzem. Fontos az, hogy *ki* alkotja meg a zsidósággal kapcsolatos üzenetet: parlamenti képviselő vagy újságíró, s az, hogy még milyen identitásokkal rendelkeznek. Ugyancsak fontos a *hol* kérdése, milyen fórumon hangzik el vagy jelenik meg a szöveg, s lényeges, hogy *mikor*, milyen társadalmi hatások érik a beszélőt üzenete megfogalmazásakor, amint az is, hogy a beszélő (adó) *hogyan* kommunikál, milyen üzenetet közvetít. Bizonyos határokat már az eddigi fejezetek is megjelöltek: a hol kérdésre alapvető válasz a parlamenti formális diszkurzív tér, valamint a *Magyar Fórum* hasábjai, a két nyilvánossági szint eltérő témamegjelölést és nyelvezetet sejtet. A parlamenti korpuszban csak a képviselői és vendégfelfoglalások kerülnek elemzésre, a *Magyar Fórum* korpuszában csak a politikai tartalmat hordozó újságcikkek, nem pedig interakciók. A *mikor* kérdésre a parlamenti ciklusok adnak választ, a négyéves diskurzus-szeleteket más-más társadalmi folyamatok és tapasztalatok jellemzik. A *ki* és a *hogyan* kérdésre pedig a következő fejezet adja meg a választ, a már tárgyalt részleteket még pontosabban kibontva. Ám az elemzés nem szűkülhet csak a ki, mikor és hogyan meghatározásokra. Mindezek elemzésénél fontos az a szűk és tág kontextus, amely az üzeneteket meghatározza.

A következő fejezetekben arra keresem a választ, hogy a Parlament és az egyik szélsőséges sajtótermék diskurzusainak kvantitatív és kvalitatív elemzésével milyen következtetésre juthatunk a zsidósággal kapcsolatban. Elsődleges kérdésem, hogy a denotatív üzenet hordoz-e antiszemita jeleket. S ha nem hordoz, akkor a zsidó csoport által érzékelt antiszemitizmus, amelyet magas százalékban a konzervatív politikusokhoz és sajtóhoz kötnek, vajon milyen diszkurzív szinten jelenik meg.

Az alábbi fejezetben a szóbeágyazások eredményeit elemzem, valamint annak kvalitatív feltárására törekszem, hogy (1) milyen témacsoportok jelennek meg adott diszkurzív térben egyes ciklusokban, (2) a parlamenti korpuszban kik a megszólalók és milyen csoporttagsággal (párttagsággal) rendelkeznek, (3) hogyan értelmezhetők a szemantikai projekciók abszolút értékei a kvalitatív kontextusban, (4) milyen szemantikai közelség mutatható ki az antiszemita kifejezések között egy általam készített, kódolt zsidóellenes szavakat tartalmazó szótár alapján.

A szóbeágyazásnál a Word2vec modellt alkalmaztam, Skip-gram architektúrával, azaz egy szóból kiindulva vizsgáltam a szó környezetében lévő szavakat, a szó kontextusát.

A modell vektoros reprezentációkat hoz létre, amelyek a szó szemantikai és szintaktikai viszonyait tükrözik. A modell készítésénél 5-ös ablakméretet választottam, amely azt jelenti, hogy a modell a tanulás során a szótól jobbra és balra 5-5 szót vesz figyelembe. 300-as dimenziót alkalmaztam, amely azt jelenti, hogy minden szó vektoros reprezentációja 300 elemet tartalmaz a modellben. Mivel a zsidósággal kapcsolatos kifejezések ritkán szerepelnek a korpuszokban, nem szűkítettem az elemzendő szavak körét, nem alkalmaztam stop-szavakat. A modell készítésénél legalább három karakter hosszú szavakat használtam fel, így kiszűrhettem a névelőket és az esetleges hibákat. A modellbe olyan tokenek kerülhettek be, amelyek legalább kétszer előfordultak a mintában. Így a nagyon ritka szavak és az esetleges elgépelések nem torzítják az eredményeimet.

Az alább ismertetett szóbeágyazások eredményei azt mutatják, hogy a korpuszokban mely szavak szerepeltek leggyakrabban a „zsidó” és a „zsidóság” szó környezetében, így információhoz juthatunk a „zsidó” és a „zsidóság” jelentéséről vagy használatáról a ciklusokon belül. Minden ciklust külön elemzek és értelmezek, a szóbeágyazásokra és a kódolt antiszemita szótárakra nem alkalmaztam Prokrusztész-illesztést. Minden modell külön szemantikai tér, azaz önállóan értelmezhető.

Parlamenti diskurzus

Vizsgálatom szimbolikus tere az Országgyűlés: a Parlament falai között elhangzó szavak nem csupán szövegek, hanem intézményileg legitimált cselekedetek, párhovatartozást és ideológiát jelölő szimbolikus aktusok, amelyek jelentését a nagy nyilvánosság felerősíti. A beszélők maguk is szimbolikus szereplők: mandátumot nyert politikusok, akik a társadalom választott vezetői, és akiknek a szavai mérhető hatást gyakorolnak a közvéleményre.

Vizsgálatom három parlamenti ciklust ölel fel, s kutatásom szempontjából fontos tényező, hogy mindegyik ciklushoz tartozó diskurzus több millió tokenből áll, ami alapot szolgáltat arra, hogy a ritkább kifejezések – így a rejtett antiszemitizmus – gyakorisági különbségei is kimutathatóvá váljanak, statisztikailag megbízhatóbbak legyenek. A 12 évet felölelő diszkurzív tér, amelynek most egy-egy részletét ismertetem, ideológiailag is izgalmas mező: mindhárom időszakban más-más párt volt kormányon, így különböző politikai kontextusban vizsgálható, kik és hogyan alakították a zsidósággal kapcsolatos diskurzusokat.

1990 és 1994 között a Magyar Demokrata Fórum (MDF) volt a kormányzó párt, amely a rendszerváltás utáni demokratikus átmenet politikai kereteit alakította. A

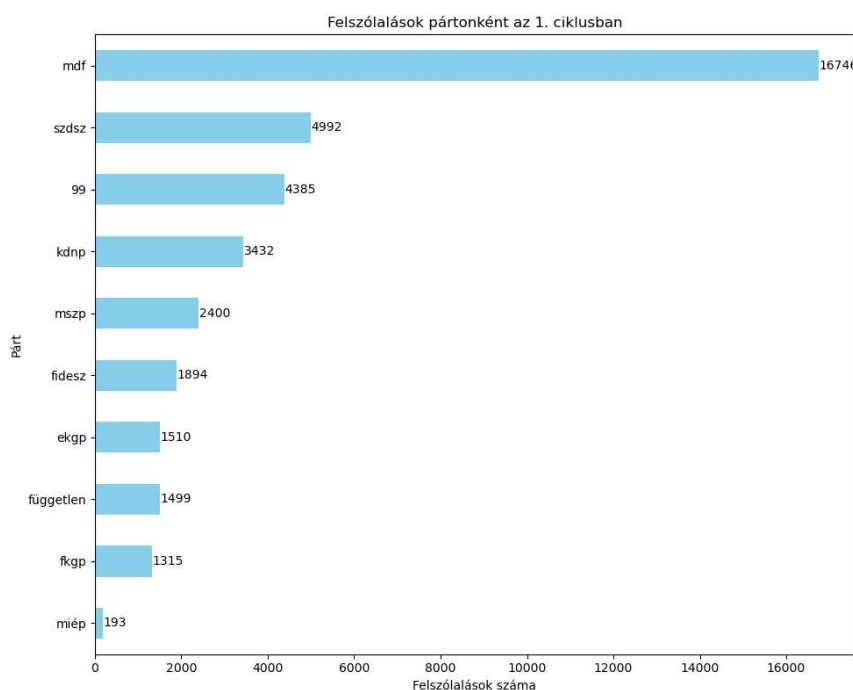
miniszterelnöki pozíciót 1990 és 1993 között Antall József, majd halála után Boross Péter töltötte be. Az MDF ideológiája ebben az időszakban nemzeti-konzervatív irányultságot mutatott, erőteljes antikommunista és hagyományörző retorikával. A második ciklusban, 1994 és 1998 között, a Magyar Szocialista Párt (MSZP) került hatalomra, amely a Szabad Demokraták Szövetségével (SZDSZ) koalícióban kormányzott. Ekkor a miniszterelnök Horn Gyula volt. Ez volt az első koalíciós kormány a rendszerváltás utáni időszakban. Az MSZP ebben a periódusban a nyugati típusú szociáldemokrácia felé mozdult, gazdaságpolitikáját a stabilizációs törekvések (pl. Bokros-csomag), társadalompolitikai pozícióját pedig a pragmatizmus és konszolidáció jellemezte. 1998 és 2002 között a Fidesz volt a kormányzó párt Orbán Viktor miniszterelnöksége alatt, koalícióban az FKGP-vel és az MDF-fel. A Fidesz ebben az időszakban lezárta korábbi liberális korszakát, és polgári-konzervatív, nemzeti identitáspolitikát hangsúlyozó párttá alakult. Diskurzusában fokozatosan előtérbe került a nemzeti, történelmi és morális önértelmezés, amely különösen fontos szerepet játszott a „mi és ők” oppozíciók kialakításában.

1990–1994: az új demokrácia kezdeti évei

A rendszerváltás utáni első parlamenti ciklusban, amennyiben kizárólag a már tisztított képviselői és vendégfelszólalásokat vesszük figyelembe – tehát azokat a megnyilvánulásokat, amelyek nem az ülést vezető elnöktől származnak –, összesen 38 366 beszéd azonosítható. A plenáris diskurzus formálásában meghatározó szerepet töltöttek be az MDF képviselői, akik 16 746 alkalommal szólaltak fel az Országgyűlésben. Ez a hozzászólások teljes számának 43,65%-át teszi ki, ami számarányuknak megfelelően (mandátumok 42%-a) a párt dominanciáját tükrözi, s azt mutatja, hogy nem csupán napirendi pontokat hozhattak be a parlamenti diskurzusba, hanem tematizálhatták is azt. A második legtöbb felszólalással az SZDSZ képviselői járultak hozzá a plenáris diskurzushoz (4921 beszéd, 13,01% – mandátumok aránya 24%), majd az MSZP (mandátumok aránya 9%), amely 2400 hozzászólással (6,26%) a harmadik volt a megszólalók között. Számarányában a következő a Fidesz (1894 beszéd, 4,94%) volt, valamint a független képviselők (1499 beszéd, 3,91%). Érdeemes kiemelni, hogy bár a KDNP kisebb frakcióval rendelkezett (mandátumok 5%-a), mégis aktívan képviseltette magát az első ciklusban, összesen 3432 felszólalással, ami az összfelszólalás 8,95%-a, azaz több lehetőséget kaptak véleményük megjelenítésére. A mandátumok 11%-ával rendelkező Független Kisgazdapárt (FKGP) 1992-ben két részre szakadt, a kormánypárti Egységes Kisgazdapártra (EKGP) és az

ellenzéki FKGP-re. Az FKGP 1315 felszólalással (3,43%), az EKGP (1510 beszéd, 3,94%), míg a MIÉP, amelyet 1993 júliusában jegyezték be¹⁵⁹ csupán 193 beszéddel (0,50%) vett részt az érdemi vitákban.

Az első ciklust a gyakori rendkívüli ülésszakok, a jogalkotási aktivitás és az intenzív plenáris vita jellemezte, így 4385 (11,43%) felszólalást párton kívüli megbízottak és vendégek intéztek a parlamenthez. 1990. május 2-tól, az Országgyűlés alakuló ülésétől kezdődően a képviselők meg akarták ismertetni értékeiket, gondolataikat egymással és a parlamenti közvetítések révén a választóikkal is, ezért hosszú szónoki beszédeket tartottak, amelyeknek elhúzódó és tétlen, határozathozatalban kevésbé aktív ülések, valamint ideológiai jelekkel telített politikai beszédek lettek a következményei (ezért később tíz percben határozták meg a felszólalások időtartamát).

17. ábra: Felszólalások száma az első parlamenti ciklusban (saját szerkesztés) [A 99-es érték a párthovatartozás nélküli felszólalókat jelöli]

A kvantitatív adatok alapján megállapítható, hogy a parlamenti diskurzus nemcsak a képviselők számarányát, hanem az egyes pártok vitában betöltött szerepvállalását is tükrözi. Az MDF túlsúlya a felszólalások számában arra utal, hogy képviselői a politikai napirend alakításában és a közbeszéd tematizálásában is kiemelkedő pozíciót töltöttek be. Ebben az

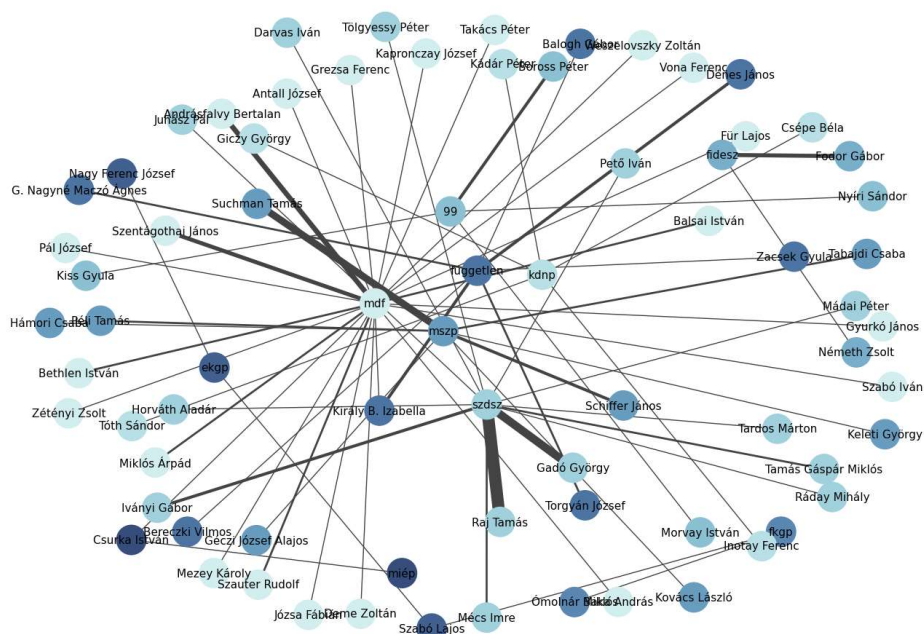
¹⁵⁹ Hajdú András: A magyar radikális jobboldali képviselők két generációja. A MIÉP és a Jobbik parlamenti képviselőinek összehasonlítása. *Politikatudományi Szemle*, 2014/2. 59–87.

aktív, folyamatosan formálódó politikai mezőben a „zsidó” és a „zsidóság” szavakat tartalmazó beszédek összesen kevesebb mint 1%-át, nagyjából 0,44%-át teszik ki a parlamenti képviselők felszólalásainak. Rendkívül kis diszkurzív teret kereteznek, ami arra utal, hogy a nyíltan zsidósághoz kapcsolódó témák a parlamenti diskurzusban marginálisak voltak. A „zsidó” szó 193, a „zsidóság” szó 65 alkalommal hangzott el az első parlamenti ciklusban. A „zsidó” szót legtöbbször az SZDSZ emelte be a diskurzusba (35 felszólalás), majd az MDF (34), az MSZP (18) és a független képviselők (13). A többi párt elvétve (1–6 alkalommal) szólalt fel a témában. A tárgyban a Csurka István vezette MIÉP intézte a legkevesebb felszólalást (1).¹⁶⁰

A témakör politikai artikulációja így marginális, elsősorban néhány párthoz (SZDSZ, MDF, MSZP) köthető. A különbségek árnyalhatják a pártok zsidósághoz való viszonyulását, diszkurzív stratégiáit vagy a szóhasználatukat. Az alábbi ábra szemlélteti, hogy az első ciklusban mely képviselők szólaltak meg a témában. A gráf középpontjában találhatók a pártnevek, a pártnevekhez kapcsolódnak azok a képviselők, akik említették a zsidó vagy zsidóság szavakat. A képviselők nevét és a pártjuk csomópontját annál vastagabb vonal köti össze, minél többször szerepel a két szó a felszólalásaikban. Az ábrán látható, hogy a legtöbb név vékony vonallal kapcsolódik a pártokhoz, azaz a legtöbben csak egy felszólalást intéztek a témában.

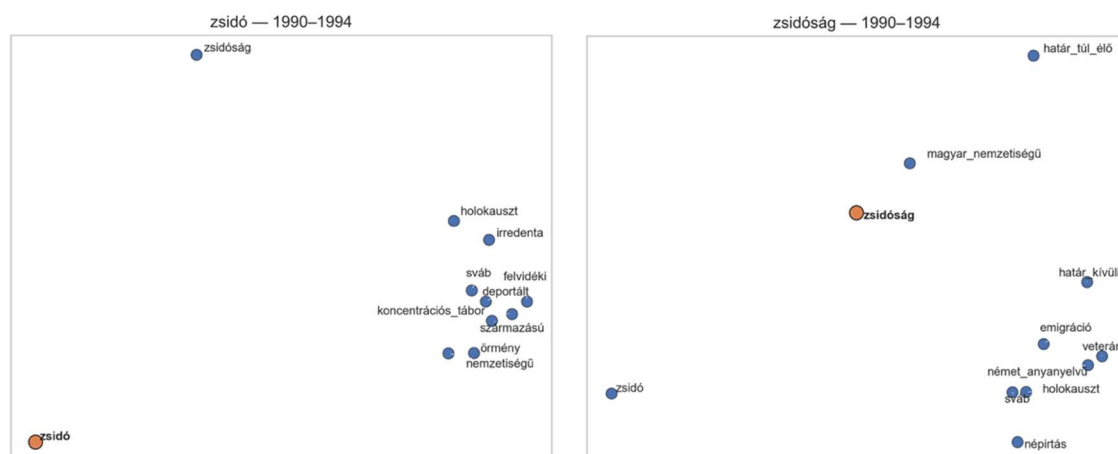
¹⁶⁰ Csurka Istvánt a politikai diskurzus tevékeny alakítójának lehet tekinteni, ám 1990 és 1994 között mindössze 37 alkalommal szólalt fel a Parlamentben. 37 felszólalása közül egy felszólalásában említette a „zsidó” szót (MIÉP-es képviselőként), valamint egy felszólalásában említette a „zsidóság” szót még MDF-es képviselőként.

"zsidó" VAGY "zsidóság" bipartit háló – 1. ciklus

18. ábra: Felszólalók és párthovatartozásuk az első parlamenti ciklusban (saját szerkesztés)

Az első ciklusban az SZDSZ adta a legtöbb felszólalót e tárgyban, a legaktívabb képviselő Raj Tamás volt, aki 12 alkalommal szólalt fel a zsidó és a zsidóság szavakat beemelve a politikai diskurzusba, őt Gadó György (8), Iványi Gábor (3), valamint Mécs Imre (2) és Tamás Gáspár Miklós (2) követte. A második meghatározó párt az MDF volt a témával kapcsolatos felszólalásokat tekintve, képviselői közül Andrásfalvy Bertalan (5), Szentágothai János (4) és két-két alkalommal Balsai István, Bethlen István, Miklós Árpád és Szauder Rudolf használta a zsidó és zsidóság szavakat. Az MSZP képviselői közül Suchmann Tamás 7 alkalommal, Schiffer János 3 alkalommal, Péli Tamás és Tabajdi Csaba két alkalommal szerepel az összesítésben. A független képviselők közül a volt MDF tagok szólaltak meg: Dénes János (3), Király B. Izabella (3) és G. Nagyné Maczó Ágnes (2), valamint az FKGP pártszakadás után Torgyán József. A Fideszen belül egyedül Fodor Gábor képviselő beszédeiben szerepelt a zsidó, illetve a zsidóság szó négy alkalommal, a párthoz nem tartozók közül Boross Péter belügyminiszter három alkalommal. A gráfon szembeszökő, hogy a zsidósággal kapcsolatos diskurzust aktívan Raj Tamás, Gadó György, Suchmann Tamás és Andrásfalvy Bertalan alakította.

19. ábra: Szóbeágyazások PCA ábrája a „zsidó” és „zsidóság” szavakra a parlamenti diskurzusban, 1990–1994 (saját szerkesztés)

A szóbeágyazásokban a „zsidó” szóhoz a „zsidóság”, „sváb”, „deportált”, „örmény”, „holokauszt”, „származású”, „nemzetiségű”, „irredenta”, „felvidéki” és a „koncentrációs tábor” szavak állnak a legközelebb. A „zsidóság”-hoz legközelebb elhelyezkedő szavak a „zsidó”, „határ(on) túl élő”, „magyar nemzetiségű”, „határ(on) kívüli”, „holokauszt”, „népirtás”, „emigráció”, „német_anyanyelvű”, „sváb”, és „veterán”. A „zsidó” szó a beágyazásokban vizuálisan is elkülönül, ezzel szemben a zsidóság beágyazási terében a centrumban található.

Bár a szóbeágyazás rávilágít arra, hogy a „zsidó” és a „zsidóság” szavak kontextusai különböző témacsoportokra utalnak, elmondható, hogy az első négy év felszólalásai alapvetően a múltról szóltak. A vizsgált szavak *A volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló törvényjavaslat* vitáiban, valamint *A tulajdonviszonyok rendezése érdekében az állam által 1949. június 8-a után az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk kárpótlásáról szóló törvény* vitáiban jelentek meg a legtöbbször az 1990–1994 közötti parlamenti korpuszban, ez magyarázhatja a kisebbségi és nagyrészt üldözéseknek kitett csoportokhoz és a történeti előzményekhez kapcsolódó szavakat az ábrákon („deportált”, „koncentrációs tábor”, „sváb”, „felvidéki”, „örmény”, „holokauszt”, „népirtás”).

Ahhoz, hogy jobban megérthessük a szóbeágyazások eredményeit, kvalitatív mélyfűrésra van szükség, amely alapján tematikákba csoportosíthatjuk a felszólalások tartalmát és elemezhetjük a felszólalók üzeneteit, ezáltal pedig meghatározhatjuk, hogy a „zsidó” és a „zsidóság” szavak által határolt diszkurzív tér milyen témákat és stratégiákat jelöltek az egyes pártoknál. Tematikusan összefoglalva elmondható, hogy itt világosan

megmutatkozik a szavak különbsége, amely a korábban említett szemantikai és pragmatikai különbségeiből adódhat: a „zsidó” szó általában kulturális-vallási, valamint a holokauszttal, zsidó temetőkkel kapcsolatos, kárpótlási és kisebbségi-jogi szempontok említésénél fordult elő, míg a „zsidóság” kifejezés inkább a kárpótlás-, megbélyegzés- és képviselő-viták mentén tematizálódott, különösen az MSZP-nél, SZDSZ-nél, MDF-nél és a függetleneknél, továbbá vallási csoportként jelenítette meg a zsidóságot (MDF, KDNP). Egyes pártoknál (EKGP, MIÉP, FIDESZ) a „zsidóság” szó nem is fordult elő az első ciklusban.

A legtöbbször felszólaló SZDSZ-képviselők a zsidó temetők védelmében, a kárpótlási törvénytervezet vitájakor, valamint a felekezeti iskolák alakításával kapcsolatban kértek szót, továbbá antiszemita jelenségek és a holokauszt-emlékezetének, társadalmi traumáink feldolgozásának témakörében. Az MDF képviselői szintén a kárpótlás ügyében szólaltak fel a legtöbb alkalommal, valamint a zsidóságot történelmi tárgyú beszédekben említették, s ezeket a beszédek alapvetően a múlt értelmezésére és önmaguk pozicionálására is alkalmazták, mivel a 20. században nem volt alapvetően demokratikus magyar jobboldali hagyomány. A pozicionálásra példa Antall József miniszterelnök beszéde: „De senki ne felejtse el azt, hogy ugyanakkor 1944. március 19-ig itt Európa akkori legnagyobb zsidó közössége még életben volt. Ne felejtse el azt, hogy itt külföldi menekültek és hontalanok tízezrei még viszonylagos biztonságban éltek! Ne felejtsek el azt, hogy azok a pártok, amelyek ma itt vannak, és amelyekről sok minden elhangzik, azon politikai eszmék örökösének tekintik magukat, amelyek szembeszálltak a hitleri Németországgal, és amelyek egy parlamentáris demokrácia hitében voltak.”¹⁶¹ Magyarország német megszállásának évfordulóján ezzel a momentummal a miniszterelnök kontinuitást teremt, azaz hagyományt és múltat konstruál politikai családjának. Az MDF és a KDNP, továbbá az MSZP képviselői is a zsidó és a zsidóság történelmi-kulturális szerepét hangsúlyozzák, amikor a „zsidó-keresztény kultúrára,”¹⁶² a „közös hagyomány”-ra¹⁶³ hivatkoznak, a kultúrateremtő szerepet hangsúlyozva.¹⁶⁴ Az FKGP részéről Torgyán József a kárpótlási viták kapcsán emlegeti a svábságot és a zsidóságot, s vitára buzdít a kárpótlási törvénytervezettel kapcsolatban.¹⁶⁵ Az

¹⁶¹ Antall József (MDF) 1991.03.19. 2. felszólalás (napirend előtt).

¹⁶² Andrásfalvy Bertalan (MDF) 1990.06.12. 11. felszólalás (kérdések).

¹⁶³ Giczy György (KDNP) 1991.06.05. 22. felszólalás (A volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló törvényjavaslat általános vitájának folytatása).

¹⁶⁴ Géczi József Alajos (MSZP) 1991.06.05. 6. felszólalás: „A keresztény kultúra volt az, ami az antik, zsidó és más forrásokból merítkezve létrehozta azt a valamit, amit Európának szokás nevezni.”

¹⁶⁵ Torgyán József (FKGP) 1991.02.04. 36. felszólalás: „megkérdem, hogy miért nem akarjuk visszaadni a sváboknak az elrabolt javaikat. Hát a svábok épp olyanok tekintendők, mint a magyarok, éppúgy ennek az országnak a lakosai. Vagy tovább kérdeznék. Miért nem akarjuk a zsidóknak, 1938-tól? Megérne

EKGP képviselői is a kártérítéssel összefüggésben, míg a Fidesz képviselői a nemzetiségi törvénytervezettel és az antiszemita sajtóval kapcsolatban szólnak fel.

Van Dijk szerint¹⁶⁶ a résztvevők különböző típusú identitásai meghatározó szerepet játszanak a kontextusok, így a diskurzus szempontjából is. Az első releváns politikai identitás az országgyűlési vitákban a beszélők parlamenti képviselői pozíciója, a beszélőnek azonban egy-egy megszólalás alatt több identitása is megjelenhet. A három legaktívabb hozzászóló Raj Tamás,¹⁶⁷ Gadó György¹⁶⁸ és Suchmann Tamás¹⁶⁹ nyíltan vállalt zsidó identitással rendelkezett, és szorosabb vagy kevésbé szoros szálakkal a zsidó közösséghez kötődött. In-group felszólalásaikban a zsidóság csoportja szólalt meg. A kárpótlási vitáknál érzékeltetni tudták a zsidóság szenvedéseit és a kárpótlás szükségességét. Magyar zsidóságról beszéltek, nem egy megkülönböztetett kisebbségről, s ezzel az alakzattal emelték a zsidó és zsidóság szavakat a szemantikai tengelypozíciókon a pozitív irányba.

A felszólalók egyszerre több identitást is aktiválhatnak. Suchman Tamás mszp-s képviselő az országgyűlés falai között is hangot ad zsidósággal való azonosulásának: „a magyar zsidóság képviselői vagy pontosabban – mondjuk – én is, a kárpótlási törvények kapcsán nyilvánvalóan – mint ahogy mindenki a saját elképzelése szerint azokat képviseli, kikhez valónak, tartozónak érzi magát – szólok a magyar zsidóság érdekében. Tennem kell

feltétlenül egy koncepció vitát, mert a tisztességre beletartozik éppúgy ennek a kérdésnek az elbírálása is. De továbbmegyek. Miért nem tartoznak bele ebbe a törvénybe azok a szerencsétlen magyar állampolgárok, akik csak a magyarságukért szenvedtek, vagy a tisztességükért, a demokráciába vetett hitükért szenvedtek, tehát magyarul mondván a koncepció perек áldozatai, akiktől ráadásul vagyonekrobzás keretében a teljes vagyonukat is elvették.”

¹⁶⁶ Van Dijk, Teun A.: *Society and Discourse. How Social Contexts Influence Text and Talk*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

¹⁶⁷ Raj Tamás 1964-ben szerezte rabbi diplomáját, lásd: Landesmann, György G.: Ordained rabbi. In: Carmilly-Weinberger, Moshe (ed.): *The Rabbinical Seminary of Budapest 1877–1977*. New York: Stepher-Hermon Press, 1986. 303–320., itt: 314. Pályájáról megjelent interjú: A dolgok csak megtörténnek velünk. Beszélgetés Raj Tamással. *Beszélő*, 1990. május 12. 15–18.

¹⁶⁸ „A Gadó”. Gadó Györggyel beszélget Szántó T. Gábor. *Szombat*, 1995. <https://www.szombat.org/archivum/a-gado> (letöltés ideje: 2025.05.23.) Részlet az interjúból: „Kispolgári zsidó értelmiségi családból származom. Apám egy tizenkét gyermekes félparaszt zsidó kocsmárosnak volt a legkisebb fia, aki egyedülként kapott lehetőséget a családból, hogy tanulhasson. Ügyvéd lett. Anyám polgári iskolában tanult, családja szerény. Kereskedő familia, anyai dédapámnak Eszéken volt üzlete. A családom nem volt vallásos, bár én az első két elemi hitközségi iskolában végeztem. Hitéletnek nyoma sem volt otthon. Jahrzeitok alkalmával apám ugyan mécesest gyűjtött, de templomba nem jártunk, ünnepeket nem tartottunk, legfeljebb apám a hosszúnapot az ötvenes évekig. Anyám kifejezetten ateista volt, én is az lettem, s vagyok ma is.”

¹⁶⁹ „Nem fogom titokban tartani a véleményemet”. Interjú Suchman Tamással, készítette Novák Attila. *Szombat*, 2006. <https://www.szombat.org/politika/3650-nem-fogom-titokban-tartani-a-velemenymet> (letöltés ideje: 2025.05.23.) Részlet az interjúból: „Marcaliban születtem, somogyi a család mindkét ága. Édesanyám somogyiszi születésű, mely Kaposvár mellett van. A nagyapám is hitközségi elnök volt. Suchman nagyapám és dédapám pedig az ottani, módosabb pusztakovácsi zsidó földbirtokos családdal együtt templomot épített és egy kis, egy tantermes iskolát hozott létre, mely a századfordulón még működött. Nemrégiben terveket készítettem a felújítására, de sajnálatos okok miatt ez nem kezdődött el. Jövőre szeretném létrehozni Közép-Európa egyetlen zsidó iskolamúzeumát.”

két okból. Az egyik, nemzeti kérdésnek tartom a magyar zsidóság sorsának történelmi megítélését, és a kárpótlásban való súlyának megítélését és elbírálását. És a másik: teszem amiatt, mert kevesen tesszük, és jobban szeretném, ha nem nekem kellene szólni.”¹⁷⁰ Raj Tamás 1964-ben szerezte meg rabbi diplomáját és a vallási-tanítói szerepe mindvégig fontos szerepet töltött be az életében, ám a parlament falai között egy alkalommal hangsúlyozni akarta, hogy nem ebben a szerepében kíván szólni: „Elvégre nem mint *zsidó rabbi* szeretnék most felszólalni, hanem mint *magyar képviselő*. S a szégyen is nem zsidóként, hanem magyar képviselőként ért engem, amikor az úgynevezett Mikó Imre-kör tagjaitól szélsőséges nézeteket hallottam. [...] Magyar képviselőként, s nem *zsidó rabbiként* szólok meg akkor is, amikor úgy vélem, hogy az antiszemitizmus nem a zsidók ügye. A zsidók baja, de nem a zsidók problémája.”¹⁷¹ Erre válaszul Deme Zoltán MDF-es képviselőtársa viszontválaszában Raj Tamást „*zsidó rabbi képviselőtársam*”-nak¹⁷² nevezte, utalva ezzel arra is, hogy mentális reprezentációjában, korábbi tudásán alapulva elválaszthatatlan Raj két identitása, s amit Raj identításelemként értelmez, azt Deme kategorizáló-kirekesztő kommunikációs fordulatként alkalmazza, nem fogadja el Raj identitás-definícióját.

Tovább hangsúlyozva az identitások fontosságát, a kártérítéssel és az antiszemitizmussal kapcsolatos felszólalásokban a zsidóságra mint csoportra hivatkoznak a képviselők. Ezek a megszólalások nem egyéni sérelmeket tükröznek, hanem csoportsérelmek artikulálására vállalkoznak. Különböző visszásságokra hívják fel a figyelmet, melyet egyfajta zsidó érdekvédő diskurzusként is felfoghatunk.

A korlátozott nyilvánosság időszakában, a rendszerváltás előtt elsősorban a szamizdatokban jelentek meg a tabusított témákról hosszabb írások. A véleménynyilvánítás szabadságának biztosításával, a rendszerváltás után a demokratikus alapelvekkel szembenálló szereplők is megjelentek a nyilvánosságban. A parlamenten kívüli jobboldal rövid időn belül a két világháború közötti magyar politikai jobboldal retorikája felé sodródott. Mint Kis János írja,¹⁷³ ezzel párhuzamosan, mintha el sem telt volna 46 év, ismét teret nyert az antiszemita beszédmód. 1991 februárjában, már megjelentek olyan elemek a parlamenti beszédekben is, amelyek létre hívták az érdekvédelmi diskurzust. A visszásságokra Gadó György mutatott rá elsőként, 1991. február 12-i felszólalásában: „A

¹⁷⁰ Suchman Tamás (MSZP), 1992.04.28. 36. felszólalás (Az életüktől és szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról szóló törvényjavaslat részletes vitájának folytatása).

¹⁷¹ Raj Tamás (SZDSZ), 1993.03.01. 71. felszólalás (A rasszizmus, az idegengyűlölet és az antiszemitizmus ellen szóló országgyűlési nyilatkozat általános vitája).

¹⁷² Deme Zoltán (MDF), 1993.03.01. 73. felszólalás (A rasszizmus, az idegengyűlölet és az antiszemitizmus ellen szóló országgyűlési nyilatkozat általános vitája).

¹⁷³ Kis János: Gadó. *Beszélő*, 1995. június 15. 12–13., itt: 13.

magyar zsidóság különböző képviselői és szervezetei több megnyilatkozásukban sérelmezték, hogy azok az állampolgárok, akik az 1938 és 1945 közti időszakban az akkori magyar hatóságok, valamint 1944-től a német megszállók jogfosztó intézkedéseinek következtében internálást, munkaszolgálatot vagy deportálást szenvedtek, nem részesülnek ugyanolyan nyugdíjkiegészítésben, mint azok, akiket 1945 és 1963 között hasonló jogtalanság ért. Ez év január 1-jétől a Kormány rendelkezése értelmében ezt a nyugdíjkiegészítést tudomásom szerint már folyósítják. A magyar zsidóság képviselői és szervezetei – amint erről tájékoztattak – megütközéssel és értetlenül állnak a tény előtt, hogy a Kormány nem látott lehetőséget az úgynevezett zsidótörvények és a holokauszt életben maradt áldozatainak egyidejű és hasonló mértékű, nyilvánvalóan eleve is csak jelképes jelentőségű kártalanítására, illetve arra, hogy szenvedéseiket és súlyos jogsérelmeiket ugyanolyan gesztussal méltányolja, mint az 1945-öt követő jogtiprások áldozatainak a sérelmeit. Amikor teljes meggyőződéssel én a magamévá teszem az említett zsidó személyiségek és szervezetek álláspontját, legyen szabad utalnom néhány körülményre. Először: noha a magyar zsidóságot 1938 és '45 között ért jogtalanságok nem a mai magyar államot, nem a demokráciát terhelik, az államnak a magyar történelem folytonosságát a magyar zsidók esetében ugyanúgy vállalnia kellene, amint ahogy vállalja a Szovjetunióba hurcolt magyar kényszermunkások esetében, akiknek a szenvedéseit szintűgy nem lehet a magyar demokrácia terhére írni. Másodszor: a magyar államnak a saját állampolgáraival szembeni kötelezettségét a legkevésbé sem érinti, hogy az NSZK fizetett-e jóvátételt egykori magyar zsidó deportáltaknak vagy sem.”¹⁷⁴

Gadó beszédében az állami felelősség kérdésének felvetése új retorikai mintázatot teremt, s emellett hangsúlyt kap nemcsak a jogi, hanem az erkölcsi felelősségvállalás kérdése is. Gadó György már a rendszerváltás előtt elkötelezett volt a magyar zsidóság helyzete és érdekei iránt. 1984 márciusában jelentette meg szamizdatban *A Salom. A magyar zsidók független békecsoportha nevében Nyílt levél a magyar társadalomhoz és a magyar zsidósághoz* című röpiratát, amelynek megírását a deportálások 40. évfordulója motiválta.¹⁷⁵ A röpirat a magyar zsidók helyzetére, az emlékezetpolitika visszasságaira és az izraeli–magyar viszonyra hívta fel a figyelmet. „Bár az írás annak idején közvetlenül csak viszonylag szűk körhöz jutott el, szétgyűrűző hatása felkavarta a zsidó társadalmat, megerősítette az elégedetlenséget a hitközségi vezetéssel szemben, hozzájárult például az

¹⁷⁴ Gadó György (SZDSZ), 1991.02.12. 384. felszólalás (interpellációk).

¹⁷⁵ Kis János: Gadó. *Beszélő*, 1995. június 15. 12–13., itt: 13.

1956-ra való hivatkozással, az általános politikai ellenzékiesség erősödéséhez.”¹⁷⁶ Gadó 1987-től kiadta a *Magyar Zsidó* szamizdat folyóiratot is, amelynek három száma jelent meg. Elkötelezett volt a magyar zsidóság jogegyenlősége és traumáik elismerése mellett. Ha megnézzük kiadott röpiratának és folyóiratának címeit, ezek is a befogadás gesztusával élnek, nem megkülönböztetik a zsidóságot a magyarságtól, hanem hangsúlyosan magyar zsidókra koncentrálnak, visszanyúlva az emancipáció éveire, amely az integráció virágzó korszaka volt, és a neológ zsidók magyar identitásuk erősítése érdekében kezdték használni a terminust. Ahogy Kis János fogalmazott, Gadót „nemcsak igazságérzetében, nemcsak politikai meggyőződésében, nemcsak emberi méltóságában sértették meg. Azt az ügyet támadták, melyet ő már a demokratikus ellenzékben is mindenekfölött szolgálni akart, a magyar zsidók egyenjogúságát s a nemzetbe való integrálódásukat. Az SZDSZ színeiben képviselői mandátumhoz jutott – kötelességének érezte, hogy az országgyűlési képviselő rendelkezésére álló minden eszközt, a parlamenti szószerket is, felhasználjon a tiltakozásra.”¹⁷⁷

Hasonló funkcióval bír Suchman Tamás felszólalása is, amely a társadalmi szerződés gondolatára épít, a különböző társadalmi csoportok egyenlőségét hangsúlyozza és a jóléti társadalom megteremtésének szükségességével zár: „Én is felvetnék egy másik ilyen meg nem oldást, amit a 21. § valamikor 3-4 évre sorol tovább, ez pedig a *magyar zsidóságnak* a kárpótlása. Azt hiszem, ha a társadalmi szerződés gondolatát, az egész intézményrendszer igazságosságát alaptételként fogadjuk el, akkor a magyar demokrácia hagyományaira – ha másra nem – legalább hagyatkozni kell. 1945. november 4-én, a megválasztott Magyar Nemzetgyűlés történelmi értékű állásfoglalást tett a zsidóság kártalanításáról. Az 1946. évi 25. törvénycikk a magyar zsidóság megbélyegzésének és következményeinek enyhítéséről törvényt alkotott, és mindezekre a figyelmet dr. Antall József, a Semmelweis Orvostudományi Múzeum, Könyvtár és Levéltár főigazgatója hívta fel, és kommentárt fűzött ezekhez a törvényekhez. Levelében azt írja, számos tanulmány, előadás foglalkozott a magyar zsidóság II. világháború alatti elszenvedett üldöztetésével, jogtalansággal, embertelenséggel. Ezért is fogadta nagy taps Tornai József felszólalását a Magyar Demokrata Fórum országos gyűlésén, közölte a Magyar Nemzet, és nem sorolom tovább. Annyit szeretnék mondani, nem lehet úgy törvényt alkotni, hogy népek, népcsoportok, rétegek kimaradjanak a kártalanításból. Nem lehet úgy törvényt alkotni, hogy van, aki

¹⁷⁶ Komoróczy Géza: *Zsidók a magyar társadalomban II. Írások az együttélésről, a feszültségekről és az értékekről (1790–2012)*. Pozsony: Kalligram, 2015. 636.

¹⁷⁷ Uo.

visszakapja majdnem mindenét, más meg nem kap semmit sem; nem lehet úgy törvényt alkotni és jövőt meghatározni, hogy mások fizessenek egy mások által elkövetett igazságtalanságért. A magam részéről úgy érzem, az egész nemzetet kell kárpótolni, nem 20 ezer forintos bonokkal, nem kárpótlási jegyekkel, hanem azzal, amiről bevezetőben szoltam: egy valamennyiünk által kívánatosnak tartott, gazdaságában is olyan rendszert kell megalapozni és felépíteni, amely közelít a jóléti társadalmak felé, és akkor a kárpótlás automatikusan megvalósul.”¹⁷⁸

Pető Iván felszólalása is ezt a diszkurzív szílat erősíti, s kiegészíti azzal, hogy a magyar államnak nem a német állam jóvátételi gyakorlatait kell követnie, hanem a saját történelmi felelősségével kell számot vetnie: „Kimarad a kárpótlási törvénytervezet jelen formájából a *zsidóság* kárpótlása is. Mi azt tartanánk elfogadhatónak, hogy ne természetesen a németországi kormányok által meghatározott körben terjedjen ki a zsidóságra a kárpótlás, hanem olyan ügyekben, amelyek Magyarországon született törvények miatt sújtották a zsidóságot, amelynek kárpótlásáról 1945 után törvény született, de maga a kártalanítás elmaradt. És végül, de nem utolsósorban fontosnak tartjuk – Mécs Imre erről nyújtott be javaslatot, és mondott az általános vitában beszédet, illetve indoklást –, fontosnak tartanánk, hogy a politikai okokból elítéltek, kivégzettek, illetve más módon üldözöttek kárpótlására is ebben a törvénytervezetben, illetve ebben a törvényben kerüljön sor.”¹⁷⁹ Pető a magyar múlt részévé teszi a holokausztot és azt hangsúlyozza, hogy a Magyarországon alkotott törvények sújtották a zsidóságot.

E három felszólalás jól példázza, hogy a zsidóságra vonatkozó parlamenti érvelés az első ciklusban több képviselő révén artikulálódott, de nem elszigetelten, hanem történelmi, politikai és erkölcsi értékekre hivatkozva, a fiatal demokrácia megszilárdítására alapozva. A megszólalók különféle ideológiai háttérük (MSZP, SZDSZ) dacára beszédeikben egyaránt a zsidóság kollektív tapasztalatának, történelmi jogfosztásának és jelenbéli képviseletének politikai tematizálására vállalkoznak. Az első ciklusban még kevésbé éledtek fel nyilvánosan azok a hangok, amelyek a kárpótlási törvény kapcsán összemérték volna a különböző társadalmi csoportok sérelmeit, bár egy-egy megnyilvánulás így is nyilvánosságot kapott. Ezek közül kiemelkedik Bereczki Vilmos korábbi kisgazda képviselő esete, aki a kirekesztő

¹⁷⁸ Suchman Tamás (MSZP), 1991.02.18. 73. felszólalás (A tulajdonviszonyok rendezése érdekében az állam által 1949. június 8-a után az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk kárpótlásáról szóló törvényjavaslat általános vitájának folytatása).

¹⁷⁹ Pető Iván (SZDSZ), 1991.04.08. 20. felszólalás (A tulajdonviszonyok rendezése érdekében az állam által 1949. június 8-a után az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk kárpótlásáról szóló törvényjavaslat részletes vitája).

hangok feléledése okán ült át az országgyűlési patkóban a függetlenek közé: „...a Független Kiszármazást vezetőjében az elmúlt héten olyan események történtek, melyek lehetetlenné teszik számomra – remélem, átmenetileg – a párt képviselését. Így a jövőben kizárólag a betiltott, de ennek ellenére működő Bajcsy-Zsilinszky-féle nemzeti radikális szárnyat kívánom képviselni. A modern európai agrár- és centripártok kiemelt programját képezi az emberi szabadságjogok védelme. Többek között talán éppen azért is, mert a farmerek és kisgazdák sajátos helyzete az állammal és a nagykereskedelemmel szemben ezt megköveteli, de keresztény etikai alapon is. A párt történelmi szerepe igazolja azon állításom, hogy ez a párt mindig a kirekesztő politika ellen harcolt. Ezért nem tudom, csak elítélni, a párt egyik alelnökének nagygyűlésen elhangzott alábbi kijelentéseit: »Akinek mi bűdösek vagyunk, az távozzon e hazából. Mi barátainknak tartunk mindenkit, nem akarunk többet, mint hogy ugyanannyi joga legyen a magyarnak, mint a *zsidó magyarnak* és a cigány magyarnak. 50 éve kevesebb a jogunk nekünk, a magyar magyaroknak, mint nekik.«,¹⁸⁰

Bereczki olyan retorikai fordulatot használ, amely már magában hordozza a kirekesztő beszédmodort. Ez ugyan még nem tagadja meg a kisebbségi csoporttól a magyarságát, de különbséget tesz „zsidó magyar”, „cigány magyar” és „magyar magyar” között, mintha e három különböző kategóriákba tartozna. Wald Pál 1990-ben a *Magyar Fórumban* megjelent olvasói levelek szövegét vizsgálva rámutat, hogy a „zsidó” és a „magyar” kategóriák szembeállításuk nem csupán tartalmi különbségtételt jelent, hanem mindig identitáspolitikai elemként jelenik meg: a másik kategorizálása egyúttal a „mi” határainak újrarajzolása. A „zsidó magyar” – mint Bereczki felszólalásában olvashatjuk – mint beszédforma tehát már magában kettős pozicionálást hoz létre – miközben formálisan elismeri az illető magyarságát, a külön megnevezés mégis szimbolikusan kívülre helyezi őt a „magyar magyar” kategóriáján. Wald elemzése, amelyben a Magyar Fórum olvasói leveleit vizsgálja – amelyek között található olyan, ami hasonló logika mentén íródott –, különösen hangsúlyozza, hogy a különbség kimondása önmagában is határkijelölő aktus: még ha a beszélő integráló szándékkal is nyilvánul meg, a „zsidó magyar” formula használata újra megkonstruálja a különbség terét. Ez a diszkurzív szerkezet – ahogyan Wald fogalmaz – egyidejűleg képes elismerni és kirekeszteni, miközben az identitásdiskurzus paradoxonát is tükrözi: az önkategorizálás csak a másik határán keresztül nyer értelmet.¹⁸¹ Mégis

¹⁸⁰ Bereczki Vilmos (független), 1992.11.30. 8. felszólalás (Napirend előtt).

¹⁸¹ Wald, Paul: Juifs et Hongrois. Constitution discursive des catégories sociales dans un corpus de courrier des lecteurs (Budapest, 1990). *Sociétés contemporaines*, Juin / Septembre 1994. Langage en pratique. 101–119. DOI: <https://doi.org/10.3406/socco.1994.1166>

érezhetünk különbséget a „magyar zsidó” és a „zsidó magyar” között. Egyrészt a magyar zsidó kifejezésnek, mint korábban már említettem az emancipációig vezető gyökerei vannak, egy kisebbség hangsúlyozza az identitáselemeit, az elsődleges identitása a zsidó, amelyhez kapcsolódik a magyar jelző. A másik esetben a többség nézőpontjából látjuk az identitáselemeket, ekkor az elsődleges identitáselem a magyar, amelyhez jelzős szerkezettel kapcsolódik a kisebbségi zsidó identitáselem. Ez a forma megkülönbözteti a kisebbségi csoportot, a többségi identitást osztja fel, hiszen ezzel a formulával beszélhetünk cigány magyarról vagy magyar magyarról is, ahogy a képviselői felszólalásban olvashattuk.

Az antiszemitizmus kérdésköre aktívan jelent volt az első ciklusban, és ez a zsidósággal kapcsolatos explicit megnyilvánulásokban is tetten érhető. Gadó György 1991. május 7-i beszédében említi, hogy konkrét sajtóorgánumok szintjén (*Szent Korona* hetilap, *Hunnia* havilap) is megjelent a holokauszt relativizálása, tagadása vagy a zsidóság kollektív megbélyegzése. Felszólalásában példát is idézett szélsőjobboldali sajtótermékekből: „'Néhány szó a zsidó katasztrófáról' című tanulmány [amely a *Hunnia* lapban jelent meg – V.K.] azt állítja, hogy a holokauszt során legföljebb mintegy 400 000 zsidó esett a hitlerista fajgyűlölet áldozatául, Magyarországon pedig mindössze legföljebb 10 000. A szerző szerint a zsidók hazugsága, hogy hatmillió volt az áldozatok száma.”¹⁸²

A sajtószabadság és antiszemita tartalmak parlamenti kezelésének határait tematizálta Fodor Gábor is, aki egy Miklós Árpád (MDF) által hivatkozott eset kapcsán szólalt fel. Miklós sérelmezte, hogy a *Hunnia* című lap csak előzetes átolvasás után kerülhet az országgyűlés sajtóasztalára, s ezt a mozzanatot a sajtószabadság súlyos megsértéseként sérelmezte. Fodor konkrét példákat említ a lap tartalmából, amelyek a holokauszt-tagadás és relativizálás eseteit testesítik meg: „Az egyik tanulmányban, amely a náci háborús bűnösök szerepét elemezte, az a kitétel is szerepelt, hogy Európa krémjét végezték ki annak idején a nürnbergi perben a náci háborús bűnösökkel; egy másik tanulmány pedig kétségbe vonta Auschwitz tényét, és azt mondta, nem is volt egyáltalán annyi az áldozatok száma, és ez a zsidó propaganda különböző mesterkedéseinek az eredménye.”¹⁸³ A holokauszt számbeli relativizálása, az áldozatok számának megkérdőjelezése, valamint a „zsidó propaganda” toposzának használata a Gadó és Fodor által idézett tartalmakban egyértelműen antiszemita toposzokat mozgósít, ami arra mutat rá, hogy míg e tematika explicit nincs jelen a parlamentben, egyes képviselők rejtetten már közelednek ezekhez az ideológiai tartalmakhoz – így például Miklós Árpád, aki a sajtószabadság elvére hivatkozva szeretné a

¹⁸² Gadó György (SZDSZ), 1991.05.07., 102. felszólalás (interpellációk).

¹⁸³ Fodor Gábor (Fidesz), 1992.02.04. 8. felszólalás (Napirend előtt).

Hunnia folyóiratot is a parlamentben látni. Az információhoz való egyenlő hozzáférésre hivatkozva próbálja kikerülni a tartalmi kritika szükségességét, s egy retorikai csavarral már a sajtószabadság megsértésétől és a kirekesztéstől óvja képviselőtársait úgy, hogy egy kirekesztő sajtótermék elérhetőségéért küzd.¹⁸⁴

Az antiszemitizmus megjelenésének kritikája leghatározottabban Gadó György 1992. február 11-i felszólalásában artikulálódik, amely nemcsak az antiszemita tartalmak konkrét példáit sorolja fel, hanem azok intézményes elfogadottságát és a kormánypártok hallgatolagos legitimációját is élesen bírálja. Gadó szerint: „A szélsőjobb csalhatatlan indikátora az antiszemitizmus. Ez is egyre hangosabban és mind több helyütt artikulálódik. Megszólaltatói persze nyakasan tagadják antiszemita voltukat, ám ez nem változtat lényegükön és a tényeken. A szélsőjobb eszmevilága, az antiszemitizmus esetenként teret kaphatott olyan orgánumban, mint az *Új Magyarország*, a *Reggeli Pesti Hírlap*, a *Magyar Fórum*, továbbá a *Ring* és a *Kapu*. Soha nem fordult elő, hogy a kormánypártok illetékes körei részéről konkrétan és nyilvánosan elítélték volna e lapok bizonyos cikkeit és szerzőit az általuk folytatott burkolt vagy nyílt *zsidózás*ért. De még az sem, hogy legalább leintették volna őket. A kormánypárti többség egyértelműen védelmébe vette azt a Bogdán Emil képviselőt, aki fajgyűlölettől áthatott rádiójegyzetével annak idején felháborodást keltett. Megvédték a főváros közgyűlésének azt az MDF-párti tagját, aki az egykori *numerus clausus* törvényt a magyarság védelmére szolgáló törvénynek nevezte. A kormánypárti többség részéről senki sem utasította vissza Szokolay Zoltán antiszemita megnyilatkozásait, amelyek még a mandátumáról való lemondása előtt hangzottak el. A *Magyar Fórumban* – ismétlem: a *Magyar Fórumban* – nyomdafestéket kaphatott az a hazugság, hogy – idézem – a faji alapon elkülönült zsidóság – eddig az idézet – önvédelmi harcában a magyarság pusztul, és hogy e zsidó kisebbség – idézem – sátáni játszmát folytat.”¹⁸⁵

Az antiszemitizmust Gadó nem egyéni véleményként, hanem szélsőjobbaldali eszmerendszerek strukturális elemeként azonosítja. Kiemeli, hogy az antiszemita diskurzus különböző sajtóorgánumban is megjelenik, többek között az MDF volt hetilapjában, a *Magyar Fórumban*, s ez a diskurzus a kormánypártok részéről következmények nélkül marad. Gadó nem csupán morális kritikát fogalmaz meg, hanem a kódolt antiszemita retorika intézményes elfogadottságára, sőt beágyazottságára hívja fel a figyelmet.

¹⁸⁴ Miklós Árpád (MDF) 1992.02.04. 4. felszólalás: „Kötelességünk, hogy távol tartsuk a magyar Parlamenttől a kirekesztés, a szellemi gyámkodás, végső soron a szellemi alávetettség és kiszolgáltatottság eszmeiségét.”

¹⁸⁵ Gadó György (SZDSZ), 1992.02.11. 100. felszólalás (interpellációk).

Az első parlamenti ciklus során a nemzeti és etnikai kisebbségek jogállásáról folytatott viták sajátos kérdéseket is felszínre hoztak: példának okáért azt, hogy vajon a magyarországi zsidóság nemzetiségként vagy vallási közösségként definiálható. A válasz összetett, ugyanis nemcsak jogi-besorolási kérdésként jelent meg, hanem a holokauszt traumájával, a zsidóság rejtőzködésével és a kirekesztő diskurzusok visszatérésének félelmével is összekapcsolódott. Tabajdi Csaba mszp-s képviselő a nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló törvényjavaslat általános vitájában egyértelműen rámutatott a regisztrációs hajlandóság hiányának történeti és traumatikus okaira: „A nemzeti és etnikai kisebbségi törvénytervezet egyik kulcskérdéséhez szeretnék hozzászólni. Ahhoz a kérdéshez, amelyet a törvénytervezet nem tudott megoldani, a parlamenti pártok egyeztetése nem tudott megoldani – mert nem oldhatott meg. Nevezetesen egy olyan objektív problémáról van szó, hogy Magyarországon a nemzeti és etnikai kisebbségek nem vállalják – történelmi okoknál fogva – a regisztrációt. [...] . És ez a rejtőzködés nem valamiféle számukra megvédelem minősítés, hanem a történelem terméke. Nem véletlen, hogy ebben a században, a holokauszt századában a zsidóság valamiféle lista, valamiféle regisztráció segítségével nem akarja megvallani önmagát.”¹⁸⁶ Ez a megállapítás több képviselő felszólalásaiban megjelenik (Fidesz, SZDSZ).

A holokauszt kérdésköre és traumája mindvégig jelen volt az első ciklusban, és erősen tematizálta a zsidósággal kapcsolatos tartalmakat. A „zsidó” és „zsidóság” szavak határolta diszkurzív térben megjelent egy szóhasználattal kapcsolatos ambivalencia, amely Dénes János képviselő nevéhez kötődik. Dénes a holokauszt fogalmát a magyar nemzet kollektív szenvedéstörténetére, „magyar holokausztra” tágítja: „1866-ba nyúlunk vissza, amikor is Európában és környezetünkben itt, Magyarországon először emancipálták a zsidóságot. A magyar zsidóság és közvetve a nemzetközi zsidóság is köszönheti ennek az eredménynek azt az életlehetőséget, amely a zsidóságot képessé tette arra, hogy a holokauszt szörnyű borzalmait átélje. Jóllehet a holokauszt az én megítélésem szerint magyar holokauszt is volt, és a zsidó holokauszt a magyar holokausztnak egy része Magyarországon.”¹⁸⁷ Felszólalása hierarchiát állít fel és relativizál, mintha a zsidóságot ért tragédia kisebb része lenne egy nagyobb nemzeti tragédiának. Emellett a zsidóságot ért genocídiumot kisebbíti, a holokauszt fogalmától fosztja meg a kisebbségi csoportot. Egy későbbi felszólalásában kijelenti: „Ennyire megalázni egyetlen országot, egyetlen népet, még minket, magyarokat sem lehet.

¹⁸⁶ Tabajdi Csaba (MSZP), 1993.04.14. 28. felszólalás (A nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló törvényjavaslat általános vitájának folytatása).

¹⁸⁷ Dénes János (független), 1990.05.13. 14. felszólalás (napirend előtt).

A magyar holokausz, kérem, nem kisebb, nem kevesebb, mint a második világháborút megelőző és az alatt végbement szörnyű, a zsidóságot sújtó holokausz.”¹⁸⁸ Dénes kijelentésével bevezethető a „szenvedésverseny” logikája, amely szerint a tragédiák mértéke mérhető és összevethető. Az ilyen megszólalások nem csupán az emlékezetpolitikai tér újrendezését szorgalmazzák, hanem egyfajta morális kiegyenlítést is követelnek: ha a zsidó közösség szenvedését elismeri a társadalom és a politika, úgy a magyar közösség „kollektív áldozati szerepe” is hasonló súlyt érdemel.¹⁸⁹

A versengő áldozati szerep más megszólalásokban is megjelenik, a történelmi sérelmeken keresztül, főleg a tulajdonviszonyok rendezésének vitájában. István József (FKGP) például egy, a parlamenti diskurzusban ritkábban tematizált csoport – a határsávból kitelepítettek – nevében emel szót: „Szó esett az érintettek köréről, beszéltek a zsidókról, a baloldaliakról, jobboldaliakról, a németekről, a svábokról. Én azokról szeretnék szólni, akik ez időben kárt szenvedtek azért, mert azzal büntették őket: hol laktak. Az én választóközterem Dél-Somogy, amely a volt jugoszláv határral határos, s ott mintegy 20 kilométeres széles sávban több községből ez idő alatt kitelepítették az ott lakókat. Bűnük egyedül az volt, hogy ott éltek. Hogy milyen módon történt, hogy odamentek hozzájuk és adtak két óra határidőt, hogy a személyes kis csomagjaikat összepakolják, majd utána, két óra múltán teherautóra rakták őket és internálták.”¹⁹⁰

Az első parlamenti ciklus során a „zsidó” és „zsidóság” szó kapcsán markánsan megjelentek a holokausz emlékezetéhez kapcsolódó diskurzusok, de nem csupán a kárpótlás vagy az antiszemitizmus elleni fellépés konkrét ügyeiben. A képviselők felszólalásai sokszor túlmutattak az aktuálpolitikai vitákon, beszédeikben identitáspolitikai állásfoglalásokat tettek, a fiatal magyar demokrácia morális alapjait próbálták lefektetni, vagy épp a politikai közösség új narratíváját igyekeztek felépíteni.

Összességében a zsidóság parlamenti reprezentációja az első ciklusban még viszonylag erős, sokszínű és reflektált volt, ugyanakkor már megjelentek azok a retorikai alakzatok is, amelyek később a kódolt antiszemita beszédmód legitimitását jelezték, igaz ezek kívülről behozott példák alapján tematizálódtak. Zsidóellenes toposzokat a parlamenti

¹⁸⁸ Dénes János (független), 1993.05.04. 138. felszólalás (A Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jószomszédság és az együttműködés alapjairól szóló, Kijevben 1991. december 6-án aláírt Szerződés megerősítéséről szóló országgyűlési határozati javaslat általános vitája).

¹⁸⁹ Fülöp Éva –Kövágó Pál (szerk.): *A kollektív áldozati szerep szociálpszichológiája*. Budapest: Oriold és társai, 2018.

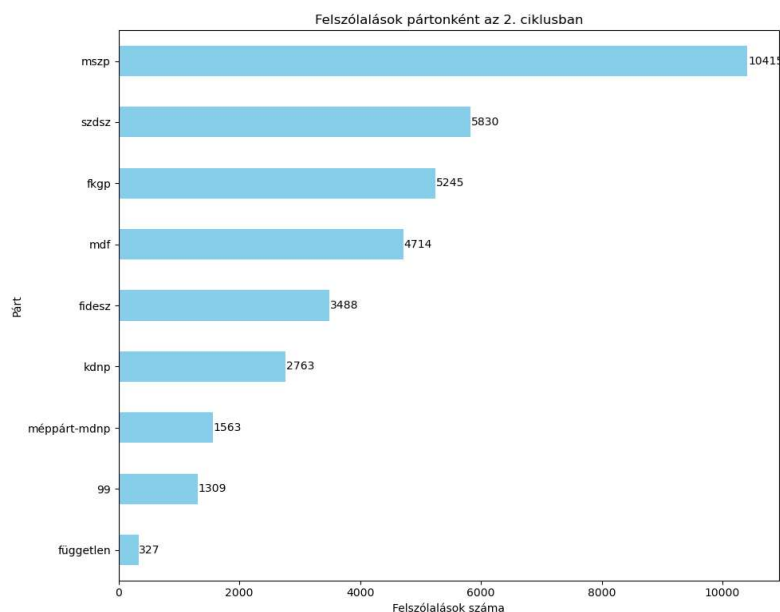
¹⁹⁰ István József (FKGP), 1992.01.28. 124. felszólalás (A tulajdonviszonyok rendezése érdekében, az állam által az állampolgárok tulajdonában az 1939. május 1-jétől 1949. június 8-ig terjedő időben alkotott jogszabályok alkalmazásával igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról szóló törvényjavaslat általános vitájának folytatása).

képviselők felszólalásaiban nyíltan nem fedezhetünk fel, nem jelenik meg a pénzember, bankár zsidó, a betegségeket terjesztő bacilus, vagy egyéb dehumanizáló kifejezések, amely képek a náciizmus nyelvében szerepeltek.¹⁹¹ Ezáltal az explicit tartalmakban csak csoportfolyamatokat, valamint torzításokat fedezhetünk fel.

1994–1998: a szociáldemokrata fordulat

Az 1994–1998-as ciklus plenáris ülésein összesen 35 640 felszólalást regisztráltak (az elnöki moderátor felszólalások nélkül). Legtöbbször az MSZP képviselői szólaltak fel (mandátumok aránya 32,99%): 10 415 beszédük az összes felszólalásnak közel 29,21%-át teszi ki, ezzel – mint kormányzó párt – ők uralták a koalíciós időszak vitáit. A második helyen az SZDSZ állt 5830 felszólalással (16,35% – mandátumok aránya 19,74%), miközben a Független Kisgazdapárt frakciója 5245 beszédével (14,71%) megőrizte korábbi súlyát (mandátumok aránya 8,83%), noha belső szakadásokat éltek meg. Az MDF 4714 felszólalással képviselte magát (13,22% – mandátumok aránya 11,74%), a Fidesz pedig 3488 felszólalást tartott meg (9,78 % – mandátumok aránya 5%), tehát mindkét párt visszaesett az első ciklusban tapasztalt dominanciájához képest. A KDNP 2763 felszólalást (7,75% – mandátumok aránya 7,03%) intézett, míg a kisebb pártok, mint a Néppárt–MDNP, amely az MDF szakadása után jött létre, 1563 beszéddel 4,38%-át tette ki a megszólalóknak. A vendégek és a párttagsággal nem rendelkezők 1309 alkalommal szólaltak meg a második ciklusban (3,67%), mely számarány sokkal kisebb az első ciklushoz képest. A független képviselők aktivitása alacsony maradt: mindössze 327 felszólalásuk kevesebb mint 1 %-át (0,92%) adja az egész mintának. Összességében a második ciklus idején sokkal kiegyensúlyozottabbá vált a pártok szerepe: míg az első ciklusban az MDF dominált, 1994 és 1998 között több hasonló súlyú szereplő osztozott a viták formálásán, de az első ciklushoz hasonlóan elmondható, hogy annak a pártnak a képviselői szólaltak fel a legtöbb alkalommal, amely párt a választások során a legtöbb szavazatot szerezte.

¹⁹¹ Agora Zsuzsanna: *A náciizmus történeti pszichológiája*. Pécs: Kronosz: 2020.

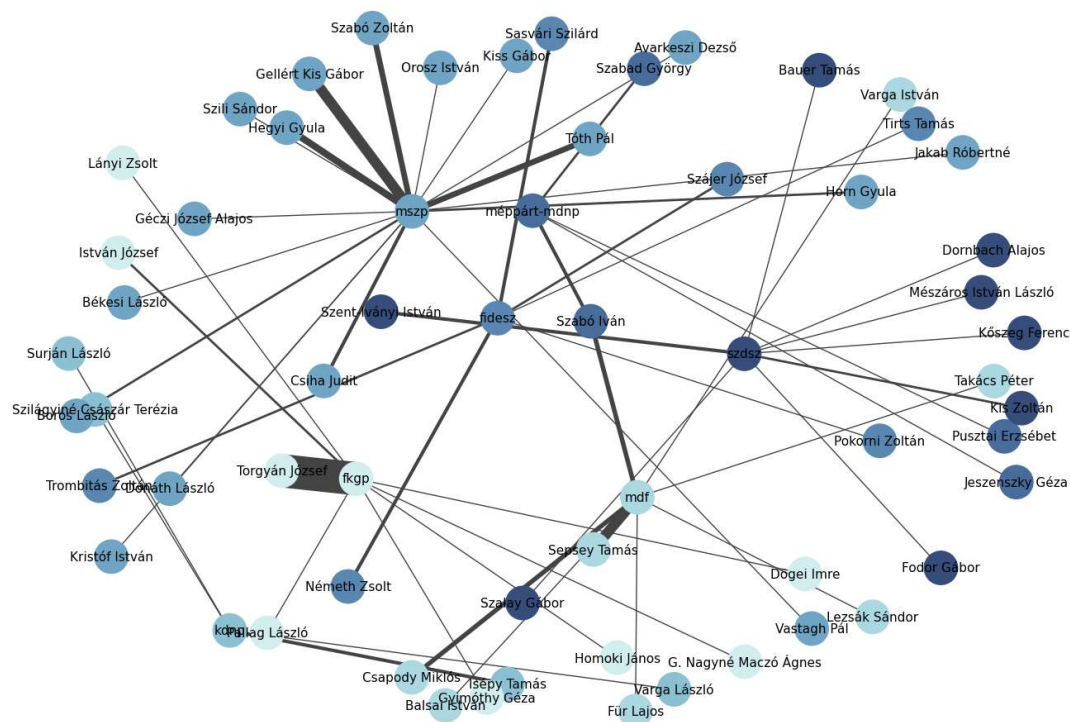

20. ábra: Felszólalások száma a második parlamenti ciklusban (saját szerkesztés)

1994–1998 között az Országgyűlésben a zsidó szó 187-szer szerepelt 118 felszólalásban, a zsidóság szó 30 alkalommal, 26 felszólalásban hangzott el. A két szóhoz kapcsolódó felszólalások százalékos aránya a parlamentben 0,58%. Ez a korábbi ciklushoz hasonlóan arra utal, hogy a zsidósághoz kapcsolódó témák továbbra is marginális diszkurzív teret foglaltak el a plenáris vitákban, noha az előfordulások száma az előző ciklushoz képest enyhén nőtt.

Az alábbi gráfból látható, hogy a választások a pártok és a képviselők szintjén egyaránt változást hoztak. Az előző ciklusban a témát domináló három képviselő egyike sem szerepel a felszólalók között. Raj Tamás és Gadó György elhagyta a politikai hivatást, Suchman Tamás mandátumot nyert, de 1994–1998 között nem szólalt fel a zsidósággal kapcsolatban. Az *in-group* beszédmód, a saját csoport képviselete háttérbe szorult a második ciklusban. A szemantikai tengelypozíciókon is a negatív irányba tolódtak a szavak jelentései, azaz közelebb kerültek az „ők”, az „idegen” (kivéve „zsidóság”) és a „kozmozopolita” jelentésekhez.

"zsidó" VAGY "zsidóság" bipartit háló – 2. ciklus

21. ábra: Felszólalók és párthovatartozásuk a második parlamenti ciklusban (saját szerkesztés)

A második parlamenti ciklusban markánsan átalakult, hogy mely pártok és képviselők formálták leginkább a „zsidó” vagy „zsidóság” kifejezések körüli diskurzust. Ekkor 42 említéssel az MSZP vezetett, amihez a frakción belül Gellért Kis Gábor 9, Hegyi Gyula 6, Szabó Zoltán és Tóth Pál egyaránt 5–5, Csiha Judit 3, míg Boros László és Horn Gyula 2–2 alkalommal járult hozzá. A második meghatározó párt e téren a 37 felszólalással rendelkező FKGP volt, ahol elsősorban Torgyán József uralta a diskurzust: ő egyedül 29 felszólalást kezdeményezett, miközben István József mindössze 2-szer élt a szóhasználatával. Az MDF soraiból 22 olyan beszédet tartottak a képviselők, amelyben e két szó szerepelt; közülük Sepsey Tamás 9, Csapody Miklós 4, Szabó Iván pedig ugyanígy 4 alkalommal. A Fidesz 12 itt releváns felszólalása között Németh Zsolt és Sasvári Szilárd 3–3, Szájer József és Trombitás Zoltán 2–2 esettel tűnt ki. Az SZDSZ 11 témába vágó hozzászólásának harmadát Szent-Iványi István (3) és Kis Zoltán (2) jegyezte. A Néppárt–MDNP 7 felszólalásban említette a vizsgált szavakat, ezek nagy részét Szabó Iván (3) és Szabad György (2) intézte képviselőtársaihoz, míg a KDNP 6 ide vonatkozó megszólalása közül Isépy Tamás 3

alkalommal kért szót. A további képviselők csupán 1–1 felszólalással járultak hozzá a zsidósággal kapcsolatos tematikához.

22. ábra: Szóbeágyazások PCA ábrája a „zsidó” és „zsidóság” szavakra a parlamenti diskurzusban, 1994–1998 (saját szerkesztés)

A szóbeágyazások rámutatnak arra, hogy a ciklusban a „zsidó” és a „zsidóság” szó a beágyazások során teljesen elkülönül a kontextus-szavakról. A „zsidóság” környezetében megjelennek a történelmi traumákkal kapcsolatos szavak (elhurcolt, kitelepített, üldözött, nácizmus, elhurcolás, nemzetiségű, holokauszt, elrabolt), valamint vallással kapcsolatos kifejezések (izraelita, protestáns). A „zsidóság” szó beágyazásában ismét a kollektív szemantikai és pragmatikai különbség érvényesül, a környezetében a csoportra utaló szavak dominálnak (kollektív bűnös, Szlovákiában élő, államalkotó), valamint a traumaszavak, így a jogfosztott, jogfosztás, elárulás, megszálló, elszakított terület, elhurcolás és elhurcolt.

A második ciklusban a „zsidó” és a „zsidóság” szavakkal kapcsolatos diskurzus már a 12. ülésnapon kezdetét vette. A tematikus parlamenti felszólalások között külön figyelmet érdemel Horn Gyula miniszterelnöki expozéja, amely nem csupán a programját ismertette, hanem egyben elkötelezettségét is megfogalmazta a magyar társadalom pluralitásáról. A beszéd különösen fontos a zsidóság reprezentációja szempontjából: a közösség a beszédben nem mint sérelmek hordozója jelenik meg, hanem a magyar nemzet részeként, egyenrangúan más nemzetiségekkel és etnikumokkal: „A magyarság vonzerejét jelentő átörökítő és magába olvasztó képességét és az ezáltal is megerősített nemzetfenntartó tehetségét nem vitathatja senki. Németek, szlovákok, cigányok, szerbek, horvátok, zsidók, románok, ruszinok és mások teljes joggal tartják hazájuknak ezt az országot. Valamennyiük tehetsége, szorgalma, másságuk megannyi színe elválaszthatatlan attól, amit egyetemes értéknek tekintünk. Éppen ezért a kormány megengedhetetlennek tartja, hogy kalandor, gyűlölködő

nézetektől vezettetve bárki is fellépjen ellenük, megalázza, kirekessze őket a magyar társadalomból.”¹⁹² E megszólalás a hivatalos emlékezetpolitika kereteit is kijelöli, és szimbolikus ellensúlyt képez azokra a diskurzusokra, amelyek a zsidóság társadalmi traumáit, valamint helyzetét relativizálják. Horn beszéde egyben pozícionálja is pártját, egy új kezdetet ígér, ugyanis az első ciklusban a kormányzó pártra többször is az antiszemita vádja vetült.¹⁹³

1994-ben, a második ciklus első évében volt a holokauszt 50. évfordulója. Horn Gyula miniszterelnök július 3-án elismerte a magyarság felelősségét a deportálásokban és a zsidóság ellen elkövetett tettekben, s ezekért bocsánatot kért.¹⁹⁴ Ez egyrészt Hornnak is hivatkozási alapot nyújtott, mivel ő volt a magyar politikai elitben az első, aki hivatalosan elismerte a magyar állam felelősségét, másrészt támadási felületet is adott ellene. Sepsey Tamás MDF-es képviselő mutatott rá arra a visszásságra, hogy a kárpótlási politika egyik szófordulata (ingyenes vagyonjuttatás) megkérdőjelezi a bocsánatkérés hitelességét: „A kormány világossá tette, hogy az ingyenes vagyonjuttatást minimumra fogja csökkenteni, beleértve a kárpótlási jegyekkel megszerezhető vagyonjuttatást is. Hát ez egy kulcsmondat volt – így szokták mondani. Ingyenes vagyonjuttatás a kárpótlási vagyonjuttatás! Tessék megkérdezni Auschwitz, Mauthausen és egyéb koncentrációs táborok túlélőit, ingyenesen kapnak-e a kárpótlási jegyükért vagyont. Tessék megkérdezni a gulágok túlélőit, hogy ők ingyenesen kapják meg a kárpótlási jegyükért a vagyont. És sorolhatnám most ismét Recsket és Tiszalöket, és a váci fegyházat, és a gyűjtőt, hogy akik ott raboskodtak, azok ingyenesen fogják kapni a vagyont a kárpótlási jegyükért? Akiktől elvették a házukat, elvették a földjüket, elvették az üzemüket, a gyárukat, azok ingyenesen kapják a kárpótlási jegyükért a vagyont? Képviselőtársaim, ez egy olyan mérhetetlen cinizmus, a farizeusságnak egy olyan állapota, amely mellett nem lehet szó nélkül elmenni. Ha ezt ingyenes vagyonjuttatásnak nevezi a kormány egyik tisztségviselője, akkor el kell gondolkozni azon, valóban hitelesek-e azok a szavak, amelyeket a miniszterelnök úr mondott akár a programbeszédében, akár pedig a későbbiek folyamán. Akkor valóban hiteles-e a bocsánatkérés a magyarországi

¹⁹² Horn Gyula (MSZP), 1994.07.14. 6. felszólalás (a kormányprogram vitája).

¹⁹³ Főleg a kárpótlási törvény miatt, amely csak az 1949. június 8. utáni államosításokra terjedt ki, kizárva ezzel az 1945 előtti elkobzott zsidó vagyonok kártalanítását. Továbbá egy híres médiavisszhangot kiváltó eset: Az Országgyűlés 1990. szeptember 18-i ülésén elhangzott hírhedt bekiabálást a gépírók „Hordót! Hordót!”-ként rögzítették. Vita alakult ki, vajon mi következhetett a hordó szó után, szónok vagy zsidó, az MTA Nyelvtudományi Intézetének fonetikai laboratóriuma és a Közlekedési Dokumentációs Vállalat Filmstúdiójának írásbeli szakértői is vizsgálták a felvételt, azonban csak a hordó szó elhangzását tudták megállapítani a korabeli technikai hiányosságok miatt.

¹⁹⁴ Majsai Tamás: Szempontok a Soá 1945 utáni (magyarországi) evangélikus és református egyházi recepciójához. In: Hamp Gábor – Horányi Özséb – Rábai László: *Magyar megfontolások a Soáról*. Budapest: Pax Romana, 1999. 179–211., itt: 181.

zsidóságtól a velük szemben elkövetett bűnökért, ha a kormány miniszterelnökének a bocsánatkérése után ugyanezen kormány pénzügyminisztere azt mondja, hogy ők ingyen kapnak vagyont?”¹⁹⁵

A bocsánatkérés szimbolikus aktusával, illetve a kárpótlási politika konkrét lépéseivel kapcsolatban több felszólalásban is megjelent a bíráló, amely nemegyszer a zsidósággal történt eseményekhez próbálta igazítani különböző csoportok sérelmeit. Ebben a diskurzusban Torgyán József visszatérő toposza volt a reprivatizáció azonnali végrehajtásának igénye, amelyhez a zsidó vagyon náci elkobzásának és utólagos restitúciójának példáját hívta segítségül. E retorika egyszerre relativizálta a holokausztot, s ezzel a fordulattal a tulajdonvisszaadás egyszerű, adminisztratív aktusaként értelmezte. A kárpótlási ügyekkel kapcsolatban olyan sérelemdiskurzus vette kezdetét, amelyben a beszélők folyamatosan áldozati csoportokat jelöltek ki.

Torgyán József 29 alkalommal említette a zsidóságot, ezek közül jelentős számban a reprivatizáció azonnali végrehajtásának igényét fogalmazta meg, a zsidó vagyon náci elkobzásával és későbbi helyreállításával példálózva. Többször használta a fordulatot, első alkalommal 1994-ben: „Egyrészt mi azt mondtuk, hogy azonnal vissza kell adni a tulajdont, mégpedig reprivatizáció útján, ami azt jelentette volna, hogy egy tollvonással, tehát a másodperc tört része alatt vissza lehetett volna állítani a tulajdont, mondjuk úgy, mint abban az időben, amikor a nácik a zsidók vagyonát elvették és bejegyezték a telekkönyvbe, hogy a tulajdonos *zsidó*, ezzel korlátot állítottak a tulajdonnak, s amikor a náciizmus megbukott, akkor telekkönyvileg törölni rendelték a *zsidóbejegyzést*, és helyreállt a tulajdon. Ugyanezt akartuk mi a kisemberek tulajdonánál is, amit sajnos az MSZP is meggátolt, nem engedte, hogy ez így történjen. Emellett azt mondtuk, hogy minden pénzt a vidék, a mezőgazdaság talpra állítására kell fordítani, mert a mezőgazdaság az iparnál sokkal jobb adottságokkal rendelkezik az éghajlat, a földek kitűnő minősége, az óriási felhalmozott tapasztalatanyag miatt, és az, hogy mellettünk terül el a földkerekség legnagyobb éhségzónája – a Szovjetunióra, illetőleg utódállamaira gondolok – kitűnő lehetőségeket adott volna, de ennek érdekében a mezőgazdaságnak kellett volna elsőbbséget adni minden egyéb tényezővel szemben.”¹⁹⁶

¹⁹⁵ Sepsey Tamás (MDF), 1994.10.04. 151. felszólalás (A Magyar Köztársaság 1994. évi pótköltségvetéséről szóló törvényjavaslat általános vitájának folytatása és lezárása).

¹⁹⁶ Torgyán József (FKGP) 1994.11.01. 32. felszólalás (A szövetkezetekről szóló 1992. évi I. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat általános vitája).

S míg Torgyán leegyszerűsítő módon érvel, Sepsey Tamás (MDF) egy gyakorlati-jogi nézőpontot képvisel: „Én ajánlanám Torgyán képviselőtársam figyelmébe, hogy olvassa el a 600/1945-ös ME-rendeletet, ugyanis az kimondja, hogy a zsidó vagyon visszaadása nem érinti a 600/1945-ös NE-rendelet hatálya alá tartozó vagyontárgyakat. Tehát a részleges visszaadás már 1945-ben úgy valósult meg, hogy egy részét visszaadom, de a másik részét nem adom vissza. Hasonlóképpen történt ez a Csehszlovákiával és Jugoszláviával kötött vagyoni egyezményünk esetében is, és ezt követően az, amit egyszer visszaadtak, ismételt államosításra került.”¹⁹⁷ Azaz Sepsey nem csupán a reprivatizáció realitását kérdőjelezi meg, hanem rámutat arra is, hogy a kárpótlás több állomású folyamat, amely nemcsak morális, hanem jogi feltételekhez is kötött.

Az áldozatiság kérdésének összemosását egy diszkurzív gesztussal az FKGP képviselője, Lányi Zsolt hajtja végre a következő beszédében: „Ugyanúgy áldozat az a zsidó ember, akit a hitleri Németország deportált, kényszermunkára vitt, vagy akit az itteni fasiszta rendszer elvitt harcoló alakulatok mellé munkaszolgálatra és ott életét vesztette vagy egészségi állapotában megrokkant, de ugyanúgy megilleti a kárpótlás azt az egyszerű magyar embert, aki a frontra került – nem jószántából, hanem odaparancsolták –, ott hadifogoly lett, fagyban-hóban, a Don-kanyarból visszajött lefagyott kézzel, lábbal, meghalt, elpusztult, itthon hagyott árvákat, itthon hagyott feleséget, tönkretett egzisztenciát és tönkretett családot. Továbbmenve: ugyanúgy megilleti a kárpótlás azokat a magyarokat, akiket a Rákosi- vagy a Kádár-rendszer, a kommunista fasizmus nem tartott alkalmasnak arra, hogy állampolgár lehessen, nem tartott alkalmasnak arra, hogy katonait szolgálatot teljesítsen, hogy fegyveres kiképzést kapjon, hogy szükség esetén a hazáját megvéddesse, hanem munkaszolgálatosnak hívták be, lapátos katona lett, a recski bányába vitték, különböző területeken dolgoztatták, megalázták, emberi méltóságában a sárba tiporták, és mindezért semmit nem kapott. Ezt azért szeretném hangsúlyozni, mert igenis szükség van arra, hogy végre befejezhessük a múltunkat, hogy magyar és magyar között végre igazságot tegyünk, hogy ne állítsuk szembe egymással a zsidó polgárokat a katolikus polgárokkal, a református polgárokkal, mert mindegy, hogy az az ember a zsinagógában imádkozik vagy a katolikus templomban, az szenvedett, meghalt, érdemtelenül pusztult el, érdemtelenül volt hosszú időre szabadságában korlátozva. Ezek az emberek egyformák! Ezeknek az

¹⁹⁷ Sepsey Tamás (MDF), 1995.02.06. 61. felszólalás (Az állam tulajdonában lévő vállalkozói vagyon értékesítéséről szóló törvényjavaslat általános vitájának folytatása).

embereknek egyforma kárpótlást kell adni! Tehát itt semmiféle diszkriminációról szó nem lehet, de azt hiszem, nem is ez a célja ennek a törvényjavaslatnak.”¹⁹⁸

Az egyenlőség torzító látszata nem veszi figyelembe, hogy míg az egyéni megélés szintjén valóban nem lehet rangsort felállítani a megélt traumák között, addig társadalmi és politikai szinten különbséget kell tenni a szenvedés típusai és okai között. Lányi beszédében versenyteret hoz létre, az áldozatiság versenyterét. Azt a torz képet alapozza meg, azt a retorikai fordulatot készíti elő, hogy ha mindenki egyenlő, akkor bizonyos csoportokat pozitív diszkrimináció érhet: „És talán megemlíthetném azt is, hogy a sok tízezer vagy százezer ártatlanul elhurcolt magyar – most attól függetlenül, hogy azért hurcolták-e el, mert görög katolikus volt, vagy azért hurcolták el, mert valamilyen seregnek hiánya volt a létszámot illetően, esetleg azért, mert a zsidó hit volt az, ami az őseitől rászármazott, vagy azért vitték el, mert a másokra meg a görög katolikus hit hozta ugyanazt a sorsot –, tehát az a sok százezer magyar, akit zsidóként hurcoltak el, éppúgy szenvedett és éppúgy szörnyűségek következtében veszítette életét, mint az a sok százezer magyar, akit más ok miatt hurcoltak el. Nagyon nagy hiba lenne akár kisebbségeket diszkriminálni, de épp olyan hiba lenne többséget diszkriminálni! Éppen azért tehát, hogy végre az egész folyamat úgy lezárható legyen, hogy az emberi méltóságban ne essék sérelem, nem szabad különbséget tenni ember és ember szenvedése között.”¹⁹⁹

Egy év múlva Torgyán már nemcsak a kárpótlás morális alapját kérdőjelezi meg, hanem a zsidóság kollektív emlékezetéhez való jogát is relativizálja: „Például, ha engem megkérdez a kis unokám, hogy mondd, nagypapi, ötven év múlva az én unokámnak kell-e majd zsidó kárpótlást fizetnie, nem tudom megmondani neki, mert nem tudom, hogy melyik az a szervezet, amelyik jogosult ebben álláspontot nyilvánítani, ki jogosult elbírálni, hogy meddig tart ez a dolog. [...] Nem tudom, mikor fog elévülni, tessék már megmondani, mert nekem fogalmam sincs, ötven év múlva, újabb ötven év múlva elévül, vagy csak háromszáz év múlva, vagy akkor sem. Akkor megint jöhet valaki, vagy mondhatja valamelyik zsidó szervezet, hogy kérem, ez a megállapodás nem jó, mert ez sérti a zsidóság jogait.”²⁰⁰

Torgyán megközelítésére élesen reagál Donáth László, aki a bocsánatkérés és jóvátétel nemzeti erkölcsi kötelességét hangsúlyozza, és arra figyelmeztet, hogy a történelmi bűnök

¹⁹⁸ Lányi Zsolt (FKGP) 1995.09.11. 42. felszólalás (Az életüktől és szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról szóló 1992. évi XXXII. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat általános vitája).

¹⁹⁹ Torgyán József (FKGP) 1995.09.18. 63. felszólalás (Az életüktől és szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról szóló 1992. évi XXXII. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat általános vitájának folytatása).

²⁰⁰ Torgyán József (FKGP) 1996.09.11. 184. felszólalás.

elismerése nem pénzügyi, hanem morális kérdés: „Volt egy furcsa, megfoghatatlan, később néven nevezhető hiányérzetem a zsinagógában. A legkülönbébb szónokok, rabbik mondtak köszönetet a magyar államnak, mely nem kímélvén a pénzt, egymilliárd kétszázmillió forintot biztosított arra, hogy ez az Európa legnagyobb zsinagógája – Herz Tivadar szülőháza környékén – újra rendbe tétessék. Egyetlenegy rabbi vagy zsidó előjáró nem akadt, aki azt mondta volna, hogy bárcsak egy maradt volna életben a 600 ezer közül, akit megöltek. Ön itt azzal jön elő, az unokájának kell-e fizetni? Tudja, mit mondok én önnek? Amíg magyar nemzet létezik, addig magyar ember nem felejtkezhet el arról a gaztetről, amit a Sztójay-kormány és a megelőző kormányok elkövettek. Ha ez mégis így történne, akkor ön is, meg én is, az egész munkálkodásunkkal ebben a Házban haszontalannak bizonyulunk. Az egy más kérdés, hogy bár összetartozik a példabeszéddel, hogy itt sem fáj senkinek, csak a pénz nagysága, miből áll majd össze a vagyon, miközben, ha az ember kárt okozott – és ezt önnek, ki sűrűn szorongatja a Bibliát jobbjában, tudnia kellene –, hogy addig kell megbékélni felebarátainkkal, míg az úton együtt vagyunk velük, és addig kell helyrehozni a bűnt, a lopást vagy bármilyen egyéb gaztettet, mielőtt az ember az oltár elé menne. Itt kérem, két hetet adtak arra 1944-ben a Sztójay-rendelet nyomán, hogy a zsidók jegygyűrűiket, nyakláncukat és egyéb vagyonukat beszolgáltassák vagy jegyzékbe vétessék. Ötven év telt el azóta, hogy ez a bizonyos párizsi megállapodás 27. § (2) pontja kötelezte volt a mindenkori magyar kormányt, hogy adja vissza.”²⁰¹

A fenti felszólalások világosan mutatják, hogy a zsidó közösség kárpótlása nemcsak konkrét politikai viták tárgyát képezte, hanem egy tágabb politikai diskurzus katalizátorává is vált, amelyben a sérelmek elismerése, az áldozatiság mértéke, valamint a jóvátétel morális és anyagi dimenziói újra és újra összeütközésbe kerültek. A parlamenti vitákban kirajzolódik egy olyan diskurzív versenytér, amelyben a múlt igazságtalanságainak feldolgozása egyszerre politikai adu, identitáspolitikai alap és történelmi interpretációk tétje is, és elmondható, hogy ezt a versenytér alapvetően és legkarakteresebben Torgyán József tematizálta. Az mszp-s képviselők részéről több alkalommal (Csiha Judit, Horn Gyula) a törvény szövegét magyarázó megszólalások követték egymást.

A következő tematikus csoport a temetők kérdése, amely már az első ciklusban is megjelent. Akkor Raj Tamás szólalt fel a zsidó temetők védelme érdekében, amelyeket a temetőgyalázások miatt meg kell védeni.²⁰² A második ciklusban is szóba kerül a temetők kérdése, de ekkor már a privatizáció visszasságainak és az emberi figyelmetlenség és

²⁰¹ Donáth László (MSZP) 1996.09.11. 194. felszólalás.

²⁰² Raj Tamás (SZDSZ) 1990.06.12. 60. felszólalás.

érzéketlenség összefüggésében: „Sajószentpéter lakosságában óriási felháborodást váltott ki az a megdöbbentő hír, hogy a földkárptólás során privatizálták a város római katolikus és református temetőjének egy részét. Ugyanakkor korábban az időközben téesz-földdé nyilvánított használaton kívüli izraelita temetőt legelőnek minősítve a téesz üzletrészi földalapként felosztotta saját tagjai között. Az izraelita temetőt a tagosítás következtében egy 95 000 négyzetméteres táblába olvastották be, mely egyetlen helyrajzi szám alatt szerepel. A holokausz előtt jelentős zsidó közösség élt Sajószentpéteren, számuk elérte a nyolcszázat. A holokausztot sajnos kevesen éltek túl közülük, így ebbe a temetőbe ugyan mintegy 50 éve nem temetnek, de a hozzátartozók kegyeleti érzéseinek súlyos megsértése miatt az eset példátlan az országban.”²⁰³ A temetők kérdése tehát a második ciklus diskurzusában már nem csupán fizikai terek védelmeként jelenik meg, hanem az állam, az önkormányzatok és a társadalom viszonyának tükrében is. A holokausz utáni örökséghez való viszony, az emlékezés és elfelejtés közötti feszültség ott húzódik e példa mögött.

A következő tematikus csoport az antiszemitizmus kérdése, amely mint már említettem, a korábbi kormányzatra vádként vetült, és ez ebben a ciklusban is érzékeltette hatását: „A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szervezetének ünnepi ülésén felszólalt az Országgyűlés szocialista elnöke. Az eseményről a TV-Híradó október 1-jei esti tudósítása így szólt, idézem: Gál Zoltán szerint a tavaly májusi választások óta megszűnt az a helyzet, hogy bármely társadalmi csoportot vallása, politikai nézetei vagy múltja miatt kirekesszen a politikai hatalomból – idézet zárva.”²⁰⁴ Ez a mondat nem csupán egy általános antirasszista állásfoglalásként értelmezhető, hanem tudatos pozicionálásként is a rendszerváltás utáni politikai térben. A beszélő erkölcsi határvonalat húz a jelen és az elmúlt első ciklus és a kormánypártja közé, úgy pozicionálva saját politikai közösségét, mint amely megszüntette a korábbi diszkriminatív struktúrákat, és ezzel az egyenlőség és befogadás új korszakának nyitányát testesíti meg.

Az antiszemitizmus kérdésköréhez szorosan kapcsolódik a holokausz megítélése, jelentésének torzítása. A holokausz jelentésének relativizálása különösen élesen jelenik meg G. Nagyné Maczó Ágnes felszólalásában: „Miközben 1945 után a zsidóság elleni tragikus holokauszt – hála istennek – véget ért, a hetvenéves trianoni fogság alatt szakadatlanul folytatódik a magyarság elleni fizikai, lelki, szellemi holokausz. Sajnos, a magyar külpolitika a magyarság elleni faji megkülönböztetés tényéről Európa előtt egyszerűen

²⁰³ Homoki János (FKGP), 1994.12.06. 156. felszólalás (A földművelésügyi miniszterhez – „Sajószentpéteren a temetővel együtt a halottakat is eladták” címmel).

²⁰⁴ Szájer József (Fidesz) 1995.10.02.30. felszólalás

hallgat.”²⁰⁵ Maczó a zsidóságot ért borzalmakat egyenrangúként említi a „magyarságot ért” traumákkal, sőt a „fizikai, lelki, szellemi holokauszt” kifejezését használja a trianoni következmények leírására. Ez a fajta fogalmi kiterjesztés a holokauszt súlyát relativizálja. Az első ciklusban ezt a logikát Dénes János megnyilvánulása képviselte, ám Dénes még egy hierarchikus rendszert alkalmazott, amely szerint a zsidó holokauszt a magyar holokauszt része. Maczó gondolatmentében ez a két kategória már elkülönül.

G. Nagyné Maczó Ágnes következő megnyilatkozását Szalay Gábor felszólalásából ismerhetjük meg – Maczó ugyanis nem említette a „zsidó” vagy „zsidóság” szót, így felszólalásának részlete közvetetten került a mintába: „G. Nagyné Maczó Ágnes, parlamentünk alelnök asszonya kétségtelenül olyan határt lépett át, mely még e sok vihart megért falak közt is új, és eddig elképzelhetetlen mélypontját jelenti a politikai ütésváltásnak. Az MSZP elődjének titulálni Rákosi Mátyást, és ezáltal annak ismert és gyalázatos bűneivel összefüggésbe hozni a mai utódpartot, nem igazán újszerű. Mindez mégis a – ma szokássá vált – politikai vitastílus részét képezi, mondhatni, akár már fel sem tűnik. Ugyanakkor azonban egy oldalvágással Rákosi Mátyást Róth Manóként aposztrofálni, nem az egykori kommunista diktátor eredeti nevének a történelmi pontosság kedvéért való rögzítését szolgálta, hiszen Rákosit és felmenőit nem Róthnak, hanem Rosenfeldnek hívták a családi asszimilációt megelőzően. A feltételezhető szándék valószínűleg más volt. A magyarországi zsidóságot mint vallási felekezetet, mint közösség tagjait egykor megbélyegző gúnynév újbóli felemlegetése egyedül és kifejezetten a diktátor zsidó származására való félreérthetetlen utalás volt. A nemzet keserveit pedig egy kisebbséggel – a zsidósággal – ismét összefüggésbe hozni sem nem civilizált, sem nem demokrata szokás.”²⁰⁶ Ezután Gellért Kis Gábor (MSZP) is elítélően szólalt fel, valamint Jeszenszky Géza (Néppárt–MDP) is indokolatlannak tartotta az összekötést, azaz különböző pártok több képviselője is felszólalt ellene.

Maczó védelmében Torgyán József emelkedett szólásra, aki a „magyargyűlölet” elleni fellépés jogosságát hangsúlyozta, és tagadta, hogy Maczó kijelentései antiszemita töltetűek volnának: „G. Nagyné Maczó Ágnes alelnök asszony magyargyűlöletről beszélt, a magyargyűlölet ellen lépett fel. Én úgy gondolom, ebben a Házban helye van annak, hogy a magyargyűlölet ellen az ország képviselői felszólaljanak. Ami most már a konkrét kifejezést illeti: az köszönőviszonyban sem lehet az antiszemitizmussal, hiszen Rákosi Mátyást nem a neve és a vallása, hanem a tettei miatt gyűlölték; az ő születéskori neve Rosenfeld Mátyás

²⁰⁵ G. Nagyné Maczó Ágnes (FKGP) 1995.02.22. 10. felszólalás (Politikai vita a kormány külpolitikájáról).

²⁰⁶ Szalay Gábor (SZDSZ) 1997.03.24. 48. felszólalás

volt; a Róth Manó gúnynév volt: a vörös törpét jelezte, azt a magyarság egészének kiirtására törekvő magatartást, amely éppúgy a zsidóság ellen indult, mint a zsidósággal egy nemzetben élő magyarság kiirtására. Hadd legyen szabad utalnom arra, hogy a Róth kifejezés egyébként önmagában semmiképpen sem tekinthető antiszemitának...”²⁰⁷

Mind a két képviselő (G. Nagyné Maczó Ágnes és Torgyán József) felszólalása a kódolt antiszemitizmus példája. A zsidóságra való utalás a névhasználaton keresztül – Róth, Rosenfeld – behelyettesítő stratégia, amely elkerüli a nyílt etnikai vagy vallási megjelölést, hangsúlyozza azonban a másságot (idegenséget) és világos identifikációt tesz lehetővé. Ez a nyelvi megoldás – különösen politikai beszédhelyzetben – implikált jelentésekkel dolgozik: a név említése az adott történeti és társadalmi kontextusban egyértelműen a származásra utal, miközben a beszélő formálisan elhárítja magától a diszkriminatív szándék vádját. Ez a fajta diszkurzív művelet nem csak az üzenet alanyának pozicionálására szolgál, hanem kollektív identitást konstruál, így az elnyomás, a kiirtásra való törekvés és a magyargyűlölet nem a történelmi személyhez, hanem egy kisebbségi csoporthoz kapcsolódik.

A következő tematikus egység Izrael és a zsidóság, amely az előző ciklusban még kevésbé jelent meg. A diskurzusba Torgyán József emeli be, egyfajta példaként, már a miniszterelnöki expozé után is, valamint a következő felszólalásában: „Ezért az FKGP a magyar kormányzat szíves figyelmébe ajánlja azt a bölcs eljárást, amelyet a zsidó vezetők folytattak a saját országuk érdekében, amikor is csak úgy voltak hajlandók leülni az arab világgal tárgyalni, hogy el kellett előtte ismernie az arab világnak Izrael állam létét.”²⁰⁸

A második parlamenti ciklus során tehát a zsidósággal kapcsolatos parlamenti diskurzus egyre differenciáltabbá vált: a kárpótlás és a bocsánatkérés morális és jogi vonatkozásaitól a temetők sorsán, az antiszemita szólamokon és a holokausz relativizálásán át egészen Izrael példázó emlegetéséig számos retorikai alakzat és politikai érvelés kapott hangot. A felszólalások sokasága azt jelzi, hogy a zsidóság mint társadalmi-politikai kérdés továbbra is kiemelt szerepet játszott a magyar politikai közbeszédben, sőt, az 1994–1998 közötti ciklusban még inkább szimbolikus tétként jelent meg. A parlamenti térben újra és újra felbukkanó toposzok – az áldozatiság összehasonlítása, a kárpótlás igazságossága, a holokausz jelentésének újraértelmezése – arról tanúskodnak, hogy a magyar politikai mezőny különböző szereplői nem csupán a múlt feldolgozásának módjáról, hanem a nemzeti identitás kereteiről és határaitól is vitát folytattak.

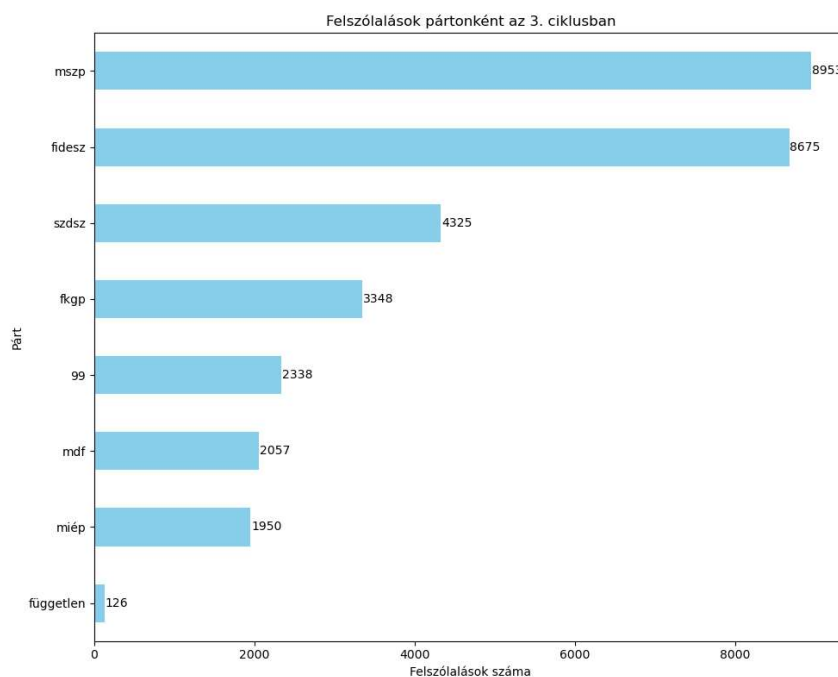
²⁰⁷ Torgyán József (FKGP) 1997.04.07. 46. felszólalás

²⁰⁸ Torgyán József (FKGP) 1996.09.11. 14. felszólalás

1998–2002: a polgári fordulat

Az 1998–2002 közötti parlamenti ciklus plenáris ülésein összesen 31 721 felszólalást regisztráltak az elnöki protokolláris megszólalások nélkül. A beszédek számát tekintve az MSZP és a Fidesz képviselői voltak a legaktívabbak: előbbiek 8953 (28,18% – parlamenti arány 34,72%), utóbbiak 8675 felszólalást intéztek a parlamentben (27,3% – parlamenti arány 38,34%), így gyakorlatilag fej fej mellett jártak a plenáris viták formálásában. A harmadik helyen az SZDSZ állt 4325 felszólalással (13,61% – parlamenti arány 6,22%), ami a liberálisok csökkenő számarányukhoz képest továbbra is meghatározó jelenlétét mutatja. A kisközgazdasági politikát képviselő FKGP-frakció 3348 (10,54% – mandátumok aránya 12,44%), az MDF 2057 (6,47% – mandátumok aránya 4,4%) alkalommal szólalt fel, az ismét a parlamenti térbe kerülő MIÉP pedig 1950 beszédet jegyzett (6,14% – parlamenti arányuk 3,63%). A független képviselők részvétele ehhez képest elenyésző volt, mindössze 126 felszólalással (0,4%) jelentkeztek, parlamenti vendég- és miniszteri felszólalások 2338 alkalommal hangoztak el (7,36%).

A harmadik ciklus az előző kettővel ellentétben már nem egyetlen párt fölényét tükrözte, hanem inkább a két nagy tömb – a baloldali-liberális és a jobboldali erőter – közötti élénk, gyakran konfrontatív vitát. Míg az MSZP és az SZDSZ esetében láthatóan együttműködés is kirajzolódott, a Fidesz dominanciáját az FKGP és az MDF csekélyebb, de kitartó aktivitása árnyalta; a MIÉP pedig, amely az előző ciklusban nem volt jelen, sőt a taburendszer fennállása révén 1990 és 1994 között sem, ebben a ciklusban erősebben érvényesíthette a radikális hangvételét. Összességében az 1998 és 2002 közötti időszakot a pártközi kiegyensúlyozottság, a koalíciós és ellenzéki együttműködések sokszínűsége és a korábbinál kevésbé monolitikus felszólalás-szerkezet jellemezte.

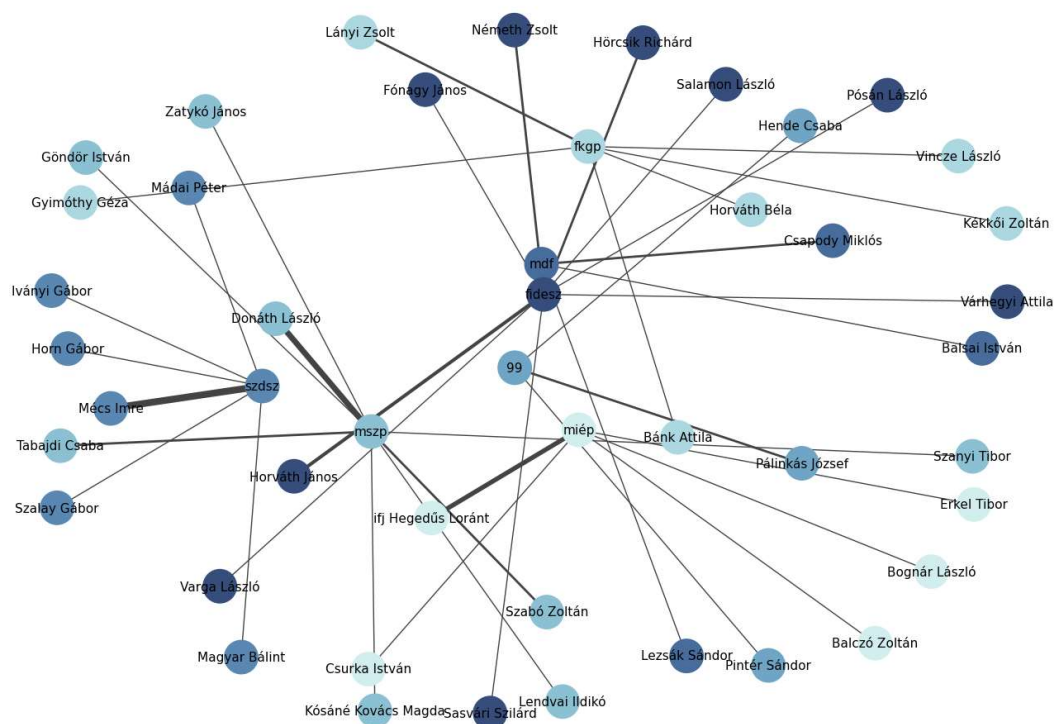

23. ábra: Felszólalások száma a harmadik parlamenti ciklusban (saját szerkesztés)

A harmadik ciklusban történt a zsidókkal-zsidósággal kapcsolatban a legkevesebb említés, ekkor vált leginkább peremdiskurzussá a zsidósággal kapcsolatos nyílt tematika. A „zsidó” szót összesen 68 alkalommal említették a képviselők, mindössze 58 felszólalásban, míg a „zsidóság” szót 6 alkalommal, 5 felszólalásban. A két szó által kijelölt témahatár a teljes parlamenti diskurzusnak kevesebb mint 0,2%-át tette ki.

Ez a drasztikus visszaesés azt jelzi, hogy a zsidóságra irányuló explicit utalások kiszorultak a parlamenti közbeszéd középpontjából, és inkább indirekt, kódolt formában, illetve más, általánosabb politikai keretekbe ágyazva jelentek meg.

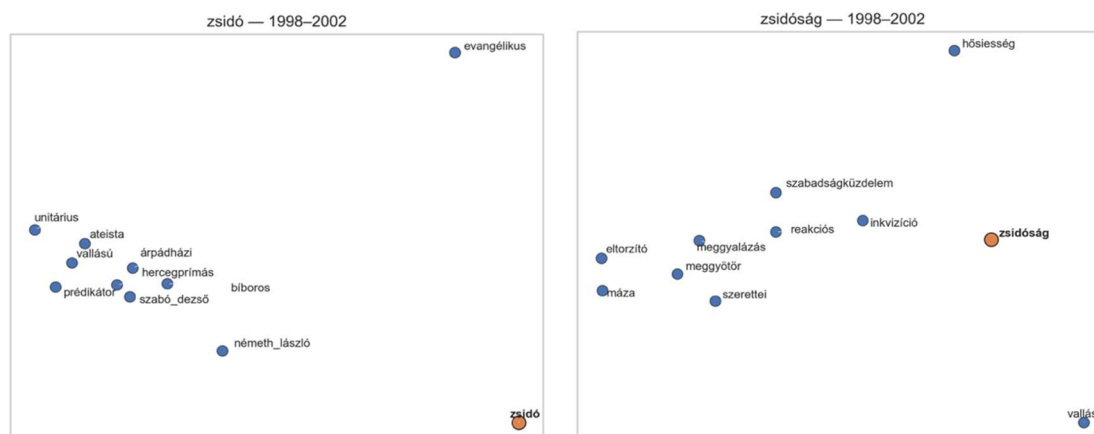
"zsidó" VAGY "zsidóság" bipartit háló – 3. ciklus

24. ábra: Felszólalók és párthovatartozásuk a harmadik parlamenti ciklusban (saját szerkesztés)

A „zsidó” és „zsidóság” szavak említése a harmadik parlamenti ciklusban összesen 58 felszólaláshoz köthető, ezek túlnyomó többsége egy szűk képviselői körhöz kapcsolható. A legtöbb említést az MSZP frakció tagjai tették (14 alkalommal), közülük Donáth László ötször, Szabó Zoltán és Tabajdi Csaba kétszer-kétszer szólaltak fel a témában. A Fidesz képviselői 13 esetben említették a „zsidó” és „zsidóság” szavakat, ebből Horváth János 3, Hörcsik Richárd és Németh Zsolt 2–2 alkalommal. Az SZDSZ a témával kapcsolatos felszólalásainak több mint felét Mécs Imre jegyezte (6 a 11-ből). A radikális jobboldal részéről a MIÉP összesen 8 esetben tematizálta a zsidósággal kapcsolatos nyílt diskurzust, ennek részeként ifj. Hegedűs Lóránt négy alkalommal. Az FKGP felszólalásainak egy része Lányi Zsoltéhoz köthető (2 a 7-ből), míg az MDF képviselői közül Csapody Miklós kétszer szólalt meg.

Ezek az arányok azt mutatják, hogy a kérdés tematizálása erősen koncentrált, nemcsak pártonként, hanem a személyek szintjén is: az 58 felszólalásból mintegy 30–35 azonosíthatóan 7–8 aktív szereplőhöz köthető.

25. ábra: Szóbeágyazások PCA ábrája „zsidó” és „zsidóság” szavakra a parlamenti diskurzusban, 1998–2002 (saját szerkesztés)

A szóbeágyazások mutatják, hogy a zsidósággal kapcsolatos diskurzus nemcsak marginalizálódott, hanem belső tematikus szerkezete is megváltozott. Ez a változás arra utal, hogy a „zsidó” szó nem elsősorban etnikai vagy történelmi traumák kontextusában jelenik meg, mint az előző ciklusokban, hanem vallási és kulturális keretezésben (Németh László, prédikátor, árpádházi, Szabó Dezső, hercegprímás). A keresztény felekezetek és a hozzájuk köthető szavak (evangélikus, unitárius, bíboros, vallású), illetve az olyan személyek, mint Szabó Dezső vagy Németh László említése – népi írók, akik kirekesztő módon reflektáltak a zsidóságra²⁰⁹ – azt mutatja, hogy a „zsidó” szó inkább ideológiai és vallási diskurzusba ágyazódik, nem a holokausz vagy az antiszemitizmus traumadiskurzusába.

A zsidóság szó beágyazása ismét azt mutatja, hogy a zsidóság a diskurzusban csoportként van jelen, olyan érzelmileg telített szavak kapcsolódnak hozzá, mint a „meggyötör”, „hősiesség”, „meggyalázás”, „eltorzító”, „szerettei”, valamint olyan történelmi traumákra utaló szavak szerepelnek a modellben, mint a „reakciós” vagy az „inkvizíció”, továbbá a vallási csoport is megjelenik a „vallású” kontextusszó által.

A ciklusra az elkerülő beszédmód jellemző, azaz a felszólalók kerülnek a zsidósággal kapcsolatos témákat, vagy – ahogy a következő példánk is mutatja – nem említik a zsidó vagy a zsidóság szavakat, hanem körbeírják üzenetük tárgyát. valamint megjelenik a kódolt antiszemitizmus, amely ellen Kósáné Kovács Magda (MSZP)²¹⁰ emelt szót. „Hegedűs

²⁰⁹ A teljesség igénye nélkül Szabó Dezső néhány antiszemita írása: Szabó Dezső: *Egyenes úton. Tanulmányok*. Budapest: Táltos. 1920.; Szabó Dezső: *Az antijudaizmus bírálata*. Budapest: Ludas Mátyás. 1938.; Szabó Dezső: *Azért, mert én egy-két zsidót utálok?* Szabó Dezső Emléktársaság, 1997., Németh László: Második szárszói beszéd. 1943. augusztus 25. In: Monostori Imre (szerk.): *A minőség forradalmára: in memoriam Németh László*. Budapest: Nap Kiadó, 2001. 159.

²¹⁰ Kósáné Kovács Magda (MSZP) 1998.09.08. 258. felszólalás.

Lóránt képviselőtársam a szélsőséges retorikából jól ismert kifejezéssel járta körül a magyarországi zsidóságot – azaz zsidózott. Amennyiben nem jól értettem, szíveskedjék megcáfolni, és szíveskedjék megmondani, hogy mire gondolt, még akkor is, ha kiváló magyarok gyenge pillanataira hivatkozott.” Kósáné felszólalására a következő válasz érkezett: „Nem szeretném, ha félremagaráznák a szavaimat. Az önök által említett kisebbség nevét nem mondtam ki. Önök viszont többször egymás után. Ezt követően, miután nyilvánvalóan arra irányul az önök szándéka, hogy én felfedjem, hogy mely kisebbségre gondoltam, elárulom - amint az a jegyzőkönyvből is kiderül -, hogy nem etnikai és nemzeti kisebbségről beszéltem, hanem szóhasználatom szerint kizárólag csak kisebbségről. Így ebben az esetben a zsidóság mint kisebbség az én szóhasználatom utalásszerű megfogalmazásában fel sem merülhet. Úgyhogy visszautasítom ezeket az alaptalan rágalmat, a kisebbség fogalmát tudtommal nem kizárólag etnikai, illetőleg nemzeti kisebbségre, hanem életmódbeli kisebbségre is lehet alkalmazni.”²¹¹

Kósáné példája szemléletesen tükrözi azt az eseményt, amikor a befogadó dekódolja az antiszemita üzenetet, ám az adó, a beszélő rossz dekódolásra hivatkozva (félremagarázás) visszautasítja az üzenet metaforikus tartalmát.

Ritkábban, de visszatérően megjelennek a zsidóság vallási-kulturális említései, amelyek nem konfrontatív, hanem azonosító, elismerő vagy példálózó funkcióval bírnak. Ezek a megszólalások általában nem érintik az antiszemitizmus kérdését, hanem a zsidó vallás vagy származás pusztán tényszerűségét tükrözik. Jellemző példák: „Hát a mi pártunkban hála az Istennek vannak evangélikusok is, reformátusok, unitáriusok, sőt zsidó vallású állampolgárok is, tehát ez a szélsőséget nem meríti ki.”²¹² „Vincze László római katolikus, úgy, mint ahogy nem róható fel X.-nek, hogy protestáns, Y.-nak, hogy zsidó vallású, hanem igenis tiszteletben tartandó kinek-kinek a vallási nézete, hovatartozása.”²¹³

Ezekben a felszólalásokban a zsidó vallási identitás a pluralizmus egyik elemeként jelenik meg, amelyet a felszólalók védelmeznek vagy semlegesítve kezelnek a keresztény felekezetekkel együtt. Az első ciklushoz hasonlóan ismét megjelenik a diskurzusban a zsidó-keresztény hagyományra való hivatkozás (Mécs Imre SZDSZ, Salamon László Fidesz). Történelmi példákban kerül elő a zsidóság tematikája, ismét a sérelmek felől közelítve például Orbán Viktor²¹⁴ felszólalásában, ahol a zsidóság áldozati csoportként jelenik meg,

²¹¹ Ifj. Hegedűs Lóránt (MIÉP), 1998.09.08. 266. felszólalás.

²¹² Lányi Zsolt (FKGP) 1999.09.28. 14. felszólalás

²¹³ Vincze László (FKGP) 1999.10.01. 46. felszólalás

²¹⁴ Orbán Viktor (Fidesz) 2000.11.30. 4. felszólalás.

de beágyazódik a többi veszteség közé (hadifogság, kitelepítés, 1956-os menekültek). A beszédében Orbán megjeleníti Németh Lászlót – „Németh Lászlónak mégiscsak igaza van: nekünk magyaroknak mindig több szerencsénk volt az európai eszmékkel, mint az európai történelemmel.” –, amire eddig az MDF képviselői és a függetlenek, majd a MIÉP képviselői közül Dénes János szolgáltatott példát. Ebben is megfogható a kormányzó párt ideológiai váltása.

A második ciklusban megismert áldozati versengés, amelyet az FKGP tematizált, a harmadik ciklusban is jelen van: Lányi Zsolt felszólalásában kap szót, aki ismét a holokausztt fogalmát terjeszti ki nemcsak a zsidóságra, hanem a magyarságra is. „Magyarországon, akik üldözték az embereket, és akik meggyalázták és meggyötörték, azok nem önök. Tehát nem önök ellen szól ez, hanem emléket szeretnénk állítani, ahogy a holokausztnak emléket kell állítani, emléket akarunk azoknak a nem zsidó embereknek, de akik szintén holokausztt szenvedtek, csak nem ezt a kifejezést használták, mert nem héberül nevezték el, hanem úgy nevezték el, hogy kiirtották a családját, hogy kisöpörték a padlását, hogy elvitték Recskre, hogy tönkretettek életüket, hogy nem engedték érvényesülni és a többi, és a többi. [...] Az miért kerül pénzbe, hogyha minden évben április 2-án az osztályfőnöki órán egy tanító néni, tanító bácsi, tanár úr, tanárnő föláll, s azt mondja: fiúk, lányok vagy lányok, fiúk, volt szörnyű dolog, megemlékeztünk a minap a holokausztt áldozatairól, most pedig megemlékezünk azokról az áldozatokról, akiket egy közel százéves diktatúra, amelyik hál isten elmúlt, a múlté, amely milliókat, százmilliókat ölt meg, csak azért, mert diktatúra volt, mert kegyetlen volt.”²¹⁵ A felszólalásban már finomul a holokausztt-fogalom eddigi tágítása, Lányi már kimondja, hogy a szenvedésnek más elnevezést adtak. Ezzel relativizálja a holokausztt és összemossa az áldozati csoportokat, egalizál.

A harmadik ciklusban az elsőhöz hasonlóan megjelennek kívülről beemelt tartalmak, amelyek Csurka Istvánhoz és radikális nézeteinek hangoztatásához kötődnek: „A MIÉP elnöke a napokban egy írásában azt kezdeményezte: 2000-ben legyen népszavazás, amely felfüggeszti a médiatörvényt, hogy meg lehessen szüntetni az országos kereskedelmi tévéket, hiszen azok idegenszerűek, idegen érdeket szolgálnak, amelynek egyik nyilvánvaló bizonyítéka, hogy a TV2 egyik tulajdonosa a zsidó világszövetség elnöke, ez pedig már tényleg égbe és népszavazásért kiált.”²¹⁶

A parlamenti diskurzusba beemelt szélsőséges tartalmak ismét arra mutatnak rá, hogy a radikális megnyilvánulások az Országgyűlés falain kívül történtek. A szélsőséges

²¹⁵ Lányi Zsolt (FKGP), 2000.04.14. 76. felszólalás.

²¹⁶ Lendvai Ildikó (MSZP), 2000.02.08. 16. felszólalás.

retorika iránt mutatott passzivitás ellen emelt szót Magyar Bálint: „A Fideszben egyre-másra visszhangra lelnek a szélsőjobboldali párt által jegyzett legkülönbözőbb vádak, ahelyett, hogy minden alkalmat megragadnának a MIÉP-elnök kijelentéseinek visszautasítására, a tőle való elhatárolódásra, legyen szó akár a Magyar Nemzeti Bank elnöke, Surányi György vagy a főpolgármester, Demszky Gábor elleni támadásról. A MIÉP a magyar kultúra érdekeit semmibe veszi, amikor a magyar írókat zsidó és nem zsidó írókra osztva próbálta sárba rántani bemutatkozásunkat a frankfurti könyvvásáron. De miért nem ragadja meg a kormány ezt az alkalmat arra, hogy a MIÉP elnökének kódolt vagy kevésbé kódolt, faji gyűlölködéstől hemzsegtető nyilatkozatait ne csak közigazgatási államtitkári szinten utasítsa vissza?”²¹⁷

A kormány hallgatása és a szélsőjobboldali retorikához való hallgatólagos közeledés visszatérő vádjá nemcsak a MIÉP elnökének írásait érintette, hanem az Országgyűlésben elhangzó beszédek esetében is rendre megfogalmazódott. Az ellenzéki képviselők különösen aggasztónak tartották, hogy a nyíltan antiszemita és cigányellenes kijelentések egyre kevésbé váltottak ki intézményes vagy politikai elhatárolódást. Erre a jelenségre hívta fel a figyelmet Mécs Imre is, aki egy 2001-es felszólalásban idézte ifj. Hegedűs Lóránt korábbi beszédét – példaként említve a harmadik ciklusban elhangzó egyik legsúlyosabb, parlamenti közegben rögzített gyűlöletbeszédet: „március 27-én olyan zsidóellenes felszólalás hangzott el a magyar parlamentben, amihez hasonlót talán a legvadabb 1944-es zsidóüldözések idején sem mondott el magyar képviselő. Súlyosbítja a tényt, hogy az elmondó református pap, ifjú Hegedűs Lóránt. Tegyem hozzá, nemcsak zsidóellenes volt, hanem gyűlölettől és cigányellenes kirekesztéstől is hemzsegett az ötperces felszólalás. Gyűlöletének tárgya annak a 33 magyar értelmiséginek a francia köztársaság vezetőihez írt levele volt, amelyben köszönetet mondtak a sokat hányatott zámolyi cigány honfitársaink befogadásaért. Idézem a méltatlan szavakat: Hazaárulóknak csak azért nem nevezhetjük őket, mert soha nem azonosultak egy lélekrezdüléssel sem a magyar néppel, annak sorsával, történelmével, kultúrájával, életével. Ki kell mondanunk, hogy személyükben egy kisebbségtöredék az ország legnagyobb stigmatizált kisebbségét kívánja maga mellé állítani, ha kell, túsul ejteni, hogy legalantasabb magyarellenos ösztöneit kiélhesse; izraeli bajtársait felhasználva, a Magyar Köztársaság alkotmányát durván megsértve, etnikai, faji jellegű uszítást visz végbe. Eddig az idézet.”²¹⁸

A szélsőjobboldali retorikával kapcsolatos passzivitást nem csak az SZDSZ, hanem az MSZP képviselői is szóvá tették: „Ha a szólásszabadság a legfontosabb demokratikus

²¹⁷ Magyar Bálint (SZDSZ) 1999.01.18. 22. felszólalás.

²¹⁸ Mécs Imre (SZDSZ) 2001.05.29. 500. felszólalás.

alapjogok egyike, akkor a magyar parlament a legdemokratikusabb a világon. Itt kérem, lehet olyan szónoklatokat tartani, amelyeket legutóbb – sokáig azt reméltük, utoljára – 44-ben lehetett. Lehet leplezetlen náci, nyilas gyűlöletbeszédet tartani, lehet zsidózni, uszítani, idegenszívűekről, galíciai jöttmentekről értekezni. Lehet kereszténységre hivatkozva megtagadni az évezredes keresztény humanizmust. Lehet terroristákat dicsőíteni, zsidó Manhattanról papolni, kárörvendően kijelentve, hogy azt kapta, amit megérdemelt. És lehet mindezt a kormány hallgatásától, olykor a kormánytöbbség tapsaitól kísérve. A kormány konokul hallgat, mert inkább a gyűlölet lovagjaira támaszkodik, mint hogy kompromisszumot keressen demokratikus ellenzékével. Hallgat, mert a választáson azok szavazatára is számít, akiknek kedvesek ezek a mondatok. Hallgat, mert úgy érzi, a választás után még inkább rá fog szorulni a szélsőjobbra. Tisztelt Ház! A magyar kormány a nyugati civilizáció legádázabb ellenségeit védelmébe vevő párt túszává vált, és a hatalomért szemlátomást készen van arra, hogy még inkább kiszolgáltatassa neki magát és az országot. Kérdezem ezek után: miért bízzanak bennünk szövetségeseink? Önök szerint tulajdonképpen kinek a szövetségesei vagyunk mi?”²¹⁹

A diskurzus további eltolódását jól illusztrálja a holokauszt-tagadás büntethetőségével kapcsolatos parlamenti vita. A MIÉP álláspontja szerint a holokauszt kiemelése önkényes és igazságtalan a kommunizmus bűneinek relativizálása szempontjából, sőt a kizárólagosság „vallási fundamentalizmushoz” hasonló dogmatizmusként jelent meg a radikális politikusok retorikájában. Bár elismerték a holokauszt történelmi jelentőségét, a retorikai stratégia célja mégis a zsidóság ellen elkövetett népirtás egyediségének megkérdőjelezése, relativizálása volt: „Tisztelt Országgyűlés! A MIÉP – miközben elutasítja a holokauszt tagadásának büntetőjogi szankcionálását – egyetért azzal, hogy a náciizmusnak a zsidóság ellen elkövetett bűnei, zsidó embertársainknak szabadságától és életétől való megfosztása a történelemnek olyan tragikus eseménye, amelynek tanulságként kell szolgálnia, hogy ehhez hasonló bűnöket az emberiség többé ne követhessen el, sem most, sem a jövőben, sem Európában, sem Ázsiában, sem a Közel-Keleten. A kérdés, amelyre jelen indítvány kapcsán választ kell adnunk: kiemelhető-e az emberiség által megismert természeti törvények, társadalmi igazságok, történelmi tények közül egyetlen, amelynek tagadását büntetőjogilag szükséges szankcionálni? Vajon büntetni kell-e azt, aki szerint a Föld nem mozog, avagy az állítás önmagában minősít? Ha tanulságként kiemelni eszmerendszer jegyében elkövetett népirtást akarunk, akkor megkerülhetetlen a kérdés: a kommunizmus nevében elkövetett népirtásnak

²¹⁹ Szabó Zoltán (MSZP) 2001.10.18. 50. felszólalás.

nincsenek olyan egyedi jellemzői, amelyek alapján ebben az értelemben mással ugyanúgy össze nem hasonlítható, mint a zsidóság ellen szisztematikusan elkövetett bűnök? De igen, a kommunizmus bűnei is ilyenek. A beterjesztett javaslat elfogadása azt jelentené, hogy létezik egy abszolút kategória, aminek a tagadása egyetlenként büntetendő. A helyzet hasonlóvá válna ahhoz a vallási fundamentalizmushoz, amelyik alapvető hittételének tagadását bünteti. A Magyar Igazság és Élet Pártja önmeghatározása szerint se nem jobb, se nem bal, keresztény és magyar. Keresztény, hívő emberként számomra csak egy abszolút kategória létezik: az Isten.”²²⁰ A holokauszt és a kommunizmus párhuzamba állításával a beszélő a történelmi trauma univerzalizálása helyett éppen annak politikai és morális súlyát igyekezett csökkenteni. A párt önmeghatározása látszólag befogadó (se nem jobb, se nem bal), de valójában kirekesztő logikával működik. Egységkereső kijelentésnek tűnhet a szlogen első része, de diszkurzív működésmódja rejtett határkijelölést rejt. A keresztény és magyar rész kijelöli az ingroupot, azaz a „mi” csoportját, a vallás beemelésével meghúzza az „ők” határát.

A ciklus beszédmódját az elkerülés, a kódolt utalások, valamint a kettős értelmezhetőség stratégiája jellemezte. Az antiszemita beszédaktusok gyakran nem nevesített, de könnyen dekódolható módon jelentek meg (közös tudás), amire az ellenzéki képviselők érzékenyen reagáltak, míg a kormánypártok többnyire hallgatásba burkolóztak. A holokauszt relativizálása, valamint a passzív intézményi jelenlét (a radikalizmus elleni fellépés hiánya) a ciklus meghatározó jellemzőivé váltak.

A változások azt jelzik, hogy a zsidóságra vonatkozó diskurzus nem tűnt el a parlamentből, hanem áthelyeződött – a kódolt nyelvhasználat, az ideológiai átfedések és a politikai hallgatás terébe, ahol továbbra is hatékonyan formálta a nemzeti identitásról és a történelmi felelősségről szóló közbeszédet.

Magyar Fórum hetilap

A rendszerváltás időszakában alapított *Magyar Fórum* politikai és közéleti hetilap jelentős szerepet játszott a magyar szélső-jobboldali, nemzeti konzervatív diskurzus formálásában. A folyóirat 1990. február 10-ig az MDF országos hetilapjaként jelent meg, főszerkesztője Csurka István volt, a rendszerváltás utáni évek egyik meghatározó jobboldali politikai és publicisztikai szereplője. 1990. február 17-től a *Magyar Fórum* közéleti hetilappá alakult,

²²⁰ Balczó Zoltán (MIÉP) 2001.04.17. 279. felszólalás.

megőrizve szoros kapcsolatát az MDF-fel. 1991-től a lap szerkesztését Kósa Csaba vette át, ezután Csurka István mint a szerkesztőbizottság elnöke szerepelt a hetilap impresszumában. S mivel Csurka viszonya megromlott az MDF-fel, Kósa pedig sok kérdésben nem értett egyet Csurkával, már annak kizárása előtt lemondott tisztségéről: 1993. március 11-ig töltötte be a főszerkesztői pozíciót. A következő héten, 1993. március 18-án a lap főszerkesztő nélkül jelent meg, a szerkesztői munkát ekkor Krajczár Imre és Székely Dezső végezte. Március 25-től Krajczár lett a főszerkesztő, aki 1995-ig irányította a lapot, majd főmunkatársi szerepben maradt a szerkesztőségben. 1995. március 2-től Ludwig Emil vette át a főszerkesztői feladatokat. Az 1998. június 2-i számtól kezdődően a kutatási időintervallum lezárásáig (2002) Zsilka László töltötte be a főszerkesztői posztot. A lap mindig is Csurka szellemi köréhez kötődött, ő volt a meghatározó ideológiai irányító. Így amíg Csurka az MDF pártjába tartozott, a lap az MDF ideológiai háttérét tükrözte, majd Csurka kizárása és a MIÉP megalakítása után – amelynek Csurka lett a vezetője – a MIÉP szellemi holdudvarát adta. Dési János és Velancsics Béla a lap kiadói háttérét tárta fel egy tanulmányban, amelyben 1989 és 1998 között kimutatják, hogy kvázi-családi vállalkozásként miként üzemeltette Csurka István, Papolczy Gizella (Csurka István élettársa) és Csurka Endre (Csurka István fia) a lap kiadói háttérét kft-ken és alapítványokon keresztül.²²¹

A lap szélsőséges nézeteit, antiszemitizmusát és ellenségediskurzusát több tanulmány is tárgyalta.²²² Dolgozatomban a parlamenti diskurzust is hasonlóan a zsidósággal kapcsolatos explicit témacsoportokat ismertetem. A parlamenti zsidóság-diskurzust képest, amely az Országgyűlés falai között peremdiskurzusnak számított, a *Magyar Fórum*ban a „zsidó” és a „zsidóság” szó említése szinte minden lapszámban jelen volt, azaz központi témának számított. Az első ciklusban 181 lapszámból 149-ben szerepeltek a „zsidó” vagy „zsidóság” szavak, összesen 792 alkalommal. A második ciklusban 203 lapszám közül 187-ben szerepeltek, 2170 alkalommal, a 3. ciklusban 184 lapszám közül 163-ban szerepeltek, 1347 alkalommal, azaz a két szó összesen 568 lapszám közül 499-ben jelen volt, ami a minta 87,85%-át teszi ki. Kijelenthető tehát, hogy míg a parlamenti diskurzusban marginális volt a zsidósággal kapcsolatos tartalmak megjelenése, a *Magyar*

²²¹ Dési János – Velancsics Béla: Fórum és cégbirodalom. In: Csepeli György – Örkény Antal (szerk.): *Gyűlölet és politika*. Budapest: Minoritás Alapítvány Kisebbségkutató Intézete, 2002. 220–231.

²²² Monori Áron: Egy antiszemita lap és egykori szellemi előfutára. *Médiakutató*, 2002/6. 53–63; Hack József: Az ellenség arcai: A Magyar Fórum antiszemitizmusa (1994–1999). In: Csepeli György – Örkény Antal (szerk.): *Gyűlölet és politika*. Budapest: Minoritás Alapítvány Kisebbségkutató Intézete, 2002. 254–302; Kriza Borbála: Ellenségediskurzusok: Csurka István retorikája. In: Csepeli György – Örkény Antal (szerk.): *Gyűlölet és politika*. Budapest: Minoritás Alapítvány Kisebbségkutató Intézete, 2002. 232–253.

Fórum hetilapban ez a tematika domináns. Önmagában ez a különbség is jelzésként szolgál: a zsidósággal kapcsolatos tabu formális környezetben még mindig aktív maradt, ami hatott a szó megjelenésének gyakoriságára és használatának módjára is. A tömegekhez szóló, kevésbé formális nyelvet használó politikai üzenetek zsidósággal kapcsolatos elemei a *Magyar Fórum*ban sokkal nyitottabban voltak jelen, bár a kódolt, metaforikus nyelv is megtalálható a lapban, pl. a „Konrád-féle kisebbség”²²³ említése révén. A tabu feloldását már az első ciklusban fontosnak tartották a *Magyar Fórum* szerzői: „Nem kerülhető ki ebben a cikkben a ‘zsidó’ szó használata. Nem is célom ennek kikerülése, mert érzi és tudja mindenki, mi a következménye annak, ha a dolgokat nem szabad nevükön nevezni.”²²⁴ A tabudöntés mögött megmutatkozik az a retorikai gesztus, amely a hagyományos antiszemita megnyilvánulásokat egy tilalommentes, úgymond őszinte beszédre törekvő, a szólásszabadságra hivatkozó vagy azt kihasználó szövegben közli, és amelyből talán nem is kell további idézeteket szemlélni, hiszen a címe is önmagáért beszél: *Termeszek rágják a nemzetet, avagy gondolatok a Soros-kurzusról, és a Soros Birodalomról*. Ez a retorikai eszköz a vizsgált időszak első éveiben jelentős szerepet tölt be a korpuszban. Míg a parlamenti felszólalásokban inkább csak torzításokat fedezhettünk fel a zsidósággal kapcsolatos explicit üzenetekben, addig a *Magyar Fórum*ban a torzítások mellett zsidóellenes sztereotípiákat is olvashatunk.

A hetilap szövegének elemzésekor kevésbé fontos, hogy ki a személy, aki az üzenetet közli – a szerzők több esetben álnév alatt jelentetik meg cikkeiket –, a lényeges maga a fórum, amely egy csoportnyelv hordozója, méghozzá egy olyan nyelv, amely a világnézeti közösség tagjait nem a személyes identitásuk, hanem az ideológiai nézőpontjuk alapján rendezi közösséggé. Ennek a közösségnek pedig olyan ideológiai tartalmakat és üzeneteket közvetít, amelyek erősítik a csoport identitását. Ennek érdekében ellenségképző diskurzust is alkalmaz, hiszen a külső ellenség vagy a vetélytárs létének ténye – ahogy erre Tajfel is rámutatott – mindig erősíti a csoportkohéziót. A *Magyar Fórum*ban megtalálható egyik ilyen ellenségkép pedig a zsidó, a zsidóság.

A „zsidó” és a „zsidóság” szóhoz a korpuszban már több alkalommal jelző is társul. Míg a parlamenti diskurzusban „magyar zsidóság”-ról hallhattunk-olvashattuk, a sajtó nyelvében gazdagabb társítások jelennek meg: „türelmetlen zsidó értelmiség”, „szabadkőműves zsidók”, „kávéházi zsidók” stb. A korpuszban a politikai és az értelmiségi

²²³ Balaskó Jenő: Konrád György Budapest felett. *Magyar Fórum*, 1993. február 11. 12.

²²⁴ Zacsék Gyula: Termeszek rágják a nemzetet, avagy gondolatok a Soros-kurzusról, és a Soros Birodalomról. *Magyar Fórum*, 1992. szeptember 3. 9.

csoportok helyezkedését és öndefiníciós törekvéseit követhetjük végig, miközben a „múlttal való foglalkozás” témacsoportjában a parlamentieknél sokkal színesebb, markánsabb, erőteljesebb és nyíltabb társításokat érzékelhetünk. A következő fejezetben a „zsidó” és a „zsidóság” szavak által határolt témacsoportokat mutatom be.

1990–1994: a Magyar Demokrata Fórumtól a Magyar Igazság és Élet Pártjáig

A „zsidó” szó kontextusában 1990–1994 között főként etnikai, történelmi és származásra utaló kifejezések állnak. Kontextusában megjelennek az üldöztetéssel kapcsolatos szavak (Hitler, deportálás, üldözött), a származással és az identitással kapcsolatos kifejezések (leszármazott, bevándorló, magyar nemzetiségű, nemzetiségű, származású), valamint a különböző etnikai és nemzetiségi szavak (görög, cigány). A „zsidóság” szó kontextusában absztraktabb fogalmak állnak. Az áldozati státusz és az üldöztetés szavai (kiirtás, ellen elkövetett, hátrányos megkülönböztetés, passzív), diskurzusra utaló szavak is megjelennek (szóhasználat, alany), valamint történelmi eseményekhez és ideológiákhoz tartozó szavak is helyet kapnak a kontextusban (toleráns, világszerte, irredenta, románság).

26. ábra: Szóbeágyazások PCA ábrája „zsidó” és „zsidóság” szavakra a Magyar Fórum korpuszban, 1990–1994 (saját szerkesztés)

A zsidósággal kapcsolatos témák főként történelmi visszatekintésben, a második világháború és a kommunista múlt kapcsán jelennek meg. Jellemző az a visszatekintő emlékezetpolitikai narratíva, amely a magyar történelmi felelősség, a holokauszt és a zsidó–magyar viszony újraírásának igényével él. Gyakori a történelmi traumák témája, megjelenik a relativizáló nyelv. Ebben a többségi csoport elfogadásának és türelmességének

hangsúlyozása jelenik meg, amellyel a magyarság kivételességét is nyomatékosítja: „A zsidóság értelmes része jól tudja, hogy Európa valamennyi országa közt a magyar volt évszázadokon át a legtoleránsabb hozzá.”²²⁵ Továbbá a zsidóság csoportjának két részre osztása figyelhető meg: „Már régen nem lehet egyszerűen a zsidóságról beszélni, mert nem egy homogén valamiről van szó. Nem lehet egy kalap alá venni minden zsidót, mint ahogy egyik nép tagjaival se lehet ezt megtenni. [...] Az a távoli korszak, amikor a zsidóság nem beolvadt, hanem eggyé vált a magyarok sorsával, az a zsidóság integrálódásának a korszaka volt. Azért használom ezt a megjelölést az asszimilálódás helyett, mert ők nem hasonlítottak a magyarokhoz, hanem úgy olvadtak be, hogy a saját értékes faji tulajdonságaikkal gazdagították a magyarságot. [...] Az, hogy a magyar zsidóság ’38 óta egyre távolodik tőlünk, ez valóban nagy tragédia. Most szemben állnak egymással azok, akik valaha kitűnően egyek voltunk. Ez a szembenállás gyengíti a magyarságot, és gyengíti a zsidóságot is. De az sem igaz, hogy az egész zsidóság a szélsőséges véleményen van. Az én baráti köröm egy része elhagyott, átállt a másik oldalra. Engem leantiszemitáz, mert én nem oda álltam. A magyarokat lefaszíttázza, az egész országot büntudattal óhajtja telíteni. Magyarországot legszívesebben beolvasztaná valamiféle világ-zsidó államba. De ez nem a zsidóságra jellemző. Ez csupán egy rétegére jellemző, egy ma nagyon nagyhangú rétegére, amely azt a látszatot kelti, mintha ez lenne az egész zsidóság álláspontja. Hála Istennek ez nem így van. Pontosan tudom, hogy nagyon nagyszámú olyan zsidó él hazánkban, akik szívük szerint is közösséget vállalnak a magyarsággal és a közös hazával.”²²⁶ Benedek sorai között olvashatunk a többség-áldozatiság narratíváról, amely a többségi csoportot áldozatként jeleníti meg, s amely védekezni kényszerül az antiszemita vád ellen. Jellemző stratégia továbbá a zsidóság két csoportra osztása, újra felbukkan a jó és a rossz zsidó archetípusa, a szélsőséges, idegen, nagyhangú réteg és a beolvadó magyar zsidóság ellentétpárja.

Szélsőségebb, relativizáló hangok is megjelennek a diskurzusban, amelyek a holokaust során elhurcolt és meggyilkolt emberek számarányára hivatkozva bagatellizálják a történeteket: „A zsidó holocaust állandóan változó számadatai egyszerűen kezelhetetlenek, és csak a felhasználóján múlik, hogyha áttételesen is, milyen nagyságrendű vádat kovácsol a magyar nemzet ellen.”²²⁷ A számadatok változásának felhánytorgatása mellett

²²⁵ Benedek István: A jövő század regénye. *Magyar Fórum*, 1991. május 16. 9.

²²⁶ Benedek István: Az értékek felszínre töréséért! Benedek István a magyarságról. *Magyar Fórum*, 1992. augusztus 6. 12.

²²⁷ Kubinyi Ferenc: A hebroni gépkarabély. *Magyar Fórum*, 1994. március 17. 4.

megjelennek olyan megnyilvánulások is, amelyek egyenesen kétségbe vonják a gyilkolás tényét, és élökként hivatkoznak holtakra: „legfasisztább csatlósok és a 600 000 magyar zsidó kiirtóinak. És ismét nem hivatkozhattunk, arra, hogy nem véletlenül nem ugorhattunk ki a háborúból, valamint arra sem, hogy a 600 000 magyar zsidóból ma is mintegy félmillió él szerte a világon és itthon.”²²⁸

A többségi áldozatiság és a holokausz-relativizáló témákhoz kapcsolódik a kárpótlással kapcsolatos és a sérelempolitikai narratíva, amelyben megfigyelhető a versengő áldozatiság, és amely a zsidóság kárpótlását „kivételes”, igazságtalan privilégiumként állítja be: „Minden épeszű embernek el kell ismernie, hogy a második világháborús zsidó szenvedések különleges és méltányos elbírálást érdemelnek. Mi épeszűek vagyunk. Semmit nem akarunk megtagadni a magyar zsidóktól, ami jár nekik. Nem tartjuk azonban elfogadhatónak, hogy a kormány ezt a kárpótlási ügyet ki akarja vonni az Országgyűlés törvényalkotási rendjéből. Az újságok arra céloznak, hogy ez a kormány szándéka. Ez tisztességtelen. Hadd vesse csak össze ez az Országgyűlés az Alkotmánybíróságnak ezt az ítéletét egy korábbival, amelyben elutasította a magyar parasztság különleges jogát a saját földjéhez, amelyet művelni akart. NÉZZEN CSAK SZEMBE EZ AZ ORSZÁGGYŰLÉS A SAJÁT KORMÁNYÁVAL ÉS A MAGA ÁLTAL VÁLASZTOTT ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGGAL. Az ellentmondást más intézmény nem oldhatja fel.”²²⁹ Megfigyelhető továbbá az idézetben a nyílt tagadás retorikai stratégiája is, amely látszólag elutasítja az antiszemita vádakat, ám valójában teret ad a zsidóellenes érzelmek burkolt kifejezésének.

A kommunista korszak szereplőinek zsidó származására való utalás és a német eredetű nevek megjelenítése a kollektív bűnösség toposza, valamint a zsidóság idegenségének a kifejezése: „Két dolgot nem értek. A Rákosi (Róth), Gerő (Singer), Farkas (Wolf), Révai (Ländler) vezette véres diktatúra irányítóiról az egész világ tudta, hogy zsidó származásúak. Tetteikért, a népiért, a magyarok holocaustjáért semminemű büntetést nem kaptak. Hát akkor itt, a Duna mellett megnevezésük is vétek? [...] A magyarországi zsidóság egyet tehetne. Elfogadva dr. Dénes klasszikus meghatározását, kijelentene, hogy éppúgy semmi köze a diktatúrában szereplő zsidósághoz, mint ahogyan a magyar nemzetnek sem volt köze

²²⁸ Práczi István: Szellemi szegénylegények. *Magyar Fórum*, 1993. november 4. 19.

²²⁹ Csurka István: Helyszíni közvetítés. Egy hét összefüggései. *Magyar Fórum*, 1993. július 29. 2. (Kiemelés az eredetiben.)

a nyilasokhoz és az egyes kegyetlenkedő csendőrökhöz.”²³⁰ Ennek a beszédmódnak egyik alapvető célja, hogy elhárítsa a valódi felelősséget.

A kárpótlás kérdése a *Magyar Fórum* korpuszában is hangsúlyosan jelen van. A zsidóság sérelmeinek „különleges” kezelése szemben áll más társadalmi csoportok, például a parasztság problémáival, ezzel a versengő áldozatiság narratíváját erősítik tovább a szerzők, akik privilégiumként értelmezik a zsidó áldozatok kárpótlását. Míg a parlamenti szövegekben a versengő áldozatiság csak a második ciklusban tematizálódik, a hetilap hasábjain már az első ciklusban is megjelenik: „Az ellen azonban tiltakozom, hogy bármely nép – így a zsidó nép is – a maga gyászát minden más nép fölébe helyezze, sőt más népektől állandó meakulpázást követeljen! Ez ugyanis nem fér össze sem az emberi, sem a nemzeti méltósággal. Nem hiszem, hogy sok ország vagy nép van rajtunk kívül, mely annyit szenvedett és annyi áldozatot hozott mások érdekében, mint mi. [...] A két világháború súlyos megtorlását és a háborúk milliós veszteségeit fájdalommal és óriás önfegyelemmel viseltük el, és az országunkat tönkrevetőket, 40 esztendőn át 10 és 100 ezernyi gyilkosság elkövetőit sem érte a legkisebb bántódás sem. A gyűlöletet elfeledtük és milliós áldozatainkra csak csöndben emlékezünk, ezért disszonáns a cikk gondolatisága, amely a magyar fájdalmat a zsidó fájdalom alá helyezi.”²³¹ Itt explicit módon is megmutatkozik a versengő áldozatiság toposza, amelyben a magyar nemzet szenvedéseit („milliós veszteségek”, „óriási önfegyelem”) a zsidóság sérelmei fölé helyezik, az utóbbiak áldozati pozícióját pedig túlzott és folytonos elvárásként („állandó meakulpázás”) ábrázolják.

A „zsidó” szó szóbeágyazásában megtalálható a cigány szó is, amely egy másik, ugyancsak problémás kisebbség jelölőjeként jelenik meg a korpuszban: „Tény, hogy a cigányság – tegyük hozzá – a zsidókkal együtt, a nehezen integrálható, a nehezen integrálódó, beolvadó népek közé tartozott.”²³² Ez a stratégia a rasszista-nacionalista narratíva szélesebb kontextusát mutatja meg, amelyben az antiszemitizmus csupán egy elem.

A zsidóság idegenségét és másságát több témacsoport mentén tematizálják. Főként a szembenállást, a dichotomikus gondolkodást érzékeltetik szövegeikben, vannak zsidók és magyarok: „Nekünk magyaroknak újból be akarják nyújtani a számlát! Nem elég a Landeszman, Zoltai, Gadó, Eörsi, Konrád-féle agresszív, provokatív cionizmus és magyargyalázás, amit folyamatos defenzívába kényszerítve, magyarázkodva, jószándékunkat bizonygatva kell túrni saját hazánkban. Feldmájér Péter és Hercog László a

²³⁰ Kubinyi Ferenc: A hebroni gépkarabély. *Magyar Fórum*, 1994. március 17. 4.

²³¹ Práczki István: Áldozatok és provokátorok. *Magyar Fórum*, 1994. június 23. 5.

²³² Práczki István: „Cigányúton” az SZDSZ. *Magyar Fórum*, 1993. augusztus 5. 13.

Népszabadságnak nyilatkozva elmondták: szeretnék, ha a magyarországi zsidóság új nemzedéke szorosabban kötődne vallásához és kultúrájához. Úgy legyen! Mi ezt nem akadályozzuk, sőt támogatjuk, ahogy a múltban, a jövőben is! Ugyanakkor viszont ne bántsa a zsidó érzékenységet, ha mi is szeretnénk szorosabban kötődni hagyományainkhoz, vallásunkhoz és kultúránkhoz. Ha mi tiszteletben tartjuk más érzékenységét, a 'más magyarok' jogait, szokásait, vallását, akkor természetesen elvárhatjuk, hogy minket, a lenézett, kihasznált, megtúrt többséget is respektálják azonos mértékben. Próbálják már hozzánk hasonlóan elásni a csatabárdot, elfelejteni hajdani sérelmeiket és nem ismét azt fontolgatni, hogyan lehetne egy újabb bőrt lehúzni rólunk!”²³³ Az idézetből is látszik, hogy az író szerint különböző kultúrákról és csoportokról van szó, azaz elválasztja és szembeállítja a zsidóságot és a magyarságot, utóbbit az előbbi áldozataként állítva be.

Az idegenség a zsidó pénzemberek toposzával is párosul a *Magyar Fórum* korpuszában. Az idegen hangzású nevek, a többes szám mind-mind arra utal, hogy a szerző általánosít, egy nyíltan meg nem nevezett csoportról ír: „A nyolcvanas évek végén jelentek meg Magyarországon olyan befektetők, ügynökök, a demokráciának, a piacgazdaságnak olyan szószólói, akik mögött példának okáért a Reichmannok pénzét lehetett sejteni. [...] A Reichmannok természetesen ott vannak a magyarországi zsidóság pártjának tartott liberális párt támogatói között. [...] Budapest–Toronto. Demszky többször is kiutazik. A Reichmann testvérek pedig Pestre jönnek és itt tanyáznak a Fórum Hotelban. Vallásos emberek, minden reggel elmennek a zsinagógába.”²³⁴

A burkolt és másodlagos kifejezések és utalások mellett azonban az első ciklusban is megjelennek nyílt faji és antijudaista toposzokat tartalmazó írások. A legendás olimpikon Balczó András szövegében már 1991-ben felbukkan az ateista zsidó képe, aki faji alapon különbözik a magyaroktól: „A faji alapon elkülönült zsidó kisebbség – hitetlenségünkre méltán alapozva – úgy megoldotta a magyar kérdést, hogy le a kalappal. Önvédelmi harcaikban lassan a mi nemzetünk pusztul. A legyőzetést szimbolizálni kellene. [...] A becsületes zsidó hányad pedig – Jézus hatalma híján – képtelen megakadályozni véreit sátáni játszmáikban. Nem tudják, hogy a »hazugságnak és gyilkosságnak atyja« – akitől eredményesnek tűnő eszközeik miatt elszakadni nem szándékoznak - őket, a választott népet tartja elsősorban elpusztítandónak. Úgy járnak, mint az a stoppos, aki a reá vadászó gyilkos kocsijába keredzkedik be.”²³⁵

²³³ Új kiváltságosok. *Magyar Fórum*, 1994. május 5. 4.

²³⁴ Csurka István: A Reichmannok bukása. *Magyar Fórum*, 1992. július 16. 14.

²³⁵ Balczó András: A sikerről. *Magyar Fórum*, 1991. december 5. 9.

A zsidósággal kapcsolatos diskurzus fontos eleme Izrael ábrázolása. A szövegek gyakran globális fenyegetésként jelenítik meg Izraelt, amelynek nacionalista és agresszív politikáját összekapcsolják egy világméretű befolyásról szóló összeesküvés-elmélettel: „Izrael háborús sikerei egy keményvonalas, nacionalista és agresszív csoportot juttattak hatalomra, nemcsak a kis közel-keleti országban, hanem szerte a világon, ennek a körnek a befolyása alá helyeződtek a zsidó szervezetek, ennek a konok szoldateszkának a jegyében folytak a világpolitikai kampányok és a mindenütt meglévő háttértámogatók hálózatát e jegyben irányították.”²³⁶ Bár az Izraellel kapcsolatos diskurzus már az első ciklusban is feltűnik, kevésbé hangsúlyos, mint a következő vizsgált időszakokban.

A kiemelt témacsoportokból egyértelműen kirajzolódik, hogy a *Magyar Fórum* korpusza jóval nyíltabban fogalmaz meg zsidóellenes torzításokat és antiszemita toposzokat, mint a parlamenti beszédek: míg utóbbiakra jellemzőbb a normákhoz igazodó retorika, addig a hetilap szóhasználatát kevésbé áll távol a nyílt kirekesztéstől, történelmi torzításoktól és összeesküvés-elméletektől – ráadásul a lap diskurzusa jóval bővebb tematikai spektrumot is átfog.

1994–1998: Parlamenten kívül – a kiesés éve

A második vizsgált időszakban a zsidó szó környezetében a *Magyar Fórum* hasábjain megjelenik a történelmi és a vallási kontextus („holokauszt”, „koncentrációs tábor”, „náci”, „rabbi”), valamint a szóhoz új perspektívát beemelve a Közel-Keleti kontextus („izraeli”, „arab”, „palesztin”, „izraeli állam”, „terrorista”). A zsidóság szó környezetében nemzetiségi és etnikai csoportkategóriák jelennek meg, így az „etnikum”, „népcsoport”, „nemzetiség”, „nemzeti kisebbség”, „magyar nemzetiség”, és ezek mellett a politikai és történelmi traumákhoz kapcsolódó olyan szavak, mint a „nácizmus”, „üldöztetés”, „határ(on) kívül”, továbbá a „zsidó állam”, „szétszórtság”, amely a Közel-Keleti helyzetet és a diaszpóratapasztalatot emeli be a lap témái közé.

²³⁶ Csurka István: Helyszíni közvetítés. Egy hét összefüggései. *Magyar Fórum*, 1992. július 9. 2.

26. ábra: Szóbeágyazások PCA ábrája „zsidó” és „zsidóság” szavakra a Magyar Fórum korpuszban, 1994–1998 (saját szerkesztés)

A MIÉP-nek 1994-ben nem sikerült elérnie a parlamentbe kerüléshez szükséges 5%-os küszöböt, így szerkesztőbizottságának elnöke sem jutott mandátumhoz a parlamentben. Bár a radikális politikai kommunikáció helyszíne eddig is a hetilap volt, ezután még inkább az vált annak legfőbb terepévé. Ez lehet az oka, valamint a tabu oldódása, hogy a Magyar Fórum szerzői radikálisabb hangot ütöttek meg a hetilapban, ezzel is erősítve olvasóik csoportkohézióját.

Az előző ciklushoz hasonlóan megjelenik a versengő áldozatiság témakonstrukciója, amely már nemcsak önmagában áll, hanem a zsidó befolyás és befolyásolás toposzával alkot csoportot. A lap szerzői szerint a holokauszt-megemlékezések is a befolyásolást szolgálják: „A Magyar Televízió minden évben riportot közöl a dunai koszorúzásról, emlékezve az ártatlan zsidó áldozatokra. Hányszor emlékezett mega Magyar Televízió az ártatlan magyar áldozatokról?! Mondtak-e gyászbeszédet a demokratikus Magyarország politikusai ezen a napon?!”²³⁷

A versengő áldozatiság a zsidó befolyással és a világösszeesküvés-elméletekkel is társul, s a következő idézetben a jó zsidó–rossz zsidó ellentétpár dichotomikus képe is megjelenik, amellyel 1990–1994 között már szintén találkozhattunk: „György Péter a monstrumgépezetben olajozott csavarként forogva tehát megtestesít egy jellegzetes mintát: a magyar és a nemzetközi zsidóság egy részének mentalitását. Azét a viszonylag vékony, de annál agresszívebb rétegét, amelyik mélyen ágyazódik a pénz, a média és a politikai hatalom világába, s ezért (részben) képes arra, hogy a magyarországi, az európai, az amerikai és a

²³⁷ Ködmön Csaba: Magyar október. *Magyar Fórum*, 1997. október 9. 10.

közel-keleti politikát is formálja. Hadd tegyem mindjárt hozzá: a magyar és nemzetközi viszonylatban egyaránt óriási hatalommal rendelkező, de a zsidóság egészéhez képest szűk rétegről van szó valójában. Ám ez a vékony réteg – a piramis csúcsán a bankár- és újabban spekulánsdinasztiák csoportjaival – mindig, legalábbis a francia forradalomtól kezdve befolyásolni tudta a világtörténelem legnagyobb mozgásait: a republikánus és bolsevik forradalmakat, a háborúkat és világháborúkat s az újkori népvándorlásokat. [...] Végig kellene tehát mindezt a magyar zsidóság egészének gondolnia. A valódi zsidó identitáshoz való eljutás útja csak egy módon lehetséges: úgy, hogy nemcsak a magyarság, hanem a zsidóság számára se legyenek többé tabutémák. A magyar nemzetbe integrálódó zsidóság identitása ugyanis nem azonosa világot leigázó, de eme ‘racionalisnak’ tekintett hadműveletet mégis a pusztulás irracionalitásába torkoltható szűk csoport ‘identitásával’.”²³⁸

A versengő áldozatiság, a holokauszt és a kommunista múlt, valamint az okozott traumák összemérése, továbbá a média zsidó irányításának, befolyásolásának toposza olvasható ki a következő szövegrészből: „Igen, a tegnapi megszállókat élvezettel kiszolgáló ávós és belügyes zsidókról van szó, akik tetteikkel a magyar népnek mérhetetlen fájdalmat okoztak, a tisztességes testvéreikre pedig szégyent hoztak. 1989 után a hazai zsidó szervezetek vezetői határozottan elhatárolják magukat Gerő Ernőtől, Rákosi Mátyástól, Péter Gábortól, Révai Józseftől, az ÁVO derékhadától és az önkéntes verőlegényektől. Azt mondják: ezek az emberek rossz zsidók voltak, akik tetteikkel a saját népüknek is ártottak. Ez igaz, világos beszéd, amellyel maradéktalanul egyetértünk, de közben ismételtén kijelentjük: mi is elhatároljuk magunkat a magyarságon belül elenyésző kisebbséget képviselő nyilaskeresztes mozgalom zsidóüldözőitől, a gyilkosoktól. Ezek az emberek ugyanis nekünk is ártottak, ránk is szégyent hoztak. Csakhogy zsidó részről eddig semmiféle megkövetésre nem került sor. Ehelyett a nap huszonnégy órájában folyik a magyarság vádolása, megalázása, kollektív bűnössé nyilvánítása a zsidóság kizárólagos irányítása alá került médiumokban, a Parlamentben és minden egyéb számba jöhető fórumon.”²³⁹

Az idézett szöveg a „kölcsonös elhatárolódás” retorikai formáját használja arra, hogy a zsidó közösségre vonatkozó kollektív felelősségvállalást követeljen a kommunista diktatúra bűneiért. Bár e rész első pillantásra a történelmi szembenézés igényét artikulálja, az állítások sorrendje, nyelvezete és hangsúlyai azonban világosan megmutatják, hogy nem párbeszédre, hanem bűnbakképzésre épül. Egalitárius diskurzus bontakozik ki: a magyar társadalom (vagy annak jobboldali szereplői) elhatárolódnak a nyilas bűnösöktől, cserébe

²³⁸ Czére Béla: A magyar zsidóság válaszüte előtt. *Magyar Fórum*, 1995. február 20. 6.

²³⁹ Hering József: A jeruzsálemi zárándoklat. *Magyar Fórum*, 1996. február 15. 10.

viszont elvárják a „zsidó részről” történő teljes megkövetést a kommunista múlt miatt. Ez az érvelés többszörösen problematikus: egyrészt a kollektív bűnösség logikájára épül, hiszen a „zsidóság” mint homogén csoport jelenik meg, amelynek nevében és egészében elmaradt a „megkövetés” aktusa. Másrészt hierarchizálja a történelmi traumákat: a szöveg azt sugallja, hogy a magyar fél vállalta saját történelmi vétkeinek terhét (nyilasok), ezzel szemben a zsidóság a „nap huszonnégy órájában” vádolja a magyarságot. Ez a versengő áldozatiság logikája, amely a történelmi szenvedést zéró összegű játékként állítja be: ha a zsidóság áldozat, akkor a magyarság csakis bűnös lehet, és fordítva – mintha a két pozíció nem létezhetne egyszerre. A „zsidóság kizárólagos irányítása alá került médiumok” említése hagyományos antiszemita toposz: a láthatatlan, de mindent irányító háttérhatalom képzetét mozgósítja. Ezzel a diskurzus nemcsak a médiát, hanem a Parlamentet és minden „számba jöhető fórumot” is a zsidó befolyás alá sorolja, tehát a demokratikus nyilvánosság egészét delegitimálja, miközben a radikális jobboldalt állítja be elhallgattatott, morálisan tiszta, de alárendelt csoportként, azaz megjelenik az „elnyomott többség” képe.

Az áldozati versengés, a múlt sérelmei és a fogalmak átdefiniálása a második ciklusban is folyamatosan jelen volt. A múlt és a jelen összekötése jellemző fordulat, a hatalom és az ellenséges csoportok kijelölése érzékelhető a szövegben: ilyen a szexuális kisebbség és a zsidóság csoportja. A múltra való utalás és a kisebbségek említése olyan dogmákként jelennek meg, amelyeket nem lehet megkérdőjelezni, jóllehet a marxizmus ideológia, a holokaust pedig történelmi tény. Csurka összehasonlításával úgy definiálja át a fogalmakat, mintha a holokaust is ideológia lenne, amely tilalmakat és tabukat hoz létre: „Annak idején a Szovjetuniót és a marxizmus alapelveit kellett tisztelni. Meg a Pártot. Ma a Másságot és a zsidó holocaust számszerű eredményeit. Lehet beszélni arról, hogy voltak magyar veszteségek is, vagy hogy a zsidó veszteségek is magyar veszteségek voltak, de amikor a hatalom továbbra is hatalom akar maradni, akkor nem mindenkinek engedi meg, hogy nyíltan beszéljen különféle veszteségekről. Mert innen könnyen a mai veszteségek tiltott övezetébe tévedhet.”²⁴⁰ A versengő áldozatiság „a hatalom továbbra is hatalom akar maradni” mondatban lelhető fel, ám ez a részlet azt is sugallja, hogy a két különböző történelmi korszak hatalmai között nincs különbség. Megjelenik a nyílt, kódolatlan beszéd, a szövegrészből mind a tabuval szembeni ellenállás, mind az alávetett többség képze kiolvasható.

²⁴⁰ Csurka István: Minden, ami van. *Magyar Fórum*, 1998. április 2. 2.

A diskurzus a második ciklusban kiegészül olyan, a zsidóságot érintő napi hírekkel is, mint az iskolaépítés. Ezekről azonban a lap nem neutrális tudósítás formájában, hanem sugalmazó, ironikus hangvételben számol be: „Zuglóban, a Laky Adolf utcában szintén általános iskola és gimnázium készül, az építtető a Budapesti Zsidó Hitközség. A mostani nehéz, restriktív időkben öröm végiglapozni a beruházás tervdokumentációját: a főbejárat előtt díszburkolat. A homlokzati résznél a négyszintes épület magasságával megegyező nagyságú hétágú gyertyatartó áll. A galériás aula imaház is egyben, tóraszekrénnel és -fülkével, padsorokkal. Az üvegfalon a prófétákat ábrázoló képzőművészeti alkotások. A kupola mennyezetén világító Dávidcsillag lebeg. Az emeleteken az előadók, laborok, a tanárok és a nevelők szobái, könyvtár. A térszint alatt tornatermek, öltözők. Ugyanitt van az élelmiszerraktár és a kóserkonyha, illetve a terv szóhasználatával: báziskonyha, amely az iskola igényeit jóval meghaladva, több ezer adag étel elkészítésére alkalmas.”²⁴¹ A zuglói zsidó iskola építéséről szóló tudósítás technikai jellegű felsorolásnak tűnhet, ám a „mostani nehéz, restriktív időkben öröm végiglapozni” kitétel már ironikus hangütéssel él, feszültséget keltve a gazdasági megszorításokkal küzdő „többségi társadalom” és a gazdagodó, épülő zsidó csoport képe között. A szövegben burkolt félelemkeltés is megjelenik a magas számarányok említésével, amely retorikai fordulat a zsidó térfoglalás, az izraeli ingatlanbefektetők terjeszkedésével jellemzett zsidó honfoglalás mítoszát emeli be a diskurzusba.

1994–1998 között megjelennek azok a hangok, amelyek a zsidó vallást fajelméletként bélyegzik meg – válaszul arra, hogy a *Magyar Fórum* írásait 1990-től kezdve a kirekesztés vádjá kíséri. Ebben a fordulatban a megkülönböztetés nem a beszélők nyelvi csoportját, hanem a kiválasztott ellenség, a zsidóság csoportját illeti. A cikkíró átdefiniálja a zsidó vallást és visszafordítja a rasszizmus vádját: „A fajelmélet hirdetői, a biológiailag egységes emberiséget fajokra osztják és tagadják a nemzetek egyenértékűségét. Aki tehát valamely nép kiválasztottságát, Isten által rendelt vezető szerepét hirdeti, és a kiválasztott néphez való tartozást faji alapon határozza meg, tagadja az erkölcs általános érvényét és más mércét tart elfogadhatónak a kiválasztottak belső és külső kapcsolataiban, az rasszista-fasiszta nézeteket vall. Hazánkban jelenleg szabadon tevékenykedhetnek a zsidó kisebbség fajgyűlölő nézeteket hirdető csoportjai. A meghatározó szerepet játszó kormánypárt is az ő irányításuk alatt áll. Az SZDSZ által képviselt liberálfasiszmus emberiségellenes, antidemokratikus politikai irányzat.”²⁴² A szerző a zsidóságot összeköti politikai csoportokkal, az irányítás

²⁴¹ Palesztin: Lebegő csillag. *Magyar Fórum*, 1997. október 9. 5.

²⁴² Varga Imre: Az SZDSZ igazi arca. *Magyar Fórum*, 1996. május 9. 10.

kifejezés révén politikai aktorként definiálja a közösséget és a befolyásolás hangsúlyozásával az összeesküvés-elméletre utal, amelyet a 'liberálfasizmus' szóalkotás is tükröz, mely oximoron a liberalizmust a totalitarizmus új formájaként állítja be.

A szóbeágyazásokban is látható, hogy a ciklusban megjelenik egy hangsúlyosan különálló témacsoport, az Izrael-diskurzus. 1995. november 30-án indult a *Magyar Fórum* Izraellel foglalkozó cikksorozata, amelyet a Palesztin nevű író indított – megnevezése is sejteti a szerző polemikus hangnemét. Emellett az Izraelben tanult Hering József újságíró is elkötelezetten foglalkozott az izraeli helyzet folyamatos bemutatásával. A választott szövegrész a Palesztin írói álnéven publikáló szerzőtől származik és az Izraellel kapcsolatos diskurzus különböző elemeit mutatja: megjeleníti Izraelt mint mesterséges országot, azaz a delegitimálás nyelvi műveletével kétségbe vonja államiságának legitimációját; továbbá a terror-állam megbélyegzéssel démonizálja az országot: „A mesterségesen keletkezett ország, Izrael vezetői szüntelenül a békéről fröcsögnek, miközben a zsidóállam napjainkra a világ leghatalmasabb terrorista szervezetévé vált. A vészkorszakban valamiképpen szunnyadó, de újabban sokat emlegetett héber vitézség önmagában természetesen még nem tenné alkalmassá Izraelt a közel-keleti dúvadszerepére, ám a mindehatóvá előlépett Egyesült Államok pénzügyi, katonai és diplomáciai segédletével szabadon garázdálkodhat a térségben.”²⁴³

Összegzésként elmondható, hogy az 1994–1998 közötti időszak a *Magyar Fórum* hasábjain nem pusztán a zsidóságról szóló diskurzus radikalizálódását hozta el, hanem egy komplex, több szinten és következetesen felépített ellenségképet is. A különböző toposzok összehangolt érvrendszert alkotnak, a zsidóság a ciklus diskurzusában egyszerre történeti trauma hordozója, politikai ellenfél, kulturális másság és láthatatlan befolyásoló erő, amelynek reprezentációi révén a lap újra és újra aktualizálja saját közösségépítő, identitásképző funkcióját.

1998–2002: radikalizálódó közbeszéd, Izraeli fókusz

A zsidó szó környezetében a harmadik ciklusban a Közel-Keleti konfliktus kontextusa tovább erősödött, ezt mutatják a „cionista”, „izraeli”, „arab”, „palesztin”, „muszlim” kontextusszavak. Emellett jelen van a vallás és származás kontextus („vallású”, „ortodox”, „zsidó származású”), továbbá az üldöztetés szavai (holokauszt, kurd). A „zsidó” szó

²⁴³ Palesztin: Alagúti szörnyeteg. *Magyar Fórum*, 1996. október 3. 5.

használata egyre explicitebb politikai pozícióvá válik. Gyakori az „izraeli–palesztin” konfliktus belpolitikai referenciaként történő alkalmazása. S a perspektíva tágításával megjelennek a globális antiszemita kódok is (pl. háttérhatalom, pénzügyi elit). A korpuszban gyakran jelzőként jelenik meg a zsidó szó: „zsidó körök”, „zsidó lobb”, „zsidó elit”, „zsidó holokauszt” „zsidó faj”. Emberek kontextusában is „zsidó szociológusnő”, „zsidó író” stb. szerepelnek.

A zsidóság kontextusába olyan politikai és ideológiai szavak kerülnek, mint a „nacionalizmus”, „cionizmus”, „rasszizmus”, „fajgyűlölet”, „felsőbbrendűség”, kollektív tapasztalatra utaló kifejezés a „sorsközösség”, valamint történelmi szavak, mint „történelmi tény”, „tan”, „faji”.

27. ábra: Szóbeágyazások PCA ábrája „zsidó” és „zsidóság” szavakra a Magyar Fórum korpuszban, 1998–2002 (saját szerkesztés)

A szóbeágyazások eredményéből egyfajta tematikai fókuszváltásra következtethetünk. a „zsidó” szó politikai és geopolitikai kontextusa tovább erősödik. A szóbeágyazásokban a vallási és történelmi utalások mellett egyre dominánsabbá válik a Közel-Keletre, különösen Izraelre és a palesztin konfliktusra utaló jelentésmező. A „zsidó” ilyen módon nemcsak belpolitikai, hanem külpolitikai értelemben is konfliktust jelöl: egyfajta kulturális, vallási és geopolitikai másikként konstruálódik meg. A zsidóság ezenkívül mint világhatalmi tényező is megjelenik: a pénzügyi elit, a média és a globalista politika toposzaként reprezentálódik a diskurzusban. A zsidóságra irányuló diskurzus már nem csak múltbéli, hanem jelenkori hatalmi szerepekre irányul.

A harmadik ciklus diskurzusa folytatja a korábban megkezdett történelmi átkeretezést, a kiemelt példában a Tanácsköztársaság vezetőinek zsidó származása kap hangsúlyos

szerepet: „Ahhoz, hogy egy mai ifjában már az 1919-es, 1920-as megtorlás, amely a kommün szamuelysis akasztásaira, a magyar vidék száz és száz áldozatának megtorlására, a vörös terrorra jött válaszul, s amelynek kétségtelenül sok-sok visszataszító eleme volt, olyannyira, hogy még a kommunista-liberális zsidóság által leginkább üldözött Szabó Dezső is »görénykurzusnak« nevezte ezt a folyamatot. Hogy ma a zsidóság iránti büntudatot lehessen támasztani, le kell tagadni azt a tényt, hogy a kommün vezetői egy kivétellel mind zsidók voltak, és mint ilyenek vezették be a lenini osztályterrort Magyarországon.”²⁴⁴

A második ciklustól kezdődően a zsidó vallást kiforgató és átdefiniáló diskurzus a harmadik ciklusban folytatódik. Olyan tartalmakat jelenítenek meg, amelyek különbséget tesznek zsidó és nem zsidó között, az első példában mindjárt a Talmudra hivatkoznak: „A zsidó vallás óriási különbséget mutat a keresztény ideológiától egy ponton: míg a keresztény ember számára minden ember egyenlő, a Talmud már megkülönböztet, sorrendet állít fel a népek között, és ennek alapján szabályozza a zsidó és a gój (nem zsidó) viszonyát.”²⁴⁵ Mindezeknek célja – még akkor is, ha történeti jellegű a leírás –, hogy a jelenbe helyezve definiálják a külső és a belső idegent, aki bár beolvad, mégis elkülönül.

„Arra az érvre, hogy a zsidósághoz tartozást számos esetben nem lehet csupán vallási jellegűnek tekinteni – hiszen létezik egy zsidó állam, Izrael –, általában az a liberális válasz, hogy a katolikusoknak is van egy állama: a Vatikán. [...] Izraelben az itthon magyar nemzetiségűnek számító izraelita a származás, a zsidó néphez való tartozás igazolása révén kaphat állampolgárságot. Tehát az ilyen ember Magyarországon magyar, míg Izraelben zsidó nemzetiségűnek minősül.”²⁴⁶

A lap írásai rendszeresen visszatérnek arra a gondolatra, hogy a zsidóság kettős identitással bír: miközben a magyar társadalom része, származása és vallási hagyományai miatt elkülönül a többségtől. Továbbá, ahogy az előző ciklusban is láthattuk, a visszafordított rasszizmus vádja 1998 és 2002 között is jelen van: „Izraelben az intézményesített fajvédelem mindennapi jelenség, miközben ennek az államnak a vezetői – a diaszpóra zsidóságával összhangban – más népeket fasisztáznak, szélsőségeseznek, a jeruzsálemi parlamentben újra és újra napirendre kívánják tűzni a ‘ki számít zsidónak’ (míhú jehudi) fajvédő törvényjavaslatot.”²⁴⁷ Ám a visszafordított rasszizmus mellett megjelenik a már korábban ismert morális felsőbbrendűség és befolyásolás alakzata.

²⁴⁴ Csurka István: Magyar szemmel. *Magyar Fórum*, 2001. április 12. 2.

²⁴⁵ Magyar Médiaszolgálat: Cenzúra a világhálón. Mérlegen az internetto. *Magyar Fórum*, 1999. július 1. 8.

²⁴⁶ V.I.: Itt a vallás, ott a nemzet. *Magyar Fórum*, 2001. január 18. 4.

²⁴⁷ Hering: Izraeli törvények Nürnberg szellemében. *Magyar Fórum*, 1999. november 11. 1.

A zsidó – nem zsidó különbségtétel tematizálása egyúttal az aktuális politikai küzdelmek eszközévé válik. A történeti példák és a vallási-ideológiai különbségek hangsúlyozása lehetővé teszi, hogy a zsidóság mint „másik csoport” jelenjen meg, amelyhez a társadalmi, gazdasági vagy éppen külpolitikai problémák is könnyen hozzárendelhetővé válnak. Ez a diskurzus egyaránt összekapcsolódik a nemzeti identitás „megtisztításának” igényével és a kívülállóság és a befolyás retorikájával. A ciklusban több írás foglalkozik Izrael és a média kapcsolatával, a szerzők különböző tévéadásokat elemeznek. Az alábbi idézetben a szerző normatív összehasonlítás révén emeli ki a magyarországi média gyakorlatát: Izrael példáján keresztül állít fel viszonyítási pontot, amellyel implicit módon kérdőjelezi meg a hazai médiatartalmak elfogulatlanságát, és azt sugallja, hogy a hazai sajtó bizonyos gyakorlatai még az izraeli példánál is kevésbé felelnek meg a professzionalizmus vagy a kiegyensúlyozottság elvárásainak. Ennek okaként az Izraelhez kötődő sajtómunkásokat nevezi meg – megjelenik a zsidó média toposza. A kiemelt példa: „Az izraeli állami rádió például sosem süllyedne arra a szintre – még zsidó ügyekben sem –, amelyet idehaza az Izraelhez ilyen-olyan módon kötődő hírszerkesztők minden következmény nélkül megengedhetnek maguknak a magyar állam politikai és gazdasági érdekeit sértő, egyoldalú Izrael-barát és nyíltan arabellenes műsorokkal és hírmagyarázatokkal.”²⁴⁸

Izrael mellett megjelenik az Amerikai Egyesült Államok is, nemzetközi összefüggésbe helyezve a magyar viszonyokat, ezzel felnagyítva Magyarország szerepét a világpolitikában. A témacsoport tematizálja a magyar belpolitikai események és a nemzetközi és zsidó szervezetek közötti kapcsolatot. Megjelenik a világösszeesküvés klasszikus toposza, valamint a nemzeti politika külső és belső befolyásolásának alakzata: „Orbán Viktor ezt a hetet az Egyesült Államokban tölti. Washingtonban Clinton elnökkel is tárgyal, egy közös koszorúzás erejéig Tom Lantos sem marad ki a programjából, s aztán átmegy New Yorkba. A magyar sajtó jól megdolgozta a talajt. El van hintve, hogy a kormány a MIÉP politikáját valósítja meg, s a média megrostálása a Csurka-dolgozat egyes tételei szerint folyik. Mindez arra jó lehet, hogy a Tom Lantos-csoport és a mögötte álló zsidó világszervezet szemrehányásokat tétessen a kormányképviselőkkel. Ott kint van Surányi is, aki ilyenkor árulkodni szokott.”²⁴⁹ A példában szerepel Surányi György neve, aki ekkor a Nemzeti Bank elnöke volt. Az üzenet tartalma szerint Surányi lojalitása megkérdőjelezhető, elárulja a hazáját (belső ellenség toposza), azaz negatív szerepkategóriát társít hozzá az író. Ez a

²⁴⁸ H.J.: Hogyan daraboljuk föl Irakot? *Magyar Fórum*, 1998. november 16. 10.

²⁴⁹ Csurka István: Minden, ami van. *Magyar Fórum*, 1998. október 8. 2.

beszédaktus a diskurzusban az ellenségképzés és a csoporthatárok erősítésének egyik eszköze: a közösségen belül is lehet „más” az, aki a „külső” felé informál.

A második ciklus példái között szerepelt a zuglói iskola – ma Scheiber Sándor Gimnázium és Általános Iskola – felépítésének a híre. A harmadik ciklusban a mai Lauder Javne Iskola építésének a híre szerepel a diskurzusban. Ugyanebben az időszakban több izraeli építésű-tulajdonú ingatlannal is foglalkozott a sajtó. Az iskola kiemelése a „zsidó honfoglalás” toposzára is utalhat, valamint érezhető az idézetből a zsidó gazdagság sztereotípiája is. A magyar társadalom egyik kisebbsége (ők-csoport) a leggazdagabb, legelittebb iskolát építi fel: „Mi csak annyit teszünk hozzá, Lauderék időközben annyira hazataláltak, hogy a Budakeszi úton felépítették Magyarország leggazdagabb, legjobb felszerelt, legelittebb iskolakomplexumát a zsidó felekezet számára.”²⁵⁰ A cikk előzményében Esteé Lauder magyar származásáról olvashatunk, aki a rendszerváltás után döbbsen rá magyar eredetére, ezzel a mozzanattal a hazai zsidóság ambivalens szuperlatívuszokkal bemutatott kedvező helyzete mellett a rejtőzködő zsidóság toposzát is sugalmazva.

Az Izraeli fókusz az izraeli–palesztin viszony elemzésében is tematizálódik: a zsidó szenvedés egyedisége és felsőbbrendűsége, valamint a „zsidó vér” védelmének állami szintű kiemelése egyfelől a kollektív áldozatiság relativizálásának elutasításaként jelenik meg, másfelől a zsidó közösség morális és politikai pozíciójának kritikájául szolgál. Mindez kiegészül a nemzetközi kapcsolatokban (Clinton–Netanjahu-epizód) megjelenő aszimmetria hangsúlyozásával, amely Izrael befolyását és morális felsőbbrendűségét, sérthetetlenségét sugallja: „A meggondolatlan Clinton ugyanis odáig merészkedett, hogy összehasonlította a palesztin fegyveresek által megölt zsidók után maradt árvák sorsát az izraeli börtönökben ülő palesztin foglyok gyermekeinek a sorsával. Márpedig az effajta összehasonlításokat nem nagyon szívelik egy olyan országban, ahol a ‘zsidó vér’ (dám jehudi) és a zsidó fajta felsőbbrendűségét szinte kinyilatkoztatott állami hitvallásnak fogják fel. Dehát szegény Clinton végül is arra gondolt, miért tehetnének a palesztin csecsemők arról, hogy apjuk ‘kezéhez zsidó vér tapad’. Summa summarum, Clinton vétkes módon elszólta magát, s miután Benjamin Netanjahu miniszterelnök ezért órákig nem volt hajlandó szóba állni vele, az amerikai elnök nyilvánosan megkövette a vendéglátókat.”²⁵¹

A harmadik ciklus zsidósággal kapcsolatos diskurzusa nemcsak radikalizálódik, hanem egy kiforrott rendszert mutat: a zsidóság nemcsak vallási, etnikai vagy történelmi

²⁵⁰ Szöcs Zoltán: Györffy László dokumentumai. *Magyar Fórum*, 1998. augusztus 13.

²⁵¹ H.J.: Bűnbánó Bill. *Magyar Fórum*, 1998. december 17. 3.

kategóriaként jelenik meg, hanem egyfajta globális, hatalmi elvként is, amely átszövi és befolyásolja a politikát, a médiát és a gazdaságot is. Az antiszemitizmus így nemcsak sérelmi retorika, hanem világmagyarázat, amely egy feltételezett ellenségkép körül kapcsolja össze a lokális és globális igazságtalanságokat. A zsidóság mögé különböző politikai és ideológiai toposzok rendeződnek – cionizmus, liberális elnyomás, médiabefolyás, bűnösség –, amelyek a beszédmód belső koherenciáját és a konstruált ellenségképet erősítik. Ez a beszédmód önmagát igazoló, zárt logikát alkot, amelyben a zsidóság mint diszkurzív alakzat egyszerre van jelen mint bűnbak vagy mint a világrend fenntartója és alakítója, ugyanakkor mint a többségi társadalmat veszélyeztető külső-belső idegen. Az antiszemitizmus így nem pusztán ideológiai szélsőséggként, hanem a rendszerkritika és az identitásépítés nyelvi formájaként funkcionál ebben a diskurzusban.

Zsidóellenes szavak közelsége a diskurzusban: koszinusz-hasonlóságok a parlamenti diskurzusban és a Magyar Fórumban

A témacsoportok szintjéről térjünk vissza a szavak szintjére. Ahogy dolgozatomban bevezetésében szerepel, Kovács András felmérése alapján az önmagukat zsidónak vallók csoportja erősen érzékelt az antiszemitizmust, s ezt Kovács kutatásában az egyének össze is kötötték a konzervatív politikusokkal. Ám ahogyan láthattuk, a parlamenti diskurzusban a zsidóellenes témacsoportok kevésbé voltak dominánsak. Az előbb ismertetett módszerrel a szavak denotatív jelentését tárhattuk fel, vagyis azt, hogy a „zsidó” és „zsidóság” szavakhoz milyen nyílt üzenetek társulnak. A nyílt üzenetek mellett a rejtett, kódolt formulák sem elhanyagolhatók, hiszen amint azt ugyancsak láttuk, a parlamenti formális beszéd nem tartalmaz közvetlen zsidóellenes toposzokat és sztereotípiákat. A kódolt kifejezések annyira eltérő környezetben szerepelnek, hogy szóbeágyazással a másodlagos jelentés nem feltétlen kimutatható.

A zsidóellenes tartalmak feltárása érdekében egy szólistát hoztam létre, 15 szóból, amelyek a következők: „hazaáruló”, „nemzetpusztító”, „kozmolita”, „karvalytőke”, „magyarellenes”, „keresztényellenes”, „idegenszívű”, „liberális”, „kútmérgező”, „háttérhatalom”, „globalista”, „összeesküvő”, „soros_györgy”, „zsidó”, „zsidóság”, valamint a „magyar” és a „nemzeti”. Zsidóellenes konnotációjú, főként történetileg ismert szavakat alkalmaztam: a „kútmérgező”, egy antijudaista középkori sztereotípiára utal,²⁵² a

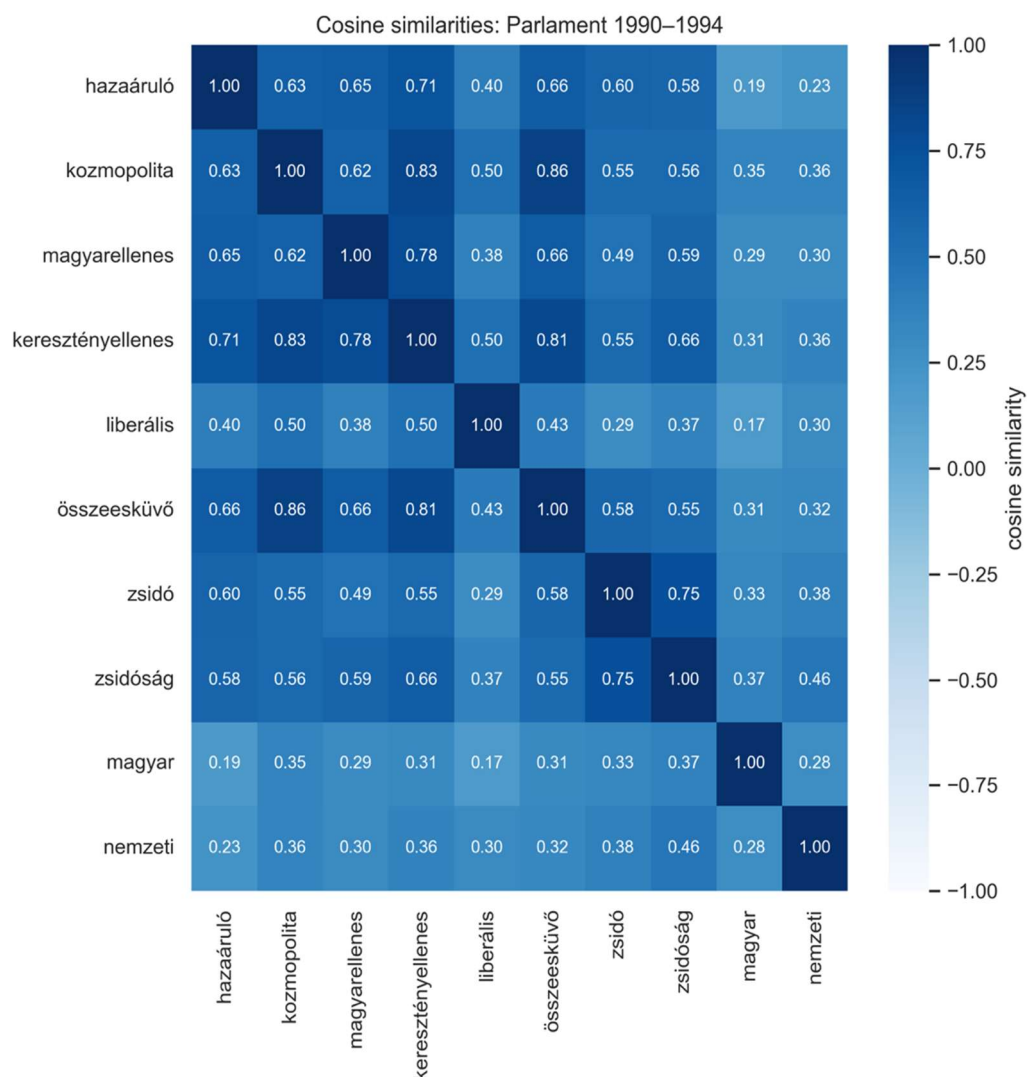
²⁵² Ruether, Rosemary R.: Az antiszemitizmus teológiai gyökerei. In: Kovács András: *A modern antiszemitizmus*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó. 1999. 89.

„hazaáruló”, „nemzetpusztító”, „kozopolita”, „karvalytőke”, „idegenszívű”, „liberális”, „háttérhatalom”, „összeesküvő” szavak az első világháború utáni antiszemita nyelvet határozták meg. A „magyarellenes”, „keresztényellenes” kifejezéseket kvalitatív kutatásom során azonosítottam, főleg a rendszerváltás utáni első ciklusba, amikor az egyik parlamenti csoport antiszemitizmusról beszélt a másik parlamenti csoport a magyarellenességet és a keresztényellenességet hozta szóba – ezt a jelenséget már disszertációm 78–79. oldalán is említettem. A „globalista” jelzőt a 2000-es években a *Magyar Fórum*ban fedeztem fel, amely a radikális diskurzusban a „kozmolita” szinonímája is lehetne. Egy személyt is kiemeltem: Soros György – aki holokauszt túlélő és közgazdász – mint perszonifikált rossz jelenik meg a *Magyar Fórum* hasábjain, ahol különböző írásokban és politikai karikatúrákban láthatjuk a személyét, ezért került bele a vizsgáltomba.

Végül a „magyar” és a „nemzeti” kontrollszavakkal – amelyek nem rendelkeznek zsidóellenes jelentéssel – bővítettem még a listát. A szólistából hőtérképet készítettem, amelyen azok a szavak szerepelnek, amelyek megjelentek a korpuszban, a számérték a megadott szavak közötti koszinusz-hasonlóságot ábrázolja. Minél sötétebb a szín, annál közelebb van egymáshoz a két szó jelentése az adott diskurzusban. A vizualizáció és a koszinusz-hasonlóságok kvantitatív módon jelezhetik, hogy a zsidó és a zsidóság szó rejtett asszociációk szintjén kapcsolódik a kódolt zsidóellenes jelentéshez, azaz hogy a zsidósággal kapcsolatos explicit üzenetek milyen mértékben kapcsolódhatnak az implicit előítéletet hordozó szavakhoz. A hasonlósági szintek azt a rejtett jelentéshálót is felfedik, amely a parlamenti diskurzusban működik.

A hőtérképen látható, hogy nem minden szótárban megtalálható szót lehetett 1990 és 1994 között vizsgálni: csak hat kódoltnak ítélt szó szerepel a szókészletben, amely – mint látni fogjuk – a legcsekélyebb adat a parlamenti ciklusok felszólalásai és a *Magyar Fórum* lapszámai között egyaránt.

A hőtérképen a koszinusz-hasonlóságok -1 és $+1$ közé esnek, ahol a nulla (0) érték a kapcsolat hiányát jelzi, a -1 vagy a $+1$ pedig z erős összefüggést mutatja. A főátló (a bal felső saroktól a jobb alsó sarokig) mindig 1-es értéket mutat, mert a szó saját magával való koszinusz-hasonlósága 1.

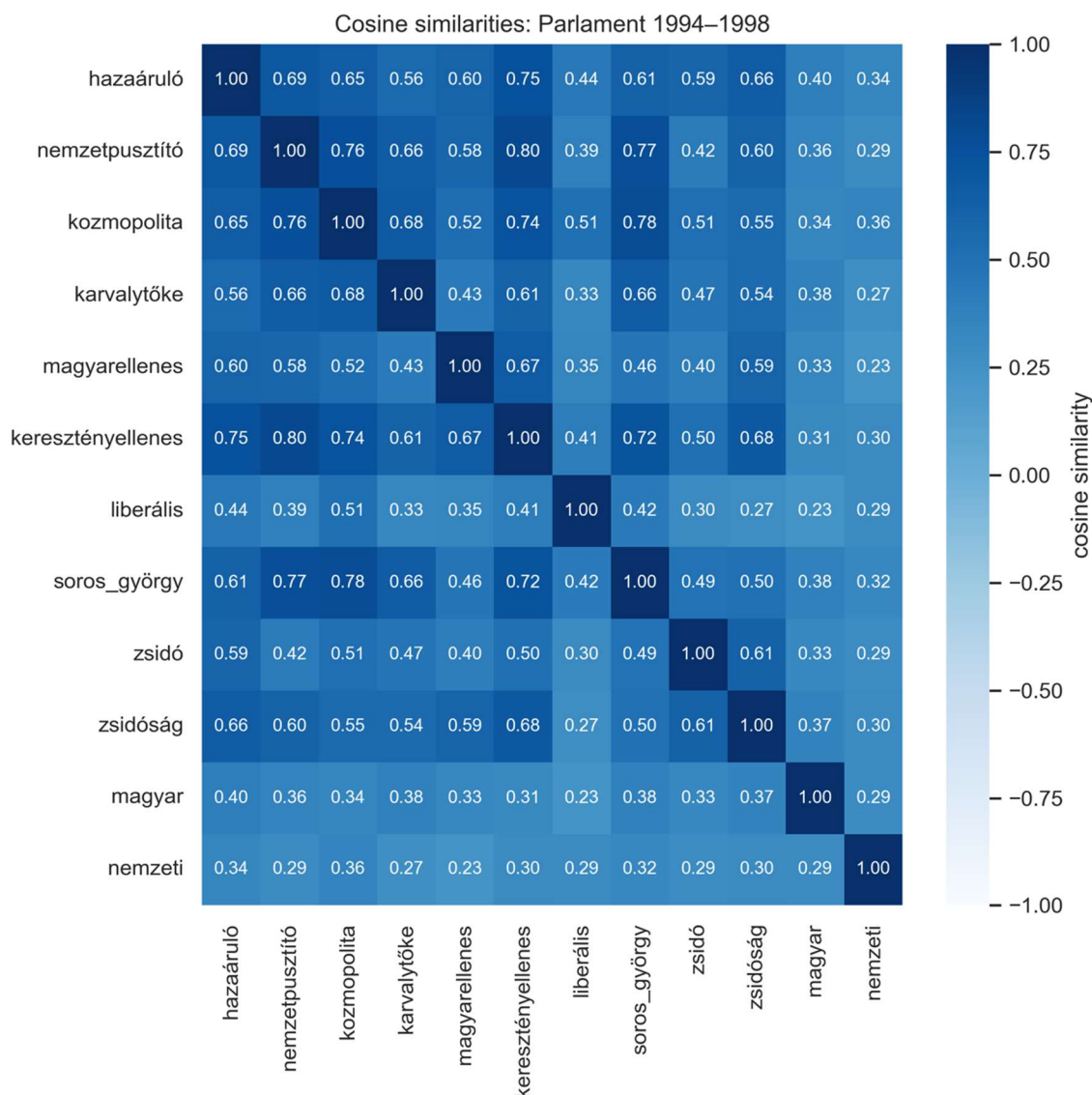

28. ábra: Kiválasztott szavak koszinusz-hasonlósága a parlamenti korpuszban, 1990–1994 (saját szerkesztés)

Az ábra színei segítenek az eligazodásban: már ránézésre is szembevető, hogy a kontrollszavakként választott „magyar” és „nemzeti” kifejezések sokkal világosabbak, mint a többi szó kapcsolatai, azaz gyenge a kapcsolat a kontrollszavak és a kódolt antiszemita szavak között. Mindegyik 0,4 alatti értéket mutat, kivéve a zsidóság és a nemzeti szó, amely közepes kapcsolódású. A „kozmpolita”–„összeesküvő” pár (0,86) emelkedik ki a legmagasabb hasonlósági értékkel, de ugyancsak nagyon szoros a „kozmpolita” és „keresztényellenes” (0,83), valamint az „összeesküvő”–„keresztényellenes” (0,81) kapcsolódás is. Ezek a számok azt mutatják, hogy a parlamenti retorikában a „kozmpolita” és az „összeesküvő” kódolt antiszemita értelemben nagyon közeli jelentést vett fel, vagyis ugyanabban a kontextusban jelennek meg. A többi vizsgált, klasszikus antiszemita kód (pl.

„hazaáruló”, „magyarellenes”) is közel áll egymáshoz: a „hazaáruló” és „keresztényellenes” szavak koszinusz-hasonlósága 0,71, a „hazaáruló” és „összeesküvő” szó hasonlósága 0,66, a „magyarellenes” és „keresztényellenes” hasonlósága 0,78. Ez a mintázat jól mutatja, hogy a kódolt szavak koherens, egységes jelentéshálót alkotnak: a kozmopolitizmus, összeesküvés és hazaárulás narratívái szinte mindig együtt járnak. A „zsidó” (0,58–0,60) és a „zsidóság” (0,55–0,66) szavak ennél valamelyest lazább, de még mindig közepesen erős kapcsolatban állnak a kódolt antiszemita terminológiával. Különösen a „zsidóság” és a „keresztényellenes” szavak hasonlósága kiugróan magas (0,66), ami azt sejteti, hogy a többségi diskurzusban a „zsidóság” fogalmát gyakrabban társították keresztényellenes érveléssel, mint magával a „zsidó” szóval. Ez rámutat a zsidóság mint kollektivitás, vallási csoport értelmezésére. Ezzel szemben a „magyar” (0,17–0,37) és a „nemzeti” (0,23–0,46) kifejezések viszonylag gyenge hasonlóságot mutatnak a többi szóval. Ez arra utal, hogy a parlamentarizmus korai ciklusában a „magyar” és „nemzeti” identitás retorikáját jórészt elkülönítették az antiszemita kódok világától, vagy legalábbis kevésbé kerültek közös narratívába. A koszinusz-értékeik végig párhuzamosak azzal, hogy vetületei minden tengelyen közel esnek a 0-hoz, azaz semleges pozíciót foglalnak el. Ez megerősíti, hogy ezek a kontrollszavak valóban elkülönülnek az antiszemita–összeesküvéses hálótól.

A hőtérkép kvantitatívan megerősíti, hogy 1990–1994 között a parlamenti beszédmódban egy zárt, kódolt antiszemita szóhálózat működött, amelynek a „kozmpolita”, „összeesküvő” és „keresztényellenes” kulcsszavak alkották a központi magját, ugyanakkor ezek a „magyar” és „nemzeti” fogalmaktól távolabb esnek, ami a szóvektor-térben egyfajta ideológiai elkülönülést, szemantikai kódolást jelez.

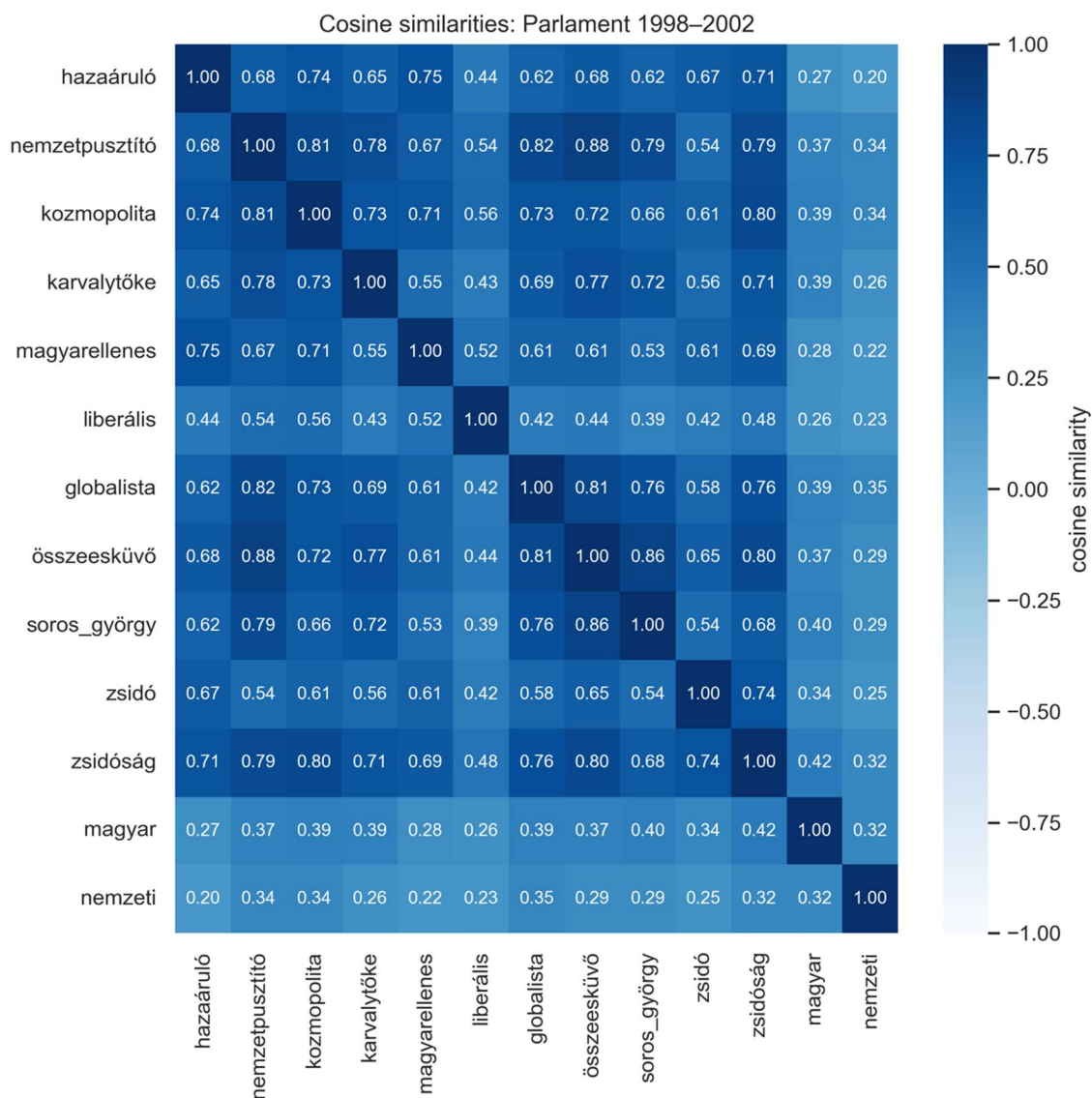
29. ábra: Kiválasztott szavak koszinusz-hasonlósága a parlamenti korpuszban, 1994–1998 (saját szerkesztés)

Az 1994–1998 közötti parlamenti korpusz hő térképe egyértelműen azt mutatja, hogy ebben a ciklusban a korábbiakhoz képest új narratívák és kulcsszavak kerültek be a kódolt antiszemita diskurzusba, azaz lazult a szóhasználati tabu. A legerősebb kapcsolat továbbra is a „keresztényellenes” és a „nemzetpusztító” fogalmak között áll fenn (0,80), de szintén nagyon magas a „kozmosopolita” és a „soros_györgy” (0,78), illetve a „nemzetpusztító” és a „soros_györgy” (0,77) közötti hasonlóság. A „hazaáruló” narratíva továbbra is központi szerepet játszik, 0,75-ös értékkel kapcsolódik a „keresztényellenes” kódhoz és 0,69-cel a „nemzetpusztító” szóhoz. Emellett a „zsidóság” is erős viszonyt mutat a „keresztényellenes” szóval (0,68) – ahogy az első ciklusban is láthattuk –, miközben a „zsidóság” és a

„hazaáruló” (0,66), valamint a „zsidó” és a „hazaáruló” (0,59) hasonlóságok némileg mérsékeltebbek, de továbbra is közepes szintű kódoltságot jeleznek.

A közepes erősségű hasonlóságok között találjuk, hogy a „karvalytőke” 0,68-cal hasonul a „kozmpolita” fogalomhoz és 0,66-tal a „soros_györgy” névhez, míg a korábbi ciklusban kiemelt „összeesküvő” szerepét itt részben átveszi „soros_györgy” és a „karvalytőke” narratívája. A „kozmpolita” és a „magyarellenes” szavak hasonlósága is 0,52, ami azt jelzi, hogy a tradicionális antiszemita kódok még mindig jelen vannak, de kevésbé hasonlóak, mint az előző ciklusban, azaz kevésbé erős a kapcsolatuk. Ezzel szemben a „magyar” (0,31–0,40) és a „nemzeti” (0,29–0,36) szavak továbbra is gyenge hasonlóságot mutatnak az antiszemita kódokkal, ahogy a „liberális” is csupán 0,44 értéket vesz fel.

Kijelenthető tehát, hogy ebben a ciklusban már egy bővülő kódhálózatot látunk, ahol a Soros-ellenes és a nemzetpusztító narratívák egyre hangsúlyosabbá váltak, miközben a „zsidó/zsidóság” fogalmak a háló peremén, közepes erősséggel őrzik antiszemita konnotációjukat, míg a nemzeti–magyar diskurzus továbbra is viszonylag elkülönül.

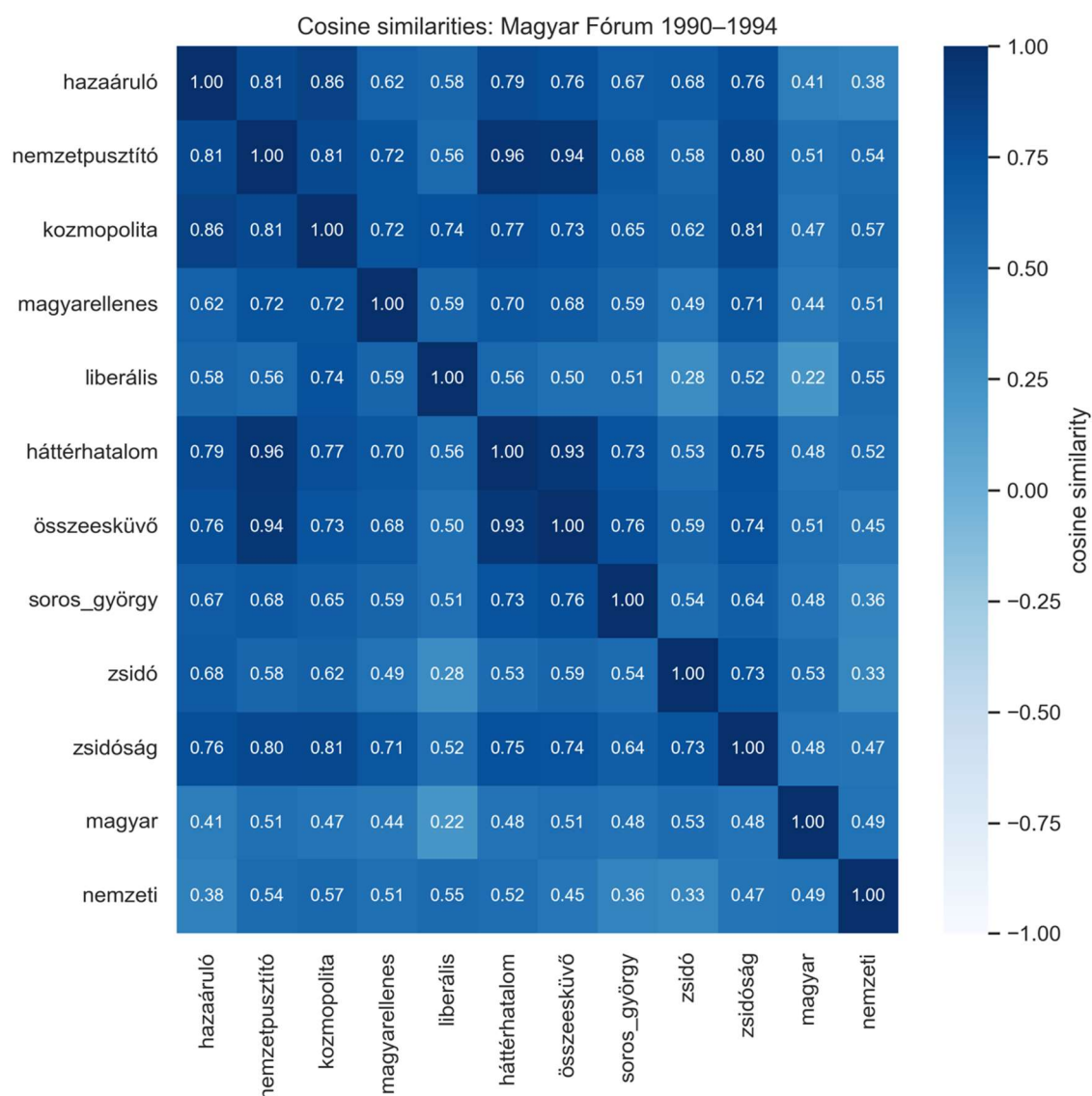
30. ábra: Kiválasztott szavak koszinusz-hasonlósága a parlamenti korpuszban, 1998–2002 (saját szerkesztés)

Az 1998–2002 közötti parlamenti korpusz hő térképe azt mutatja, hogy az antiszemita–összeesküvés-narratíva ekkor érte el csúcspontját a dolgozatban vizsgált időszak során, és egy még bővebb, de ugyanakkor egységesebb kódháló jött létre: a második ciklusban nem alkalmazott „összeesküvő” szót a felszólalók ismét beemelték a parlamenti diskurzusba, valamint megjelent a „globalista” fogalom is. A „nemzetpusztító” és az „összeesküvő” fogalmak közti hasonlóság, az előző ciklusokhoz hasonlóan, ismételten nagyon magas (0,88), ám ezúttal a „globalista” is szorosan kapcsolódik mindkettőhöz (0,82 a „nemzetpusztító” és „globalista”, 0,81 a „globalista” és „összeesküvő”), ami jelezheti, hogy a „globális háttérhatalom” narratívája vált új központi elemmé. Soros György neve is erősen

összefonódik az összeesküvés-témával (0,86), továbbá a „karvalytőke” és „nemzetpusztító” közti hasonlóság (0,78), illetve a „karvalytőke” és az „összeesküvő” (0,77) értékei is azt mutatják, hogy a pénzügyi összeesküvés motívuma ekkor már a kódháló tartóoszlopai közé tartozott.

A „zsidó” és a „zsidóság” szavak ugyanakkor – a háló közepétől kissé eltolva – most mégis szorosabban kapcsolódnak a kódolt csomópontokhoz, mint korábban. A „zsidóság” és „kozmpolita” kapcsolódása 0,80, a „zsidóság” és „összeesküvő” is 0,80, a „zsidóság” és „nemzetpusztító” 0,79, míg a „zsidó” és „zsidóság” között önmagában is 0,74-es az átfedés. A „zsidó” és „hazaáruló” viszony 0,67, míg a „zsidó” és „összeesküvő” 0,65. Ezek a korábban közepesnek számító értékek most inkább a felső közepes tartományba tolódtak, azaz jobban hasonulnak, mint az előző ciklusokban.

Ezekkel a változásokkal párhuzamosan a „magyar” (0,26–0,42) és a „nemzeti” (0,20–0,35) szavak továbbra is a hálózat peremén helyezkednek el, ami azt jelzi, hogy a klasszikus nemzeti–magyar identitásretorika ebben az időszakban sem fonódott össze szorosan az összeesküvésen alapuló antiszemita kódokkal. Összességében a harmadik ciklusban látható, hogy a tabu tovább oldódott, a zsidóellenes kódok a „globalista–összeesküvő–nemzetpusztító” mag köré rendeződtek, amelynek peremén a „zsidó/zsidóság” kulcsszavai közepesnél erősebb kódoltságot mutatnak, míg a „magyar” és „nemzeti” jelentés továbbra is viszonylag elkülönül.

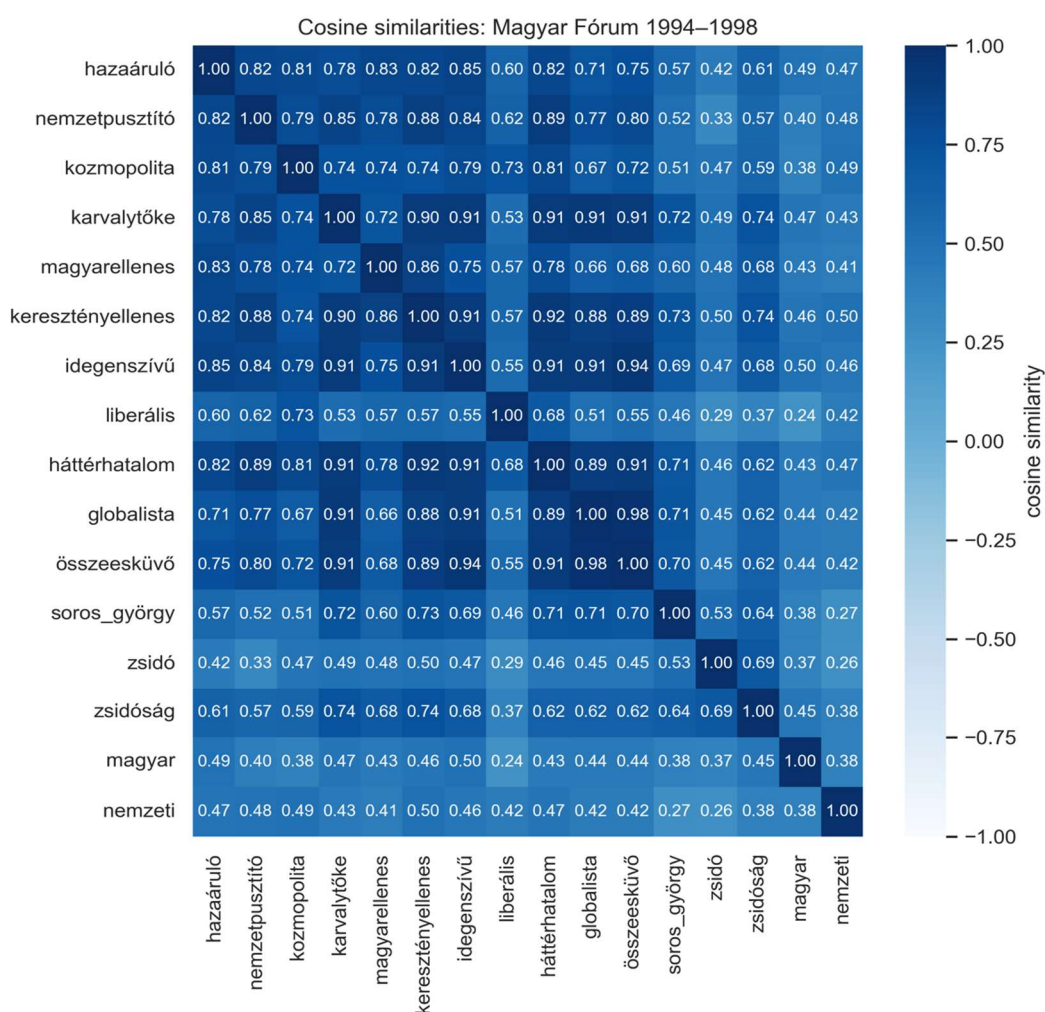

31. ábra: Kiválasztott szavak koszinusz-hasonlósága a Magyar Fórum korpuszában, 1990–1994
(saját szerkesztés)

A *Magyar Fórum* 1990–1994-es korpuszában a kódolt antiszemita- és összeesküvés-narratívák sokkal szorosabban fonódnak össze, mint a parlamenti beszédmodban: míg a parlamenti hőtérkép – ránézésre is sokkal halványabb ábrája – hat kódolt kifejezést tartalmaz, addig a *Magyar Fórum* hetilap hőtérképe nyolc kódolt fogalmat. Azaz a sajtótermék szóhasználata kevésbé formalizált volta miatt nyíltabban, változatosabb szókinccsel közvetíti a zsidóellenes kódokat.

Míg a parlamenti diskurzusból jelenlévő zsidóellenes kódok legerősebb értékei a „kozmpolita” és „összeesküvő” (0,86), valamint a „kozmpolita” és „keresztényellenes” (0,83) kapcsolatok voltak, addig a *Magyar Fórum*ban a „háttérhatalom” és a

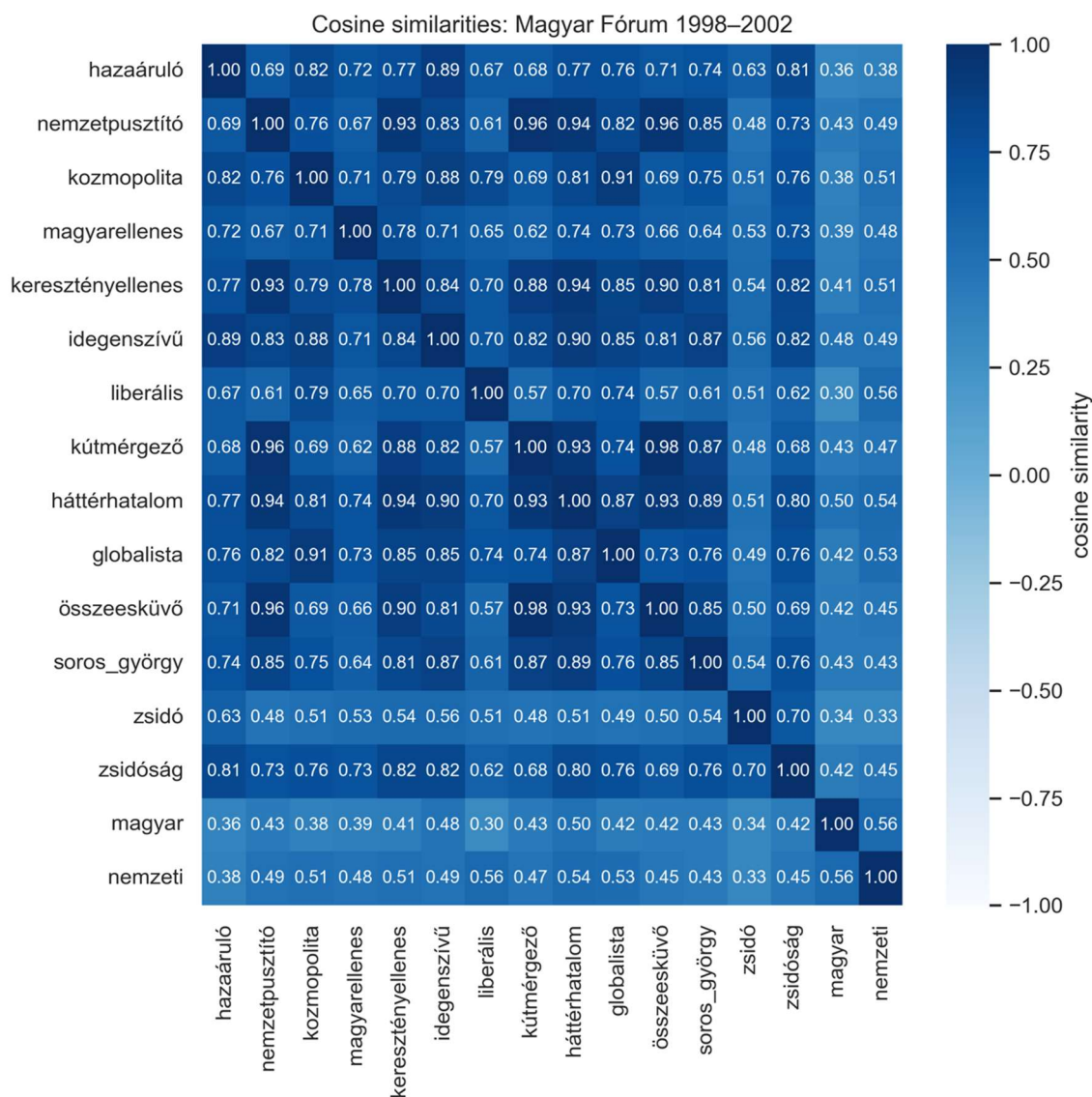
„nemzetpusztító” pár már 0,96-os, az „összeesküvő” és a „háttérhatalom” 0,93-as, a „háttérhatalom” és a „soros_györgy” pedig 0,79-es értéket mutat. Ez azt jelzi, hogy a *Magyar Fórum* hasábjain 1990 és 1994 között a háttérhatalmi, pénzügyi összeesküvés és nemzetellenes narratívák nagyon hasonlóan jelentek meg, szinte egymás szinonimái voltak. A „zsidó” és a „zsidóság” szavak itt is közepesen erősen (0,53–0,73) kötődnek a fő kódokhoz, de aránylag laza konnotációval. A kontrollként bevont „magyar” (0,41) és „nemzeti” (0,38) kifejezések a radikális lapban is mérsékelten kapcsolódnak az antiszemita-összeesküvéses szóháléhoz, és erősségük nagyjából hasonló, sőt kicsit magasabb, mint a parlamenti diskurzusban (ahol 0,17–0,23 körül mozogtak). Tehát elmondható, hogy a *Magyar Fórum* korai lapszámai egy jóval tömörebb, „háttérhatalmi–nemzetpusztító-összeesküvő” centrummal rendelkeztek, miközben a zsidó kódok és a nemzeti-magyar identitás mint kontrollszavak mindkét korpuszban periférikusabb szerepet kaptak.

32. ábra: Kiválasztott szavak koszinusz-hasonlósága a Magyar Fórum korpuszában, 1994–1998
(saját szerkesztés)

Az 1994–1998 közötti *Magyar Fórum*-korpusznál azt látjuk, hogy a kódolt antiszemita-összeesküvés-hálózat tovább tágult és vált még sűrűbbé: a korábbi ciklusból ismert „hazaáruló”, „nemzetpusztító”, „kozmpolita”, „magyarellenes”, „liberális”, „háttérhatalom”, „összeesküvő”, „soros_györgy”, „zsidó” és „zsidóság” mellett most négy teljesen új kulcsszó bukkan fel a mintában: „karvalytőke”, „keresztényellenes”, „idegenszívű” és „globalista”. A ciklusba újonnan belépő szavak mind erős, 0,80–0,92 közötti koszinusz-hasonlóságot mutatnak a hálózat korábbi magjával. A leglátványosabb adat, hogy az „összeesküvő” és a „globalista” pár értéke 0,98, vagyis a két kifejezés szinte teljes átfedésben jelenik meg a lap retorikájában. Éppúgy kiugró a hasonlóság a „keresztényellenes” és „idegenszívű” (0,91), a „karvalytőke” és „háttérhatalom” (0,91) és a „háttérhatalom” és „keresztényellenes” (0,92) között, ami azt jelzi, hogy a vallási-ideológiai ellenségkép („keresztényellenes”, „idegenszívű”) és a pénzügyi-globális összeesküvés („karvalytőke”, „globalista”, „háttérhatalom”) narratívái gyakorlatilag egyetlen, homogén blokká rendeződtek: már nem pusztán tematikus rokonságot, hanem jelentésbeli közelséget, szinonima-kapcsolatot is felvettek. Ez arra utal, hogy a lap szerzői által közvetített üzenetek az olvasók számára többé nem igényeltek közös csoporttudáson alapuló dekódolást, hanem önmagukban hordozóivá váltak a zsidóellenes narratíváknak.

A klasszikus antiszemita hívószavak („hazaáruló”, „zsidó”, „zsidóság”) immár a központtól kissé eltávolodva, de még mindig közepes-erős (0,53–0,75) hasonlósággal rendelkeznek: a „zsidóság” például 0,74-gyel kapcsolódik az „összeesküvőhöz”, míg a „zsidó” és „hazaáruló” viszony 0,42-nél kezdődik. Ez azt sugallja, hogy bár a lapban a globális háttérhatalom-összeesküvés logikája vált a kódolt kifejezések fő szervező elvévé, a zsidóság mint csoport, mint nyílt ellenségkép még mindig konszolidált pozíciót foglal el a diskurzusban. A „magyar” és „nemzeti” kontrollszavak továbbra is a háló peremén helyezkednek el (0,24–0,50).

33. ábra: Kiválasztott szavak koszinusz-hasonlósága a Magyar Fórum korpuszában, 1998–2002
(saját szerkesztés)

Az 1998–2002 közötti Magyar Fórum korpuszából készült hőtérkép még erőteljesebben rajzolja ki az összeesküvés- és antiszemita kódok egységes tömbjét, miközben új kulcsszó bővíti a hálót (kútmérgező), és egy korábbi elem eltűnik (karvalytőke). Első lépésként érdemes kiemelni a háló magját: a „nemzetpusztító”, „háttérhatalom” és „összeesküvő” fogalmak továbbra is egymás mellett szerepelnek, magas hasonulási értékkel, de ebben a ciklusban már a „kútmérgező” is ezekkel a szavakkal mutat erős kapcsolódást a szövegben. A „kútmérgező” és „összeesküvő” koszinusz-hasonlósága 0,98, a „kútmérgező” és „nemzetpusztító” 0,96, a „kútmérgező” és „háttérhatalom” 0,93. Ezek az értékek azt jelzik,

hogyan az új belépő kifejezés retorikai működése teljesen azonos a már meglévő összeesküvés-narratívákkal.

Fontos megjegyezni, hogy a „zsidó” és a „zsidóság” explicit kifejezések, míg a többi kódolt szó – például a „kútmérgező”, „háttérhatalom” vagy „összeesküvő” – implicit előítéleteket jelezhetnek. Ez a duális rétegezés segít árnyaltan látni a diskurzus felépítését: A klasszikus, történeti antiszemita kódok és a nyílt megnevezés („hazaáruló”, „zsidó”, „zsidóság”) még mindig aktívak, de a háló közepétől kissé eltolódva. A „zsidóság” például 0,80-kal kötődik a „háttérhatalomhoz”, 0,76-tal az „összeesküvőhöz” és 0,73-mal a „nemzetpusztítóhoz”, míg a „zsidó” és „hazaáruló” értéke 0,63, a „zsidó” és „összeesküvő” 0,51. Ezek a közepes–erős értékek mutatják, hogy bár a fókusz egyértelműen a globális-pénzügyi háttérhatalmi narratívára helyeződött, a zsidó és zsidóság még mindig stabilan kötődik a fő antiszemita blokkhoz.

A vallási-ideológiai és pénzügyi terminusok („keresztényellenes”, „idegenszívű”, „liberális”, „globalista”, „soros_györgy”) továbbra is a kódolt háló tartópillérei. A magas értékek – „keresztényellenes” és „nemzetpusztító” 0,93, „háttérhatalom” és „keresztényellenes” 0,94, „globalista” és „összeesküvő” 0,87, „soros_györgy” és „összeesküvő” 0,89 – azt jelzik, hogy a vallási, idegen és pénzügyi kulcsszavak szinte felcserélhetők egymással a diskurzusban.

A „magyar” és „nemzeti” kontrollszavak továbbra is a háló peremén helyezkednek el (0,30–0,56 között). A „magyar” legmagasabb értéke 0,56 („nemzeti” felé), a „nemzeti” pedig 0,54 („háttérhatalom” irányába), ami azt mutatja, hogy a tradicionális nemzeti identitás-retorika továbbra sem olvad össze a pénzügyi-összeesküvéses antiszemita narratívával.

A változások mutatják, hogy a második ciklusban még jelen lévő „karvalytóke” ebben az időszakban kikerült a mintából, helyére a „kútmérgező” lép, így a terminusbővülés itt nem csupán mennyiségi, de tematikaváltást is jelez. A „kútmérgező” szó antijudaista konnotatív tartalommal rendelkezik, amely a középkori zsidóellenességből ered, s az a tartalma, hogy a zsidók a kutakat ürülékkel és menstruációs vérrel mérgezték, így akartak járványokat terjeszteni, hogy elpusztítsák a velük szemben álló és megvetett keresztény világot. A kútmérgezés toposza a kereszties háborúk zsidóellenes erőszakának nyomán keletkezett, ezzel próbálták ugyanis igazolni, illetve megerősíteni a kereszténység ellen terveket forraló zsidókról kialakított negatív képet.²⁵³

²⁵³ Ruether, Rosemary R.: Az antiszemitizmus teológiai gyökerei. In: Kovács András: *A modern antiszemitizmus*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1999. 9 96–116., itt: 99; René Girard: *A bűnbak*.

A korpuszban a zsidó szó mind a három ciklusnál kevésbé kapcsolódik a negatív fogalmakhoz, mint a zsidóság szó. A parlamenti diskurzus első ciklusában ez a különbség még kevésbé érzékelhető, de utána egyre nagyobb lesz a különbség, míg a *Magyar Fórum* korpuszában már az első ciklustól érzékelhető, azaz ebben a zsidóellenes kódok inkább a zsidóság csoportját kifejező szóhoz hasonulnak, mint a zsidó szóhoz.

WEAT-elemzés: zsidó, zsidóság – magyar, magyarság

A politikai nyelvhasználat ideológiai tartalmainak vizsgálata különösen fontos olyan társadalmi kontextusokban, ahol az identitáspolitikai kérdések rendszeresen tematizálódnak a közbeszédben. A 20. század végének magyarországi közéleti diskurzusaiban számos olyan rejtett jelentéstartomány jelenhetett meg, amelyek explicit megfogalmazás nélkül is hozzájárultak bizonyos csoportok – különösen a zsidóság – szimbolikus kirekesztéséhez. Ezek feltárására a szóvektor-alapú torzításvizsgálatot választottam, amely képes a nyelv mélystruktúráiban meghúzódó ideológiai asszociációk kimutatására. Jelen elemzés célja annak feltárása, hogy milyen módon társulnak a „zsidó”, „zsidóság”, „izraelita” és a „magyar”, „magyarság”, „honfitárs” szócsoporthoz tartozó kifejezések különböző ideológiai és érzelmi jelentéstartományokhoz a Parlament és a *Magyar Fórum* szövegtörzsében 1990 és 2002 között.

A különböző időszakokra, a három ciklusra külön-külön tanított szóbeágyazási modellek közötti összehasonlítást Prokrusztész-illesztés biztosítja, amely lehetővé teszi, hogy a szóvektorokat egy közös térbe helyezzük. Ez az eljárás megőrzi a vektorok közötti relációkat, ugyanakkor kiküszöböli azt a torzítást, amely abból adódna, hogy az egyes modellek tanulási folyamatai során a vektortér másképp rendeződik. A két külön korpusz, a parlamenti diskurzus és a *Magyar Fórum* lapszámain egy-egy vektortérbe rendeztem, azaz a parlamenti szövegek és a *Magyar Fórum* lapszámai numerikusan külön-külön összehasonlíthatók.

A bővített WEAT-alapú elemzés eredményei azt mutatják, hogy a vizsgált időszakban (1990–2002) a magyar politikai és közéleti nyelvezetben – különösen a Parlament és a Magyar Fórum szövegeiben – jelentős mértékű és fokozódó kódolt antiszemita attitűdök azonosíthatók. A WEAT (*Word Embedding Association Test*) effektméret az adott szóvektorok közötti asszociatív viszonyokat méri: mennyire társul két célcsoport (jelen

Fordította: Jakabffy Imre – Jakabffy Éva. Budapest: Gondolat Kiadó. 2014; Joshua Tachtenberg: Az ördög és a zsidók. Máriabesnyő: Attraktor, 2014. A méregkeverők fejezet 76–85.

esetben a „zsidó” és „magyar” szavak csoportjai) pozitív vagy negatív attribútumokkal. A negatív értékek azt jelzik, hogy a szóvektor-térben a „zsidó” csoport tagjai inkább negatív jelentésmezőkhöz kapcsolódnak, míg a „magyar” csoport tagjai pozitívakhoz. Ennek mérésére a bővített WEAT-módszert alkalmaztam, amely során az egyes célcsoportokat két attribútumhalmazhoz viszonyítottam: az egyikbe pozitív értékű szavak kerültek, mint például „erkölcsös”, „tisztességes”, „hazafias”, „nemzeti”, a másikba pedig negatív, gyakran erkölcsi és hagyományosan zsidóellenes fogalmak, mint például „erkölcstelen”, „tisztességtelen”, „hazaáruló”, „kozmodopolita”. Ez a kettős viszonyítás lehetővé tette, hogy kvantitatív módon mérjem, melyik szócsoporthoz milyen mértékben társul pozitív vagy negatív értékkategóriákhoz a szóvektor-térben, ezáltal feltárva a szövegekben megbúvó rejtett ideológiai elfogultságokat. Az effektméret erőssége alapján elmondható, hogy a minta minden vizsgált korpusz és időszak esetében erős torzítást mutat, ami szignifikáns mértékű implicit (rejtett) diszkriminációra utal.

Az országgyűlési felszólalásokban ez a torzítás folyamatos negatív trendet követ: 1990–1994 között az effektméret $-1,79$ volt, ami 1994–1998 között $-1,88$ -ra csökkent, majd 1998–2002-ben elérte a $-1,93$ -at. A fokozatos negatív növekedés azt jelzi, hogy a zsidósághoz köthető szavak esetében egyre erősebben jelennek meg a zsidóellenes konnotációk vagy a zsidók elítélésének különféle módozatai, még hozzá nem nyílt formában, hanem az asszociációs térben kimutatható, burkolt formában. A politikai nyelvezet tehát e három ciklus során egyre inkább olyan irányba tolódik, amely implicit módon negatívabban kezeli a zsidóságot, míg a magyarsággal kapcsolatos szavak továbbra is a pozitív jelentéstartományhoz kapcsolódnak.

A *Magyar Fórum* esetében a tendencia némileg eltérő. Az első két időszakban $-1,68$ (1990–1994) és $-1,60$ (1994–1998) között enyhe javulás figyelhető meg, ami arra utalhat, hogy a nyelvezetben némileg gyengült a zsidóság és a negatív asszociációk közötti kapcsolat. Ez azonban nem tartós jelenség: a harmadik ciklusban (1998–2002) a WEAT effektméret $-1,94$ -re ugrott, amely a vizsgált értékek közül a legerősebben negatív torzítást mutatja. Ez a radikális változás valószínűsíthetően a közéleti diskurzus módosulásaira, a nyelvezet szélsőségesebbé válására utal, és akár politikai, ideológiai átrendeződések következményeként is értelmezhető.

A WEAT skálája szerint a $0,2$ kicsi, a $0,5$ közepes, a $0,8$ pedig már nagy hatású torzítást jelent. Mivel az összes mért érték meghaladja az abszolút $1,6$ -es értéket, egyértelműen rendkívül erős, szisztematikus negatív attitűd mutatható ki a zsidósággal kapcsolatos

kifejezések esetében – mind a parlamenti felszólalások, mind a radikális *Magyar Fórum* szövegeiben.

Összességében az elemzés rámutat arra, hogy az antiszemita szóhasználat a vizsgált időszakban jelen volt és egyes esetekben növekedett az intenzitása, különösen rejtett, asszociációs szinten. A szóvektor-alapú módszer révén kvantitatívan alátámasztható, hogy a „zsidó” és „magyar” szócsoporthoz rendelt jelentéstartományok szisztematikusan polarizáltak voltak, és e polarizáció az idő előrehaladtával – a Parlament esetében fokozatosan, a *Magyar Fórum* esetében pedig hirtelen – tovább erősödött. Ez a jelenség rámutat arra, hogyan jelenhet meg az ideológiai elfogultság a nyelvhasználat finom rétegeiben, akár politikai intézmények vagy közéleti médiumok szóhasználatán keresztül. Ugyanakkor hangsúlyt kell kapjon az is, hogy a szóvektorokkal kimutatott asszociációs torzítások, ahogy az elméleti részben is olvashattuk, nem azonosíthatók automatikusan szándékos, tudatos nyelvi diszkriminációként – sokkal inkább a diskurzusban visszatérő mintázatok nyelvi lenyomataként értelmezendők. Egy másik kutatás tárgya lehetne, hogy a vizsgált kifejezések, vagyis a „zsidó”, „zsidóság”, „izraelita” és a „magyar”, „magyarság”, „honfitárs” szócsoporthoz, esetleg csoportjelölők is lehetnek. És a saját csoport jelölésére alkalmazott magyarság pozitívabb színben tűnik fel, mint a külső csoport, a zsidóság csoportja.

KONKLÚZIÓ

Disszertációmban az 1989–1990 között végbement magyar rendszerváltás utáni első tizenkét év (1990–2002) politikai diskurzusát vizsgáltam, hogy feltárjam a zsidósággal kapcsolatos nyelvi reprezentációk alakulását, különös tekintettel a kódolt antiszemitizmus megnyilvánulási formáira. E vizsgálatot két, egymást kiegészítő nyilvánossági tér – az *Országgyűlési Naplók* hivatalos nyelve és a radikális jobboldali sajtó, a *Magyar Fórum* – szövegeinek elemzésén keresztül végeztem el. A kvalitatív tartalomelemzés és a kvantitatív, természetesnyelv-feldolgozáson alapuló számítógépes módszerek (szóbeágyazás, szemantikai tengelyek, koszinusz-hasonlóságok, WEAT-teszt) kombinálása lehetőséget nyújtott arra, hogy egyszerre mutassam ki a diszkurzív torzítások explicit és implicit formáit, valamint ezek időbeli változását.

A dolgozat módszertani sajátossága, hogy nem csupán leíró módon viszonyul a vizsgált jelenségekhez, hanem egyúttal azok strukturális beágyazottságára és társadalmi következményeire is igyekszik reflektálni. A nyelv nem csupán közlés, hanem társadalmi cselekvés: a kimondott és ki nem mondott szavak, a metaforák, eufemizmusok, szinonimák, és nyelvi elmozdulások mind hozzájárulnak ahhoz, hogy egy társadalom miként gondolkodik az identitásról, az „idegenről” és saját maga hatáiról.

A vizsgált szemantikai elmozdulások (*semantic shift*) azt mutatják, hogy míg a „zsidó” és a „zsidóság” szavak jelentése 1990–1994 és 1994–1998, illetve 1994–1998 és 1998–2002 között mind a két korpuszban változott, ám ezek a változások a parlamenti diskurzusban kiemelkedően nagy mértékűek voltak, a *Magyar Fórumban* viszont mérsékeltebbek. Ennek oka lehet, hogy az Országgyűlésben a választások révén cserélődtek a felszólalók, s mint látható volt, mindhárom időszakban más volt a kormányzó párt, ezzel szemben a *Magyar Fórum* egy csoporthoz szólt, sokkal monolitikusabb volt a tömege és sokkal homogénebb a világnézete, következésképp lassabban változott. E különbségek révén különböző politikai kontextusban volt vizsgálható, hogyan alakultak a zsidósággal kapcsolatos diskurzusok. 1990 és 1994 között a Magyar Demokrata Fórum (MDF) a rendszerváltás utáni demokratikus átmenet alapjait fektette le. A második ciklusban, 1994 és 1998 között, a Magyar Szocialista Párt (MSZP) volt hatalmon, amely a Szabad Demokraták Szövetségével (SZDSZ) koalícióban kormányzott. 1998 és 2002 között a Fidesz volt a kormányzó párt, koalícióban az FKGP-vel és az MDF-fel. Ahogy láttuk, az elemzés során folyamatosan cserélődtek a képviselők, s a kvalitatív vizsgálat – a kvantitatív

adatokat megerősítve – arra is rávilágított, hogy az üzenet tartalmát a beszélőknek nemcsak a párthovatartozása, hanem az egyéni identitása is nagyban befolyásolta.

A nyelvi torzítások kimutatására és a szavak jelentésváltozásának feltárására szemantikai tengelyeket hoztam létre (nemzeti-liberális, magyar-idegen, mi-ők, antiszemita-magyarelles, nemzeti-kozmopolita, hazafias-idegenszívű). A parlamenti térben a korai időszakban erős nemzeti és „mi” orientáció volt jellemző, majd fokozatos eltolódás figyelhető meg a liberális, idegen és „ők” irányába. A *Magyar Fórumban* a „zsidó” csoport már a legkorábbi ciklusban is erősen idegen, kozmopolita és „ők” kontextusban jelent meg, radikális, háttérhatalmi-összeesküvésre célzó retorikára utalva. A „zsidó” kifejezés több tengelyen erősebben reagált a társadalmi-politikai változásokra, míg a „zsidóság” szó elmozdulásai gyakran kisebb mértékűek vagy eltérő irányúak, ami arra utal, hogy a két szó említési gyakorisága, szóhasználati és diszkurzív funkciója különbözik.

A WEAT elemzés megmutatta, hogy a „zsidó”, „zsidóság” és „izraelita” szavak összehasonlítva a „magyar”, „magyarság”, „honfitárs” szavakkal már az első ciklustól kezdődően mind a két korpuszban a negatív jelentéstartomány felé húznak, azaz közelebb vannak az „erkölcstelen”, „tisztességtelen”, „hazaáruló”, „kozmopolita” kifejezésekhez. A parlamenti korpuszban folyamatos negatív növekedés látható, azaz egyre negatívabb a szavak társítása, míg a *Magyar Fórum* korpuszában az első ciklus után a második ciklus kevésbé volt negatív, a harmadik ciklusra azonban nagyot nőtt benne a negatív társítások aránya.

A kvantitatív eredmények mélyebb értelmezését a kvalitatív eredmények biztosítják. Míg az implicit előítéletet a kvantitatív eljárásokkal, addig az előítélet explicit üzeneteit tartalomelemzéssel, témacsoportok meghatározásával tárhatjuk fel. A parlamenti korpuszban látható, hogy sokkal kisebb diskurzus-részt jelöl ki a „zsidó” és a „zsidóság” szó, mint a *Magyar Fórumban*. Míg az országgyűlésben a zsidósággal kapcsolatos nyílt üzenetek peremdiskurzusként voltak jelen, és az üzenetet nagyban befolyásolta a beszélők identitása és párthovatartozása, addig a *Magyar Fórumban* már az első ciklustól kezdve megjelentek antijudaista sztereotípiák és a holokauszt-relativizálással kapcsolatos tartalmak. A második ciklusban új témák bukkantak fel, ám továbbra is érzékelhető volt, sőt bővült a zsidóellenes előítéletek témacsoportja. A harmadik ciklusban megváltozott a szerzők fókusza, de a sztereotípiák továbbra is jelen voltak.

Elemzésem nem teljes, alkalmazott módszereim arra nyújtottak lehetőséget, hogy kvantitatív és kvalitatív eszközökkel vizsgáljam a politikai diskurzus szemantikai szerkezetét és detektáljam a zsidósághoz kapcsolódó implicit vagy explicit torzításokat.

Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy ezek a számítógépes eljárások minden precizitásuk ellenére sem mentesek a korlátoktól. Elsősorban a szemantikai modellek érzékenyek a korpusz jellemzőire: a szóbeágyazások kizárólag az adott szövegek alapján képződnek, így a modell csak azt képes visszatükrözni, amit a korpusz tartalmaz – az eredmények nem általánosíthatók. A nyelvi jelentések árnyalatait, az iróniát, a többszintű utalásokat vagy az eufemisztikus megfogalmazásokat a gépi modellek nem mindig tudják pontosan megragadni. Másodszor, egy szó „jelentése” – vektorokkal bármennyire is precízen leírható – nem függetleníthető attól a diskurzustól, amelyben megjelenik. Ezért a kvantitatív eredmények értelmezése csak kvalitatív, hermeneutikai megközelítéssel együtt válik teljes értékűvé. Harmadrészt, a politikai nyelv sajátos jellege – miszerint nem csupán leír, hanem alakít, szabályoz és hat – önmagában is kihívás elé állítja az automatizált feldolgozást. A diskurzus nem pusztán szöveg, hanem aktus, amelyet aktorok alakítanak, jelentése gyakran csak a kontextusban és a beszélői szándék figyelembevételével érthető meg. Ezért dolgozatomban a kvantitatív elemzéseket minden esetben kvalitatív értelmezéssel egészítettem ki. Fontos tehát külön hangsúlyoznom, hogy a számítógépes módszerek alkalmazása nem értékteleníti a klasszikus szövegolvasás és tartalomelemzés szerepét, sőt: annak kiterjesztéseként és kiegészítéseként működik. A szóvektorok képesek felfedni bizonyos mintázatokat, de az elemzői figyelem, a kritikai érzékenység és a történeti kontextusba ágyazott értelmezés továbbra is nélkülözhetetlen a társadalomtudományi diskurzus vizsgálatban.

A kutatás során számos akadállyal szembesültem, mind technikai, mind kutatói oldalon. Elemzéseimben nem a transformer alapú HuSpaCy-modelleket használtam, hanem a Huspacy LG-modellt, amely már korábban elérhető volt és MacOS környezetben problémamentesen telepíthető CPU-alapú működést tett lehetővé. Ez a modell megbízható alapot biztosított mind a szemantikai tengely-elemzésekhez, mind a bővített WEAT-vizsgálathoz, így az eredmények érvényességét nem befolyásolta a később megjelenő nagyobb modellek elérhetősége. Jövőbeli kutatásaim alkalmával azonban már teljesen más technikai környezetben dolgoznék. Simon Hengchen és Nina Tahmasebi tanulmánya mutatott rá arra a nemzetközi gyakorlatra, hogy különböző sajtókorpuszokat kutatócsoportok hoznak létre.²⁵⁴ A nemzetközi gyakorlatban a sajtókorpuszok – így a svéd

²⁵⁴ Hengchen, S., – Tahmasebi, N.: A Collection of Swedish Diachronic Word Embedding Models Trained on Historical Newspaper Data. *Journal of Open Humanities Data*, 2021/2. 1–7.
DOI: <https://doi.org/10.5334/johd.22>

digitális archívumok,²⁵⁵ az angol²⁵⁶ és német²⁵⁷ archívumok – széles körű használata lehetővé teszi a diskurzusok változásának hosszú távú követését és összehasonlító elemzését. A magyarországi kutatói közösségben azonban a korpuszok létrehozása még fiatal tudományának számít: az ELTE újonnan indított adatgazdász továbbképzése válasz lehet a hiányzó adathalmazokra, és ez a fejlemény egyben azt is jelzi, hogy a hazai infrastruktúra fejlődőben van.²⁵⁸ Ám ez az átmeneti helyzet technikai és tudományos kihívásokat is hordoz magában. Mivel hiányoznak az átfogó, jól annotált történeti korpuszok, a kutatók – még a legnagyobb precizitás mellett is – váratlan szövegfeldolgozási hibákba ütközhetnek (pl. karakterfelismerési hibák, képminőségi torzulások, a helyesírás változása stb.), amelyek révén nagymértékben megnőhet a kutatásba fektetett idő mértéke.

Mindezen nehézségek mellett, úgy gondolom, érdemes hasonló interdiszciplináris kutatásokat végezni – a kvantitatív és a kvalitatív módszerekkel egyaránt, ugyanis a PISA-vizsgálatok szövegértési eredményeinek folyamatos romlása²⁵⁹ rámutat arra, hogy egyre kevesebben képesek árnyaltan értelmezni a szövegeket, felismerni az iróniát, az eufemizmusokat, vagy éppen a szöveg mögötti ideológiai szándékot. Ez különösen veszélyes lehet egy olyan közéleti környezetben, ahol a politikai nyelv gyakran használ szimbolikus, kódolt vagy burkolt utalásokat társadalmi csoportok megbélyegzésére. A kvantitatív módszerrel számszerűsíteni tudjuk az implicit tartalmakat és ezek változását, a kvalitatív elemzéssel pedig értelmezni tudjuk ezek dinamikáját és tendenciáit.

Összegezve, dolgozatom rávilágít arra, hogy a demokratikus átmenet szabadságeszménye mellett a politikai nyelvben tovább élt – s időnként felerősödött – a zsidóellenesség. Az itt kidolgozott szemantikai-elemzési keret ezért nemcsak a rendszerváltás első tizenkét évének megértéséhez járul hozzá, hanem eszközt ad a jelen- és jövőbeli diskurzusok kritikai vizsgálatához is. Dolgozatom hozzájárul a politikai antiszemitizmus nyelvi formáinak jobb megértéséhez. A zsidósággal kapcsolatos diszkurzív reprezentációk történeti változásainak feltárása nemcsak múltbeli torzításokra világít rá, hanem segít megérteni azokat a retorikai mechanizmusokat is, amelyek a mai közéletben – akár más társadalmi csoportokkal szemben – újra aktiválódhatnak.

²⁵⁵ <https://spraakbanken.gu.se> (letöltés ideje: 2025.05.23.)

²⁵⁶ British National Corpus (BNC): <http://www.natcorp.ox.ac.uk> (letöltés ideje: 2025.05.23.)

²⁵⁷ DWZ – Deutsches Web-Zeitschriftenarchiv: <https://webarchiv.dnb.de> (letöltés ideje: 2025.05.23.)

²⁵⁸ Adatgazdász szakirányú továbbképzés az ELTE-BTK-n: <https://dh.elte.hu/content/adatgazdasz-szakiranyu-tovabbkepzes.t.42169?m=9764> (letöltés ideje: 2025.05.23.)

²⁵⁹ https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatás/nemzetkozi_merések/pisa/PISA2022.pdf (letöltés ideje: 2025.05.23.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

„A Gadó”. Gadó Györggyel beszélget Szántó T. Gábor. *Szombat*, 1995. <https://www.szombat.org/archivum/a-gado> (letöltés ideje: 2025.05.23.)

„Nem fogom titokban tartani a véleményemet”. Interjú Suchman Tamással, készítette Novák Attila. *Szombat*, 2006. <https://www.szombat.org/politika/3650-nem-fogom-titokban-tartani-a-velemenymet> (letöltés ideje: 2025.05.23.)

Adorno, Theodor W. – Frenkel-Brunswik, Else – Levinson, Daniel J. – Sanford, R. Nevitt: *The Authoritarian Personality*. New York: Harper and Brothers, 1950.

Agárdi Péter: *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847-2014*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2015.

Agora Zsuzsanna: *A náciizmus történeti pszichológiája*. Pécs: Kronosz: 2020.

Allport, Gordon W.: *Az előítélet*. Fordította: Csepeli György. Budapest: Gondolat Kiadó 1977.

Allport, Gordon W.: *Az előítélet*. Fordította: Csepeli György. Budapest: Gondolat Kiadó, 1999.

Allport, Gordon W.: *The Nature Of Prejudice*. New York: Doubleday Anchor Books, 1958.

Altemayer, Bob: *Right-Wing Authoritarianism*. Winnipeg: University of Manitoba Press, 1981.

Angelusz Róbert: A rejtőzködéstől a megnyilatkozásig. A látens közvélemény természetrajzához. *Világosság*, 1991/7–8. 518–533.

Aronson, Eliot: *A társas lény*. Fordította: Erős Ferenc. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2008.

Aronson, Elliot: *Életem és a szociálpszichológia*. Budapest: Ab Ovo, 2010.

Aronson, Elliot: *The Jigsaw Classroom: Building Cooperation in the Classroom*. New York: Longman, 1997.

Banaji, Mahzarin R. – Bhaskar, R.: Az implicit sztereotípiák és az emlékezet: A társas hiedelmek korlátozott racionalitása. In: Banaji, Mahzarin: *Rejtőzködő attitűdök és sztereotípiák*. Budapest: Osiris, 2003. 192–223.

Barna Ildikó – Kovács András (szerk.): *Zsidók és zsidóság a mai Magyarországon 2017-ben. Egy szociológiai kutatás eredményei*. Budapest: Szombat, 2018.

Barna, Ildikó – Knap, Árpád: Antisemitism in Contemporary Hungary: Exploring Topics of Antisemitism in the Far-Right Media Using Natural Language Processing. *Theo-Web*, 2018/1. 75–92. DOI: <https://doi.org/10.23770/tw0087>

Barthes, Roland: Myth Today. In: Barthes, Roland: *Mythologies*. New York: Noonday Press. 1993. 107–146.

Bene Márton – Bata Attila: A baloldali politikai közösség politikai kommunikációja II. Diskurzusok, ügyek, csatornák és egyéb modalitások. In: Kiss Balázs (szerk.): *A polarizáció évei. Politikai kommunikáció Magyarországon, 1997 – 2006*. Budapest: MTA TK PTI, 117–189.

Bengio, Yoshua – Ducharme, Réjan – Vincent, Pascal – Jauvin, Christian: A Neural Probabilistic Language Model. *Journal of Machine Learning Research*, 2003/3., 1137–1155.

Benjamini Yoav – Hochberg Yosef: Controlling the False Discovery Rate. A Practical and Powerful Approach to Multiple Testing. *Journal of the Royal Statistical Society. Series B: Statistical Methodology*. 1995/1. 289–300. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1995.tb02031.x>

Bodrogi Tibor et al.: *Mitológiai ábécé*. Budapest: Gondolat, 1970.

Bolukbasi, T.; Chang, K.-W.; Zou, J. Y.; Saligrama, V.; Kalai, A.: *Man is to Computer Programmer as Woman is to Homemaker? Debiasing Word Embeddings*. arXiv:1607.06520v1, DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1607.06520>

Brown, Richard: *Social Psychology*. New York: Free Press. 1965.

Buolamwini, Joy – Gebru, Timnit: Gender Shades: Intersectional Accuracy Disparities in Commercial Gender Classification. *Proceedings of Machine Learning Research*, 2018/81. 1–15.

Caliskan, Aylin – Bryson, Joanna J. – Narayanan, Arvind. Semantics derived automatically from language corpora contain human-like biases. *Science*, 356/6334. (2017), 183–186. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.aal4230>

Chadwick, Owen: *The Secularization of the European Mind in the Nineteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139168311>

Christie, Richard – Jahoda, Marie (eds.): *Studies in the scope and method of 'The authoritarian personality'*. Glencoe: Free Press, 1954.

Cohen, Renae – Golub, Jennifer L.: *Attitudes toward Jews in Poland, Hungary, and Czechoslovakia: a comparative survey*. New York: American Jewish Committee, 1991.

Csepeli György – Örkény Antal – Grajczjár István: Az antiszemitizmus új kutatásának kérdőíves módszere. In Fenyves Katalin – Vörös Kata (szerk.): *A Mindenség megismerése. Tanulmányok a 70 éves Gábor György tiszteletére*. Budapest: Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, 2024. 413–433. DOI: <https://doi.org/10.70928/gaborgyorgy70.2024.32>

Csepeli György – Örkény Antal (szerk.): *Gyűlölet és politika*. Budapest: Minoritás Alapítvány Kisebbségkutató Intézete, 2002.

Csepeli György: ...és nem is kell hozzá zsidó. *Az antiszemitizmus társadalom-lélektana*. Budapest: Kozmosz könyvek, 1990. 106–108.

Csepeli György: *A hétköznapi élet anatómiája*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 1986.

Csepeli György: A szociológia és a Big Data, *Replika*, 2015/3–4. 171–176.

Csoóri Sándor: Nappali hold (2). *Hitel*, 1990/18. 4–7.

Dési János – Velancsics Béla: Fórum és cégbirodalom. In: Csepeli György – Örkény Antal (szerk.): *Gyűlölet és politika*. Budapest: Minoritás Alapítvány Kisebbségkutató Intézete, 2002. 220–231.

Devine Patricia: Sztereotípiák és előítélet: Automatikus és kontrollált komponensek. In: Hunyady, György et al.: *A csoportok percepciója*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 379–407.

Devine, P. G.: Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1989/1., 5–18. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.56.1.5>

Eberhardt, Jennifer L.: *Biased. Uncovering the Hidden Prejudice That Shapes What We See, Think, and Do*. New York: Viking, 2019.

Enyedi Zsolt – Fábián Zoltán – Sik Endre: Nőtt-e az előítéletek Magyarországon? In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. Budapest: TÁRKI, 375–399.

Erős Ferenc – Fábián Zoltán: Politikai antiszemitizmus és diszkrimináció. *Szombat*, 1990/január, online: <https://www.szombat.org/archivum/politikai-antiszemitizmus-es-diszkriminacio> (letöltés ideje: 2025.05.23.)

Erős Ferenc: *A válság szociálpszichológiája*. Budapest: T-Twins, 1993.

Erős Ferenc: Az antiszemitizmus szociálpszichológiájáról. Empirikus kutatások alapján. In: Virág Teréz (szerk.): *Elhúzódó társadalmi traumák hatásának felismerése és gyógyítása*. Budapest: Animula, 1996. 27–39.

Erős Ferenc: Irányok és tendenciák az előítéletek kutatásában. *Educatio*, 2007/1. 3–9.

Esterházy Péter: Kedves Hitel-olvasó. *Hitel*, 1990/21. 17.

Fábián Zoltán – Sik Endre: Előítéletek és tekintélyelvűség. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. Budapest: TÁRKI – Századvég, 381–413.

Fazio, Russel H. – Jackson, Joni R. – Dunton, Bridget C. – Williams, Carol J.: Variability in automatic activation as an unobtrusive measure of racial attitudes: a bona fide pipeline? *Journal of Personality and Social Psychology*, 1995/6. 1013–1027. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.6.1013>

Festinger, Leon: *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford: Stanford University Press, 1957. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781503620766>

Firth, John Rupert: *A Synopsis of Linguistic Theory, 1930–1955. Studies in Linguistic Analysis*. Oxford: Basil Blackwell, 1962. 1–32.

Fiske, Susan T.: *Társas Alapmotívumok*. Budapest: Osiris Kiadó, 2006.

Foucault, Michel: *A szexualitás története I*. Fordította: Ádám Péter. Budapest: Atlantisz Kiadó. 1996. 10–11.

Fricz Tamás – Karsai Gábor – Pap Emília: *A rendszerváltás szótára*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1992.

Friedrich Nietzsche: *Emberi, nagyon is emberi II*. Budapest: Cartaphilus Kiadó, 2012.

Fülöp Éva –Kővágó Pál (szerk.): *A kollektív áldozati szerep szociálpszichológiája*. Budapest: Oriold és társai, 2018.

Gábor György: „Részben tájékozatlanságból, főként azonban rosszindulatból.” (Judeofóbia, antijudaizmus, antiszemitizmus – fogalomtörténet és hermeneutika). In: Uő: *A történelem tekintete. Emlékezet és tanúság*. Budapest, Typotex, 2021. 225–260.

Gábor György: A zsidóság a római irodalomban. In: Gábor György: *A diadalíven innen és túl*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2009. 20–72.

Gaertner, Samuel L., – Dovidio, John F.: The aversive form of racism. In: Dovidio, John F. – Gaertner, Samuel L. (eds.): *Prejudice, discrimination, and racism*. Orlando – London: Academic Press. 1986. 61–89.

Gárdos Judit: Normativitás a szociológiában a magyarországi előítélet-kutatások példáján. *Szociológiai Szemle*, 2020/1. 63–80. DOI: <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2020.1.4>

Gárdos, Judit: Előítélet-kutatások. In: Szabari Veronika (szerk.): *(Disz)kontinuitások. A magyar szociológia 1960 és 2010 között*. Budapest: Napvilág Kiadó – ELTE Eötvös József Kiadó, 2020.

Gawronski, Bertram – De Houwer, Jan – Sherman, Jeffrey W.: Twenty-Five Years of Research Using Implicit Measures, *Social Cognition*, Vol. 38. 2020. 1–25. DOI: <https://doi.org/10.1521/soco.2020.38.suppl.s1>

Gower, J. C., és Garnt B. Dijksterhuis: *Procrustes Problems*. Oxford: Oxford University Press, 2004. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198510581.001.0001>

Grajczjár István – Örkény Antal – Csepeli György: A zsidókról alkotott gondolkodási minták változatai a mai magyar társadalomban. *Socio.hu, Társadalomtudományi Szemle*, 15(2), 2025. 165–194. DOI: <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2025.2.165>

Grajczjár István – Örkény Antal – Csepeli György: Az affektív antiszemitizmus okai és dinamikája. *Szociológiai Szemle*, 35 (3), 2025. 110–139.
DOI: <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.17169>

Greenwald, Anthony G. – Banaji, Mahzarin R.: Az implicit társas kogníció: Az attitűdök, az önértékelés és a sztereotípiák. In: Hunyady, György et al.: *A csoportok percepciója*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003. 139–190.

Greenwald, Anthony G. – McGhee, Debbie E. – Schwartz, Jordan L. K.: Measuring individual differences in implicit cognition: The implicit association test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1998/6. 1464–1480. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.6.1464>

Hack József: Az ellenség arcai: A Magyar Fórum antiszemitizmusa (1994–1999). In: Csepeli György – Örkény Antal (szerk.): *Gyűlölet és politika*. Budapest: Minoritás Alapítvány Kisebbségkutató Intézete, 2002. 254–302.

Hajdú András: A magyar radikális jobboldali képviselők két generációja. A MIÉP és a Jobbik parlamenti képviselőinek összehasonlítása. *Politikatudományi Szemle*, 2014/2. 59–87.

Hamilton, David L. – Gifford, Robert K.: Illuzórikus korreláció a személyközi észlelésben: a sztereotíp ítéletek kognitív alapjai. In: Hunyady, György et al.: *A csoportok percepciója*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 73–88.

Hamilton, David L. (ed.): *Cognitive Processes in Stereotyping and Intergroup Behavior*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1981.

Hamilton, William L. – Leskovec, Jure – Jurafsky, Dan: *Diachronic Word Embeddings Reveal Statistical Laws of Semantic Change*. In: Proceedings of the 54th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (Volume 1: Long Papers), Berlin, 2016. 1489–1501. DOI: <https://doi.org/10.18653/v1/P16-1141>

Harris, Zellig S.: Distributional structure. *Word*, 10/2–3. 146–162. DOI: <https://doi.org/10.1080/00437956.1954.11659520>

Heller Ágnes: Az idegen. *Korunk*, 2015/9. 9–14.

Heller Mária – Rényi Ágnes: A diszkurzív stratégiák az új magyar nyilvánosságban. In: Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (szerk.): *Jelbeszéd az életünk. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. 1. kötet, Budapest: Osiris-Századvég, 1995. 432–447.

Heller Mária – Rényi Ágnes: A nyilvános kommunikáció szociológiai modellje. *Jelkép*, 1996/4. 3–21.

Hengchen, S., – Tahmasebi, N.: A Collection of Swedish Diachronic Word Embedding Models Trained on Historical Newspaper Data. *Journal of Open Humanities Data*, 2021/2. 1–7. DOI: <https://doi.org/10.5334/johd.22>

Jurafsky, Daniel – Martin, James H.: *Speech and Language Processing: An Introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics, and Speech Recognition with Language Models*, 3rd edition. Online manuscript released January 12, 2025. <https://web.stanford.edu/~jurafsky/slp3> (letöltés ideje: 2025. május 22.)

Katz, Daniel – Braly, Kenneth: Racial stereotypes of one hundred college students. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1933/3. 280–290. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0074049>

Klemperer, Victor: *LTI – A Harmadik Birodalom nyelve. Egy filológus feljegyzései*. Budapest: & Kiadó, 2021.

Kmetty Zoltán: Szóbeágyazási vektortérmodellek társadalomtudományi alkalmazása. *Szociológiai Szemle*, 2022/2. szám 105–136. DOI: <https://doi.org/10.20311/stat2022.2.hu0105>

Koselleck, Reinhart: Ellenségfogalmak. In: Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Budapest: József Műhely Kiadó. 1998. 12–23.

Kovács András (szerk.): *Elmélet és Empíria I. Tanulmányok az antiszemitizmusról*. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet– ELTE-UNESCO, Kisebbségsszociológiai Tanszék, 2001.

Kovács András: *A kéznél lévő idegen. Antiszemita előítéletek a mai Magyarországon*. Budapest: PolgArt, 2005.

Kovács András: *A különbség köztünk van. Az antiszemitizmus és a fiatal elit*. Budapest: Cserépfalvi, 1997.

Kovács András: A Másik szeme. Az antiszemitizmus percepciója a mai magyar zsidó társadalomban. In: Uő: *A Másik szeme. Zsidók és antiszemiták a háború utáni Magyarországon*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2008. 206–231.

Kovács Mónika: Kategorizáció és diszkrimináció. Az antiszemitizmus mint csoportnyelv. *Világosság*, 1993/5. 52–61.

Kovács, András: *The Stranger at Hand. Antisemitic Prejudices in Post-Communist Hungary*. Leiden–Boston: Brill, 2011.

Kovács, András: The Strength of Antisemitism in Present-Day Hungary. In: Phaet, Karen – Örkény, Antal: *Ethnic Minorities and Inter-ethnic Relations in Context. A Dutch Hungarian comparison*. London – New York: Routledge, 2001.

Kozłowski, Austin c. – Evans, James A.: The Geometry of Culture. Analyzing the Meanings of Class through Word Embeddings. *American Sociological Review*, 2019/5. 905–949. DOI: <https://doi.org/10.1177/0003122419877135>

Kriza Borbála: Ellenségdiskurzusok: Csurka István retorikája. In: Csepeli György – Örkény Antal (szerk.): *Gyűlölet és politika*. Budapest: Minoritás Alapítvány Kisebbségkutató Intézete, 2002. 232–253.

Landesmann, György G.: Ordained rabbis. In: Carmilly-Weinberger, Moshe (ed.): *The Rabbinical Seminary of Budapest 1877–1977*. New York: Stepher-Hermon Press, 1986. 303–320.

Lenci, Alexandro – Sahlgren, Magnus: *Distributional Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2023. DOI: <https://doi.org/10.1017/9780511783692>

Lippmann, Walter: *Public Opinion*. New York: Macmillan, 1922.

Majsai Tamás: Szempontok a Soá 1945 utáni (magyarországi) evangélikus és református egyházi recepciójához. In: Hamp Gábor – Horányi Özséb – Rábai László: *Magyar megfontolások a Soáról*. Budapest: Pax Romana, 1999. 179–211.

Marjanen, Jani – Pivovarov, Lidia – Zosa, Elaine et al.: *Clustering Ideological Terms in Historical Newspaper Data with Diachronic Word Embeddings*. HistoInformatics 2019. International Workshop on Computational History 2019: The 5th International Workshop on Computational History (HistoInformatics 2019): co-located with the 23rd International Conference on Theory and Practice of Digital Libraries (TPDL 2019) Oslo, Norway, September 12th, 2019. editor / Melvin Wevers; Mohammed Hasanuzzaman; Gaël Dias; Marten Düring; Adam Jatowt. Aachen: Rheinisch-Westfaelische Technische Hochschule Aachen, 2019. 21–29.

Martha Augostinos – Danielle Every: Contemporary racist discourse: Taboos against racism and racist accusation. In: Weatherall, Ann – Watson, Bernadette M. – Cindy Gallois: *Language, Discourse and Social Psychology*. Houndmills – Basingstoke – Hampshire: Palgrave Macmillan, 2007. 233–254. DOI: https://doi.org/10.1057/9780230206168_10

Mikolov, Thomas – Le, Quoc V. – Sutskever, Ilya: *Exploiting Similarities among Languages for Machine Translation*. 2013b. arXiv: arXiv:1309.4168 DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1309.4168>

Mikolov, Tomas – Chen, Kai – Corrado, Greg – Dean, Jeffrey: *Efficient estimation of word representations in vector space*. 2013a. arXiv:1301.3781v3, DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1301.3781>

Mikolov, Tomas – Yih, Wen-tau – Zweig, Geoffrey: Linguistic Regularities in Continuous Space Word Representations. In: *Proceedings of the 2013 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies*. Atlanta: Association for Computational Linguistics, 2013c. 746–751.

Monori Áron: Egy antiszemita lap és egykori szellemi előfutára. *Médiakutató*, 2002/6. 53–63.

Nábrády Mária: *A hazugság pszichológiája*. Budapest: Akadémiai Kiskönyvtár, 2006.

Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Budapest: Gondolat, 1985.

Németh László: Második szárszói beszéd. 1943. augusztus 25. In: Monostori Imre (szerk.): *A minőség forradalmára: in memoriam Németh László*. Budapest: Nap Kiadó, 2001. 159.

Németh Renáta: *Automatizált szövegfeldolgozás szociológiai lehetőségei*. Szombathely: Savaria University Press, 2024.

Nugues, Pierre M.: *Python for Natural Language Processing. Programming with NumPy, scikit-learn, Keras, and PyTorch*. Cham: Springer, 2024. 297. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-57549-5>

Pályájáról megjelent interjú: A dolgok csak megtörténnek velünk. Beszélgetés Raj Tamással. *Beszélő*, 1990. május 12. 15–18.

Papakyriakopoulos, Orestis –Hegelich, Simon – Serrano, Juan Carlos Medina – Marco, Fabienne: Bias in word embeddings. In: *Proceedings of the 2020 Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FAT* '20)*. New York: Association for Computing Machinery, 446–457. DOI: <https://doi.org/10.1145/3351095.3372843>

Payne, Keith B. – Gawronski, Bertram: A history of implicit social cognition: Where is it coming from? Where is it now? Where is it going? In: Ibid (eds.): *Handbook of implicit social cognition: Measurement, theory, and applications*. New York – London: The Guilford Press, 2010.

Perry, Barbara: *In the Name of Hate: Understanding Hate Crimes*. New York: Routledge, 2001. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203905135>

Petrosino, Carolyn: Connecting the Past to the Future: Hate Crime in America. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 1991/1. 22–47.
DOI: <https://doi.org/10.1177/1043986299015001003>

Pléh Csaba – Lányi Gusztáv: A „kognitív forradalom” és a magyar pszichológia. *Valóság*, 1984/7. 13–28.

Pléh Csaba: Kognitív fordulatok a pszichológiában s a tudomány egészében: hirtelen feledtük-e a viselkedést? *Magyar Tudomány*, 2019/1. 135–152.
DOI: <https://doi.org/10.1556/2065.180.2019.1.14>

Riba András László – Székér Nóra: *Dokumentumok a Magyar Demokrata Fórum korai történetéből. 1987– 1989*. Lakitelek: Antológia Kiadó, 2017.

Ricoeur, Paul: Politikai nyelv és retorika. In: Szabó M. – Kiss B. – Boda Zs. (szerk.): *Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus: Szövegváltozatok a politikára*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000. 53–62.

Ring Orsolya – Kmetty Zoltán – Szabó Martina Katalin – Kiss László –Nagy Balázs – Vincze Veronika: Kulcsfogalmak jelentésváltozása a Kádár-korszak politikai diskurzusában. In: Berend Gábor– Gosztolya Gábor – Vincze Veronika (szerk.): *XVI. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged, 2020. 333–342.

Ruether, Rosemary R.: Az antiszemitizmus teológiai gyökerei. In: Kovács András: *A modern antiszemitizmus*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1999. 96–116.

Saussure, Ferdinand: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1967.

Schönemann, Peter H.: A generalized solution of the orthogonal Procrustes problem. *Psychometrika*, 1966/1. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF02289451>

Schütz, Alfred: „Az idegen”. In: Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest: Gondolat, 1984. 405–413.

Sebők Miklós – Ring Orsolya – Máté Ákos: *Szövegbányászat és mesterséges intelligencia R-ben*. Budapest: Typotex, 2021.

Shiffrin, Richard – Schneider, Werner: Controlled and automatic human information processing: Perceptual learning, automatic attending, and a general theory. *Psychological Review*, 1977/84. 127–190. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.127>

Síklaki István: *Előítélet és tolerancia*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010. 25.

Simmel, Georg: Exkurs über den Fremden. In: uő: *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Georg Simmel Gesamtausgabe*. 11. köt., Frankfurt: Suhrkamp Verlag, 1992. 764–771.

Sombart, Werner: *Die Juden und das Wirtschaftsleben*. Lipcse, Verlag von Duncker und Humblot, 1911.

Sullam, Levis Simon – Minello, Giorgia – Tripodi, Rocco – Warglien, Massimo: Representation of Jews and Anti-Jewish Bias in 19th Century French Public Discourse: Distant and Close Reading. *Front. Big Data* 4:723043. DOI: <https://doi.org/10.3389/fdata.2021.723043>

Szabó Dezső: *Az antijudaizmus bírálata*. Budapest: Ludas Mátyás. 1938.

Szabó Dezső: *Azért, mert én egy-két zsidót utálok?* Szabó Dezső Emléktársaság, 1997.

Szabó Dezső: *Egyenes úton. Tanulmányok*. Budapest: Táltos. 1920.

Szabó Gabriella – Burai Krisztina: A magyar politikai kommunikáció története a hazai szakirodalomban. In: Kiss Balázs (szerk.): *A szavakon túl. Politikai kommunikáció Magyarországon, 1990–2015*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont – L'Harmattan, 2019.

Szabó Ildikó: *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006*. Budapest: L'Harmattan, 2009.

Szabó, Martina Katalin – Ring, Orsolya – Nagy, Balázs – Kiss, László – Koltai, Júlia – Berend, Gábor – Vidács, László – Gulyás, Attila – Kmetty, Zoltán: Exploring the dynamic changes of key concepts of the Hungarian socialist era with natural language processing methods. *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 2021/1. 1–13. DOI: <https://doi.org/10.1080/01615440.2020.1823289>

Tajfel, Henri – Billig, Michael G. – Bundy, Robert P. – Flament, Claude: Social categorization and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1971/2. 149–178. DOI: <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420010202>

Tajfel, Henri – Sheikh, A. A. – Gardner, R. C.: Content of stereotypes and the inference of similarity between members of stereotyped groups. *Acta Psychologica*, 1964/3., 191–201. [https://doi.org/10.1016/0001-6918\(64\)90017-4](https://doi.org/10.1016/0001-6918(64)90017-4)

Tajfel, Henri – Wilkes, A. L.: Classification and quantitative judgement. *British Journal of Psychology*, 54(2), 101–114. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1963.tb00865.x>

Tajfel, Henri: Cognitive aspects of prejudice. *Journal of Biosocial Science*, 1969/1. 173–191. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0021932000023336>

Tajfel, Henri: Experiments in Intergroup Discrimination. *Scientific American*, 1970/5. 96–10. DOI: <https://doi.org/10.1038/scientificamerican1170-96>

Tikk Domonkos: *Szövegbányászat*. Budapest: Typotex, 2007.

Tripodi, Rocco – Warglien, Massimo – Sullam, Simon Levis – Paci, Deborah: Tracing Antisemitic Language Through Diachronic Embedding Projections: France 1789–1914. In: *Proceedings of the 1st International Workshop on Computational Approaches to Historical Language Change*. Florence: Association for Computational Linguistics, 2019. 115–125. DOI: <https://doi.org/10.18653/v1/W19-4715>

Van Dijk, Teun A. – Kintsch, Walter: A stratégiai beszédfeldolgozás modellje felé. Fordította: Síklaki István. In: Síklaki István (szerk.): *Szóbeli befolyásolás I*. Budapest: Typotex. 2008. 37–60.

Van Dijk, Teun A.: *Prejudice in Discourse. An Analysis of Ethnic Prejudice in Cognition and Conversation*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, 1984. DOI: <https://doi.org/10.1075/pb.v.3>

Van Dijk, Teun A.: *Society and Discourse. How Social Contexts Influence Text and Talk*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511575273>

Vörös Kata: „*Hordót a szónoknak*”. *Kódolt antiszemitizmus a politikai diskurzusban 1990–1994 között*. Szakdolgozat, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2018.

Wald, Paul: Juifs et Hongrois. Constitution discursive des catégories sociales dans un corpus de courrier des lecteurs (Budapest, 1990). *Sociétés contemporaines*, Juin / Septembre 1994. Langage en pratique. 101–119. DOI: <https://doi.org/10.3406/socco.1994.1166>

Walter, Tobias – Kirschner, Celina – Egger, Steffen – Glavas, Goran – Lauscher, Anne – Ponzetto, Simone P.: Diachronic Analysis of German Parliamentary Proceedings: Ideological Shifts through the Lens of Political Biases. In: *2021 ACM/IEEE Joint Conference on Digital Libraries (JCDL)*. Champaign: 2021. 51–60. DOI: <https://doi.ieeecomputersociety.org/10.1109/JCDL52503.2021.00017>

Weaver, Warren: Translation. *Machine Translation of Languages*, 1955/14. 15–23.

1. FÜGGELEK: MAGYAR FÓRUM LAPSZÁMOK TÁBLÁZATA

Fájlnev	Évfolyam	Lapszám	Dátum
1990_18.pdf	2	18	1990.05.05
1990_19.pdf	2	19	1990.05.12
1990_20.pdf	2	20	1990.05.19
1990_21.pdf	2	21	1990.05.26
1990_22.pdf	2	22	1990.06.02
1990_23.pdf	2	23	1990.06.09
1990_24.pdf	2	24	1990.06.16
1990_25.pdf	2	25	1990.06.23
1990_26.pdf	2	26	1990.06.30
1991_01.pdf	3	1	1991.01.03
1991_02.pdf	3	2	1991.01.10
1991_03.pdf	3	3	1991.01.17
1991_04.pdf	3	4	1991.01.24
1991_05.pdf	3	5	1991.01.31
1991_06.pdf	3	6	1991.02.07
1991_07.pdf	3	7	1991.02.14
1991_08.pdf	3	8	1991.02.21
1991_09.pdf	3	9	1991.02.28
1991_10.pdf	3	10	1991.03.07
1991_11.pdf	3	11	1991.03.14
1991_12.pdf	3	12	1991.03.21
1991_13.pdf	3	13	1991.03.28
1991_14.pdf	3	14	1991.04.04
1991_15.pdf	3	15	1991.04.11
1991_16.pdf	3	16	1991.04.18
1991_17.pdf	3	17	1991.04.25
1991_18.pdf	3	18	1991.05.02
1991_19.pdf	3	19	1991.05.09
1991_20.pdf	3	20	1991.05.16
1991_21.pdf	3	21	1991.05.23
1991_22.pdf	3	22	1991.05.30
1991_23.pdf	3	23	1991.06.06
1991_24.pdf	3	24	1991.06.13
1991_27.pdf	3	27	1991.07.04
1991_28.pdf	3	28	1991.07.11
1991_29.pdf	3	29	1991.07.18
1991_30.pdf	3	30	1991.07.25
1991_31.pdf	3	31	1991.08.01
1991_32.pdf	3	32	1991.08.08
1991_33.pdf	3	33	1991.08.15
1991_34.pdf	3	34	1991.08.22
1991_35.pdf	3	35	1991.08.29
1991_36.pdf	3	36	1991.09.05
1991_37.pdf	3	37	1991.09.12
1991_38.pdf	3	38	1991.09.19
1991_39.pdf	3	39	1991.09.26
1991_40.pdf	3	40	1991.10.03
1991_41.pdf	3	41	1991.10.10
1991_42.pdf	3	42	1991.10.17
1991_43.pdf	3	43	1991.10.23
1991_44.pdf	3	44	1991.10.31
1991_45.pdf	3	45	1991.11.07
1991_46.pdf	3	46	1991.11.14
1991_47.pdf	3	47	1991.11.21
1991_48.pdf	3	48	1991.11.28

1991_49.pdf	3	49	1991.12.05
1991_50.pdf	3	50	1991.12.12
1991_51-52.pdf	3	51-52	1991.12.19
1992_01.pdf	4	1	1992.01.01
1992_02.pdf	4	2	1992.01.09
1992_03.pdf	4	3	1992.01.16
1992_04.pdf	4	4	1992.01.23
1992_05.pdf	4	5	1992.01.30
1992_06.pdf	4	6	1992.02.06
1992_08.pdf	4	8	1992.02.13
1992_09.pdf	4	9	1992.02.20
1992_10.pdf	4	10	1992.02.27
1992_11.pdf	4	11	1992.03.05
1992_12.pdf	4	12	1992.03.12
1992_13.pdf	4	13	1992.03.19
1992_14.pdf	4	14	1992.03.26
1992_15.pdf	4	15	1992.04.02
1992_16.pdf	4	16	1992.04.09
1992_17.pdf	4	17	1992.04.16
1992_18.pdf	4	18	1992.04.23
1992_19.pdf	4	19	1992.04.30
1992_20.pdf	4	20	1992.05.07
1992_21.pdf	4	21	1992.05.14
1992_22.pdf	4	22	1992.05.21
1992_23.pdf	4	23	1992.05.28
1992_24.pdf	4	24	1992.06.04
1992_25.pdf	4	25	1992.06.11
1992_26.pdf	4	26	1992.06.18
1992_27.pdf	4	27	1992.06.25
1992_28.pdf	4	28	1992.07.02
1992_29.pdf	4	29	1992.07.09
1992_30.pdf	4	30	1992.07.16
1992_31.pdf	4	31	1992.07.23
1992_32.pdf	4	32	1992.07.30
1992_33.pdf	4	33	1992.08.06
1992_34.pdf	4	34	1992.08.13
1992_35.pdf	4	35	1992.08.20
1992_36.pdf	4	36	1992.08.27
1992_37.pdf	4	37	1992.09.03
1992_38.pdf	4	38	1992.09.10
1992_39.pdf	4	39	1992.09.17
1992_40.pdf	4	40	1992.09.24
1992_41.pdf	4	41	1992.10.01
1992_42.pdf	4	42	1992.10.08
1992_43.pdf	4	43	1992.10.15
1992_44.pdf	4	44	1992.10.22
1992_45.pdf	4	45	1992.10.29
1992_46.pdf	4	46	1992.11.05
1992_47.pdf	4	47	1992.11.12
1992_48.pdf	4	48	1992.11.19
1992_49.pdf	4	49	1992.11.26
1992_50.pdf	4	50	1992.12.03
1992_51.pdf	4	51	1992.12.10
1992_52.pdf	4	52	1992.12.17
1992_53.pdf	4	53	1992.12.24
1993_01.pdf	5	1	1993.01.07
1993_02.pdf	5	2	1993.01.14
1993_03.pdf	5	3	1993.01.21
1993_04.pdf	5	4	1993.01.28

1993_05.pdf	5	5	1993.02.04
1993_06.pdf	5	6	1993.02.11
1993_07.pdf	5	7	1993.02.18
1993_08.pdf	5	8	1993.02.25
1993_09.pdf	5	9	1993.03.04
1993_10.pdf	5	10	1993.03.11
1993_11.pdf	5	11	1993.03.18
1993_12.pdf	5	12	1993.03.25
1993_13.pdf	5	13	1993.04.01
1993_14.pdf	5	14	1993.04.08
1993_15.pdf	5	15	1993.04.15
1993_16.pdf	5	16	1993.04.22
1993_17.pdf	5	17	1993.04.29
1993_18.pdf	5	18	1993.05.06
1993_19.pdf	5	19	1993.05.13
1993_20.pdf	5	20	1993.05.20
1993_21.pdf	5	21	1993.05.27
1993_22.pdf	5	22	1993.06.03
1993_23.pdf	5	23	1993.06.10
1993_24.pdf	5	24	1993.06.17
1993_25.pdf	5	25	1993.06.24
1993_26.pdf	5	26	1993.07.01
1993_27.pdf	5	27	1993.07.08
1993_28.pdf	5	28	1993.07.15
1993_29.pdf	5	29	1993.07.22
1993_30.pdf	5	30	1993.07.29
1993_31.pdf	5	31	1993.08.05
1993_32.pdf	5	32	1993.08.12
1993_33.pdf	5	33	1993.08.19
1993_34.pdf	5	34	1993.08.26
1993_35.pdf	5	35	1993.09.02
1993_36.pdf	5	36	1993.09.09
1993_37.pdf	5	37	1993.09.16
1993_38.pdf	5	38	1993.09.23
1993_39.pdf	5	39	1993.09.30
1993_40.pdf	5	40	1993.10.07
1993_41.pdf	5	41	1993.10.14
1993_42.pdf	5	42	1993.10.21
1993_43.pdf	5	43	1993.10.28
1993_44.pdf	5	44	1993.11.04
1993_45.pdf	5	45	1993.11.11
1993_46.pdf	5	46	1993.11.18
1993_47.pdf	5	47	1993.11.25
1993_48.pdf	5	48	1993.12.02
1993_49.pdf	5	49	1993.12.09
1993_50.pdf	5	50	1993.12.16
1993_51-52.pdf	5	51-52	1993.12.23
1994_01.pdf	6	1	1994.01.06
1994_02.pdf	6	2	1994.01.13
1994_03.pdf	6	3	1994.01.20
1994_04.pdf	6	4	1994.01.27
1994_05.pdf	6	5	1994.02.03
1994_06.pdf	6	6	1994.02.10
1994_07.pdf	6	7	1994.02.17
1994_08.pdf	6	8	1994.02.24
1994_09.pdf	6	9	1994.03.03
1994_10.pdf	6	10	1994.03.10
1994_11.pdf	6	11	1994.03.17
1994_12.pdf	6	12	1994.03.24

1994_13.pdf	6	13	1994.03.31
1994_14.pdf	6	14	1994.04.07
1994_15.pdf	6	15	1994.04.14
1994_16.pdf	6	16	1994.04.21
1994_17.pdf	6	17	1994.04.28
1994_18.pdf	6	18	1994.05.05
1994_19.pdf	6	19	1994.05.12
1994_20.pdf	6	20	1994.05.19
1994_21.pdf	6	21	1994.05.26
1994_22.pdf	6	22	1994.06.02
1994_23.pdf	6	23	1994.06.09
1994_24.pdf	6	24	1994.06.16
1994_25.pdf	6	25	1994.06.23
1994_26.pdf	6	26	1994.06.30
1994_27.pdf	6	27	1994.07.07
1994_28.pdf	6	28	1994.07.14
1994_29.pdf	6	29	1994.07.21
1994_30.pdf	6	30	1994.07.28
1994_31.pdf	6	31	1994.08.04
1994_32.pdf	6	32	1994.08.11
1994_33.pdf	6	33	1994.08.18
1994_34.pdf	6	34	1994.08.25
1994_35.pdf	6	35	1994.09.01
1994_36.pdf	6	36	1994.09.08
1994_37.pdf	6	37	1994.09.15
1994_38.pdf	6	38	1994.09.22
1994_39.pdf	6	39	1994.09.29
1994_40.pdf	6	40	1994.10.06
1994_41.pdf	6	41	1994.10.13
1994_42.pdf	6	42	1994.10.20
1994_43.pdf	6	43	1994.10.27
1994_44.pdf	6	44	1994.11.03
1994_45.pdf	6	45	1994.11.10
1994_46.pdf	6	46	1994.11.17
1994_47.pdf	6	47	1994.11.24
1994_48.pdf	6	48	1994.12.01
1994_49.pdf	6	49	1994.12.08
1994_50.pdf	6	50	1994.12.15
1994_51.pdf	6	51	1994.12.22
1994_52.pdf	6	52	1994.12.29
1995_01.pdf	7	1	1995.01.05
1995_02.pdf	7	2	1995.01.12
1995_03.pdf	7	3	1995.01.19
1995_04.pdf	7	4	1995.01.26
1995_05.pdf	7	5	1995.02.02
1995_06.pdf	7	6	1995.02.09
1995_07.pdf	7	7	1995.02.16
1995_08.pdf	7	8	1995.02.23
1995_09.pdf	7	9	1995.03.02
1995_10.pdf	7	10	1995.03.09
1995_11.pdf	7	11	1995.03.15
1995_12.pdf	7	12	1995.03.23
1995_13.pdf	7	13	1995.03.30
1995_14.pdf	7	14	1995.04.06
1995_15.pdf	7	15	1995.04.13
1995_16.pdf	7	16	1995.04.20
1995_17.pdf	7	17	1995.04.27
1995_18.pdf	7	18	1995.05.04
1995_19.pdf	7	19	1995.05.11

1995_20.pdf	7	20	1995.05.18
1995_21.pdf	7	21	1995.05.25
1995_22.pdf	7	22	1995.06.01
1995_23.pdf	7	23	1995.06.08
1995_24.pdf	7	24	1995.06.15
1995_25.pdf	7	25	1995.06.22
1995_26.pdf	7	26	1995.06.29
1995_27.pdf	7	27	1995.07.06
1995_28.pdf	7	28	1995.07.13
1995_29.pdf	7	29	1995.07.20
1995_30.pdf	7	30	1995.07.27
1995_31.pdf	7	31	1995.08.03
1995_32.pdf	7	32	1995.08.10
1995_33.pdf	7	33	1995.08.17
1995_34.pdf	7	34	1995.08.24
1995_35.pdf	7	35	1995.08.31
1995_36.pdf	7	36	1995.09.07
1995_37.pdf	7	37	1995.09.14
1995_38.pdf	7	38	1995.09.21
1995_39.pdf	7	39	1995.09.28
1995_40.pdf	7	40	1995.10.05
1995_41.pdf	7	41	1995.10.12
1995_42.pdf	7	42	1995.10.19
1995_43.pdf	7	43	1995.10.26
1995_44.pdf	7	44	1995.11.02
1995_45.pdf	7	45	1995.11.09
1995_46.pdf	7	46	1995.11.16
1995_47.pdf	7	47	1995.11.23
1995_48.pdf	7	48	1995.11.30
1995_49.pdf	7	49	1995.12.07
1995_50.pdf	7	50	1995.12.14
1995_51-52.pdf	7	51	1995.12.21
1996_01.pdf	8	1	1996.01.04
1996_02.pdf	8	2	1996.01.11
1996_03.pdf	8	3	1996.01.18
1996_04.pdf	8	4	1996.01.25
1996_05.pdf	8	5	1996.02.01
1996_06.pdf	8	6	1996.02.08
1996_07.pdf	8	7	1996.02.15
1996_08.pdf	8	8	1996.02.22
1996_09.pdf	8	9	1996.02.29
1996_10.pdf	8	10	1996.03.07
1996_11.pdf	8	11	1996.03.14
1996_12.pdf	8	12	1996.03.21
1996_13.pdf	8	13	1996.03.28
1996_14.pdf	8	14	1996.04.04
1996_15.pdf	8	15	1996.04.11
1996_16.pdf	8	16	1996.04.18
1996_17.pdf	8	17	1996.04.25
1996_18.pdf	8	18	1996.05.02
1996_19.pdf	8	19	1996.05.09
1996_20.pdf	8	20	1996.05.16
1996_21.pdf	8	21	1996.05.23
1996_22.pdf	8	22	1996.05.30
1996_23.pdf	8	23	1996.06.06
1996_24.pdf	8	24	1996.06.13
1996_25.pdf	8	25	1996.06.20
1996_26.pdf	8	26	1996.06.27
1996_27.pdf	8	27	1996.07.04

1996_28.pdf	8	28	1996.07.11
1996_29.pdf	8	29	1996.07.18
1996_30.pdf	8	30	1996.07.25
1996_31.pdf	8	31	1996.08.01
1996_32.pdf	8	32	1996.08.08
1996_33.pdf	8	33	1996.08.15
1996_34.pdf	8	34	1996.08.22
1996_35.pdf	8	35	1996.08.29
1996_36.pdf	8	36	1996.09.05
1996_37.pdf	8	37	1996.09.12
1996_38.pdf	8	38	1996.09.19
1996_39.pdf	8	39	1996.09.26
1996_40.pdf	8	40	1996.10.03
1996_41.pdf	8	41	1996.10.10
1996_42.pdf	8	42	1996.10.17
1996_43.pdf	8	43	1996.10.24
1996_44.pdf	8	44	1996.10.31
1996_45.pdf	8	45	1996.11.07
1996_46.pdf	8	46	1996.11.14
1996_47.pdf	8	47	1996.11.21
1996_48.pdf	8	48	1996.11.28
1996_49.pdf	8	49	1996.12.05
1996_50.pdf	8	50	1996.12.12
1996_51.pdf	8	51	1996.12.19
1996_52.pdf	8	52	1996.12.26
1997_01.pdf	9	1	1997.01.02
1997_02.pdf	9	2	1997.01.09
1997_03.pdf	9	3	1997.01.16
1997_04.pdf	9	4	1997.01.23
1997_05.pdf	9	5	1997.01.30
1997_06.pdf	9	6	1997.02.06
1997_07.pdf	9	7	1997.02.13
1997_08.pdf	9	8	1997.02.20
1997_09.pdf	9	9	1997.02.27
1997_10.pdf	9	10	1997.03.06
1997_11.pdf	9	11	1997.03.13
1997_12.pdf	9	12	1997.03.20
1997_13.pdf	9	13	1997.03.27
1997_14.pdf	9	14	1997.04.03
1997_15.pdf	9	15	1997.04.10
1997_16.pdf	9	16	1997.04.17
1997_17.pdf	9	17	1997.04.24
1997_18.pdf	9	18	1997.05.01
1997_19.pdf	9	19	1997.05.08
1997_20.pdf	9	20	1997.05.15
1997_21.pdf	9	21	1997.05.22
1997_22.pdf	9	22	1997.05.29
1997_23.pdf	9	23	1997.06.05
1997_24.pdf	9	24	1997.06.12
1997_25.pdf	9	25	1997.06.19
1997_26.pdf	9	26	1997.06.26
1997_27.pdf	9	27	1997.07.03
1997_28.pdf	9	28	1997.07.10
1997_29.pdf	9	29	1997.07.17
1997_30.pdf	9	30	1997.07.24
1997_31.pdf	9	31	1997.07.31
1997_32.pdf	9	32	1997.08.07
1997_33.pdf	9	33	1997.08.14
1997_34.pdf	9	34	1997.08.21

1997_35.pdf	9	35	1997.08.28
1997_36.pdf	9	36	1997.09.04
1997_37.pdf	9	37	1997.09.11
1997_38.pdf	9	38	1997.09.18
1997_39.pdf	9	39	1997.09.25
1997_40.pdf	9	40	1997.10.02
1997_41.pdf	9	41	1997.10.09
1997_42.pdf	9	42	1997.10.16
1997_43.pdf	9	43	1997.10.23
1997_44.pdf	9	44	1997.10.30
1997_45.pdf	9	45	1997.11.06
1997_46.pdf	9	46	1997.11.13
1997_47.pdf	9	47	1997.11.20
1997_48.pdf	9	48	1997.11.27
1997_49.pdf	9	49	1997.12.04
1997_50.pdf	9	50	1997.12.11
1997_51.pdf	9	51	1997.12.18
1998_01.pdf	9, 10	52, 1	1997.12.25
1998_02.pdf	10	2	1998.01.08
1998_03.pdf	10	3	1998.01.15
1998_04.pdf	10	4	1998.01.22
1998_05.pdf	10	5	1998.01.29
1998_06.pdf	10	6	1998.02.05
1998_07.pdf	10	7	1998.02.12
1998_08.pdf	10	8	1998.02.19
1998_09.pdf	10	9	1998.02.26
1998_10.pdf	10	10	1998.03.05
1998_11.pdf	10	11	1998.03.12
1998_12.pdf	10	12	1998.03.19
1998_13.pdf	10	13	1998.03.26
1998_14.pdf	10	14	1998.04.02
1998_15.pdf	10	15	1998.04.09
1998_16.pdf	10	16	1998.04.16
1998_17.pdf	10	17	1998.04.23
1998_18.pdf	10	18	1998.04.30
1998_19.pdf	10	19	1998.05.07
1998_20.pdf	10	20	1998.05.14
1998_21.pdf	10	21	1998.05.21
1998_22.pdf	10	22	1998.05.28
1998_23.pdf	10	23	1998.06.04
1998_24.pdf	10	24	1998.06.11
1998_25.pdf	10	25	1998.06.18
1998_26.pdf	10	26	1998.06.25
1998_27.pdf	10	27	1998.07.02
1998_28.pdf	10	28	1998.07.09
1998_29.pdf	10	29	1998.07.16
1998_30.pdf	10	30	1998.07.23
1998_31.pdf	10	31	1998.07.30
1998_32.pdf	10	32	1998.08.06
1998_33.pdf	10	33	1998.08.13
1998_34.pdf	10	34	1998.08.20
1998_35.pdf	10	35	1998.08.27
1998_36.pdf	10	36	1998.09.03
1998_37.pdf	10	37	1998.09.10
1998_38.pdf	10	38	1998.09.17
1998_39.pdf	10	39	1998.09.24
1998_40.pdf	10	40	1998.10.01
1998_41.pdf	10	41	1998.10.08
1998_42.pdf	10	42	1998.10.15

1998_43.pdf	10	43	1998.10.22
1998_44.pdf	10	44	1998.10.29
1998_45.pdf	10	45	1998.11.05
1998_46.pdf	10	46	1998.11.12
1998_47.pdf	10	47	1998.11.19
1998_48.pdf	10	48	1998.11.26
1998_49.pdf	10	49	1998.12.03
1998_50.pdf	10	50	1998.12.10
1998_51.pdf	10	51	1998.12.17
1998_52.pdf	10	52	1998.12.24
1999_01.pdf	11	1	1999.01.07
1999_02.pdf	11	2	1999.01.14
1999_03.pdf	11	3	1999.01.21
1999_04.pdf	11	4	1999.01.28
1999_05.pdf	11	5	1999.02.04
1999_06.pdf	11	6	1999.02.11
1999_07.pdf	11	7	1999.02.18
1999_08.pdf	11	8	1999.02.25
1999_09.pdf	11	9	1999.03.04
1999_10.pdf	11	10	1999.03.11
1999_11.pdf	11	11	1999.03.18
1999_12.pdf	11	12	1999.03.25
1999_13.pdf	11	13	1999.04.01
1999_14.pdf	11	14	1999.04.08
1999_15.pdf	11	15	1999.04.15
1999_16.pdf	11	16	1999.04.22
1999_17.pdf	11	17	1999.04.29
1999_18.pdf	11	18	1999.05.06
1999_19.pdf	11	19	1999.05.13
1999_20.pdf	11	20	1999.05.20
1999_21.pdf	11	21	1999.05.27
1999_22.pdf	11	22	1999.06.03
1999_23.pdf	11	23	1999.06.10
1999_24.pdf	11	24	1999.06.17
1999_25.pdf	11	25	1999.06.24
1999_26.pdf	11	26	1999.07.01
1999_27.pdf	11	27	1999.07.08
1999_28.pdf	11	28	1999.07.15
1999_29.pdf	11	29	1999.07.22
1999_30.pdf	11	30	1999.07.29
1999_31.pdf	11	31	1999.08.05
1999_32.pdf	11	32	1999.08.12
1999_33.pdf	11	33	1999.08.19
1999_34.pdf	11	34	1999.08.26
1999_35.pdf	11	35	1999.09.02
1999_36.pdf	11	36	1999.09.09
1999_37.pdf	11	37	1999.09.16
1999_38.pdf	11	38	1999.09.23
1999_39.pdf	11	39	1999.09.30
1999_40.pdf	11	40	1999.10.07
1999_41.pdf	11	41	1999.10.14
1999_42.pdf	11	42	1999.10.21
1999_43.pdf	11	43	1999.10.28
1999_44.pdf	11	44	1999.11.04
1999_45.pdf	11	45	1999.11.11
1999_46.pdf	11	46	1999.11.18
1999_47.pdf	11	47	1999.11.25
1999_48.pdf	11	48	1999.12.02
1999_49.pdf	11	49	1999.12.09

1999_50.pdf	11	50	1999.12.16
1999_51.pdf	11	51	1999.12.23
1999_52.pdf	11	52	1999.12.30
2000_01.pdf	12	1	2000.01.06
2000_02.pdf	12	2	2000.01.13
2000_03.pdf	12	3	2000.01.20
2000_04.pdf	12	4	2000.01.27
2000_05.pdf	12	5	2000.02.03
2000_06.pdf	12	6	2000.02.10
2000_07.pdf	12	7	2000.02.17
2000_08.pdf	12	8	2000.02.24
2000_09.pdf	12	9	2000.03.02
2000_10.pdf	12	10	2000.03.09
2000_11.pdf	12	11	2000.03.16
2000_13.pdf	12	13	2000.03.30
2000_14.pdf	12	14	2000.04.06
2000_15.pdf	12	15	2000.04.13
2000_16.pdf	12	16	2000.04.20
2000_17.pdf	12	17	2000.04.27
2000_19.pdf	12	19	2000.05.11
2000_20.pdf	12	20	2000.05.18
2000_21.pdf	12	21	2000.05.25
2000_22.pdf	12	22	2000.06.01
2000_23.pdf	12	23	2000.06.08
2000_24.pdf	12	24	2000.06.15
2000_25.pdf	12	25	2000.06.22
2000_26.pdf	12	26	2000.06.29
2000_27.pdf	12	27	2000.07.06
2000_28.pdf	12	28	2000.07.13
2000_29.pdf	12	29	2000.07.20
2000_30.pdf	12	30	2000.07.27
2000_31.pdf	12	31	2000.08.03
2000_32.pdf	12	32	2000.08.10
2000_33.pdf	12	33	2000.08.17
2000_34.pdf	12	34	2000.08.24
2000_35.pdf	12	35	2000.08.31
2000_36.pdf	12	36	2000.09.07
2000_37.pdf	12	37	2000.09.14
2000_38.pdf	12	38	2000.09.21
2000_39.pdf	12	39	2000.09.28
2000_40.pdf	12	40	2000.10.05
2000_41.pdf	12	41	2000.10.12
2000_42.pdf	12	42	2000.10.19
2000_44.pdf	12	44	2000.11.02
2000_46.pdf	12	46	2000.11.16
2000_47.pdf	12	47	2000.11.23
2000_48.pdf	12	48	2000.11.30
2000_49.pdf	12	49	2000.12.07
2000_50.pdf	12	50	2000.12.14
2000_51.pdf	12	51	2000.12.21
2000_52.pdf	12	52	2000.12.28
2001_01.pdf	13	1	2001.01.04
2001_02.pdf	13	2	2001.01.11
2001_03.pdf	13	3	2001.01.18
2001_04.pdf	13	4	2001.01.25
2001_05.pdf	13	5	2001.02.01
2001_07.pdf	13	7	2001.02.15
2001_08.pdf	13	8	2001.02.22
2001_09.pdf	13	9	2001.03.01

2001_10.pdf	13	10	2001.03.08
2001_11.pdf	13	11	2001.03.15
2001_12.pdf	13	12	2001.03.22
2001_13.pdf	13	13	2001.03.29
2001_14.pdf	13	14	2001.04.05
2001_15.pdf	13	15	2001.04.12
2001_16.pdf	13	16	2001.04.19
2001_17.pdf	13	17	2001.04.26
2001_18.pdf	13	18	2001.05.03
2001_19.pdf	13	19	2001.05.10
2001_20.pdf	13	20	2001.05.17
2001_21.pdf	13	21	2001.05.24
2001_22.pdf	13	22	2001.05.31
2001_23.pdf	13	23	2001.06.07
2001_24.pdf	13	24	2001.06.14
2001_25.pdf	13	25	2001.06.21
2001_26.pdf	13	26	2001.06.28
2001_27.pdf	13	27	2001.07.05
2001_28.pdf	13	28	2001.07.12
2001_29.pdf	13	29	2001.07.19
2001_30.pdf	13	30	2001.07.26
2001_31.pdf	13	31	2001.08.02
2001_32.pdf	13	32	2001.08.09
2001_33.pdf	13	33	2001.08.16
2001_34.pdf	13	34	2001.08.23
2001_35.pdf	13	35	2001.08.30
2001_36.pdf	13	36	2001.09.06
2001_37.pdf	13	37	2001.09.13
2001_38.pdf	13	38	2001.09.20
2001_40.pdf	13	40	2001.10.04
2001_41.pdf	13	41	2001.10.11
2001_42.pdf	13	42	2001.10.18
2001_43.pdf	13	43	2001.10.25
2001_44.pdf	13	44	2001.11.01
2001_45.pdf	13	45	2001.11.08
2001_46.pdf	13	46	2001.11.15
2001_47.pdf	13	47	2001.11.22
2001_48.pdf	13	48	2001.11.29
2001_50.pdf	13	50	2001.12.13
2001_51.pdf	13	51	2001.12.20
2001_52.pdf	13	52	2001.12.27
2002_01.pdf	14	1	2002.01.03
2002_03.pdf	14	3	2002.01.17
2002_04.pdf	14	4	2002.01.24
2002_05.pdf	14	5	2002.01.31
2002_06.pdf	14	6	2002.02.07
2002_07.pdf	14	7	2002.02.14
2002_08.pdf	14	8	2002.02.21
2002_09.pdf	14	9	2002.02.28

2. FÜGGELÉK: SZEMANTIKAI TENGELY-POZÍCIÓK BOOTSTRAP VIZSGÁLATA ÉS SZIGNIFIKANCIA-SZINTJE ÉS VALIDÁCIÓJA

Corpus	Period	Axis	Word	Shift	CI_low	CI_high	p_value	Effect_size	Effect_label	p_fdr_bh	significant_fdr_bh
Parlament	1990-1994 -> 1994-1998	nemzeti - liberális	zsidó	-0,08	-0,01	0,00	0,00	23,08	very large	0,00	True
Parlament	1990-1994 -> 1994-1998	nemzeti - liberális	zsidóság	-0,06	-0,01	0,00	0,00	17,45	very large	0,00	True
Parlament	1990-1994 -> 1994-1998	magyar - idegen	zsidó	-0,07	-0,02	-0,00	0,00	21,94	very large	0,00	True
Parlament	1990-1994 -> 1994-1998	magyar - idegen	zsidóság	0,02	-0,02	-0,00	0,00	7,55	very large	0,00	True
Parlament	1990-1994 -> 1994-1998	mi - ök	zsidó	-0,06	-0,01	0,01	0,00	17,29	very large	0,00	True
Parlament	1990-1994 -> 1994-1998	mi - ök	zsidóság	0,08	-0,01	0,01	0,00	22,87	very large	0,00	True
Parlament	1990-1994 -> 1994-1998	nemzeti - kozmopolita	zsidó	-0,11	-0,02	-0,01	0,00	30,75	very large	0,00	True
Parlament	1990-1994 -> 1994-1998	nemzeti - kozmopolita	zsidóság	-0,19	-0,02	-0,01	0,00	51,75	very large	0,00	True
Parlament	1990-1994 -> 1994-1998	antiszemita - magyarellenes	zsidó	-0,44	-0,13	-0,09	0,00	44,64	very large	0,00	True
Parlament	1990-1994 -> 1994-1998	antiszemita - magyarellenes	zsidóság	-0,46	-0,13	-0,09	0,00	47,79	very large	0,00	True
Parlament	1994-1998 -> 1998-2002	nemzeti - liberális	zsidó	-0,09	0,01	0,02	0,00	22,96	very large	0,00	True
Parlament	1994-1998 -> 1998-2002	nemzeti - liberális	zsidóság	-0,09	0,01	0,02	0,00	25,63	very large	0,00	True
Parlament	1994-1998 -> 1998-2002	magyar - idegen	zsidó	0,03	-0,01	0,00	0,00	8,88	very large	0,00	True
Parlament	1994-1998 -> 1998-2002	magyar - idegen	zsidóság	-0,08	-0,01	0,00	0,00	25,48	very large	0,00	True
Parlament	1994-1998 -> 1998-2002	mi - ök	zsidó	0,06	-0,01	0,00	0,00	17,67	very large	0,00	True
Parlament	1994-1998 -> 1998-2002	mi - ök	zsidóság	-0,03	-0,01	0,00	0,00	8,16	very large	0,00	True
Parlament	1994-1998 -> 1998-2002	nemzeti - kozmopolita	zsidó	-0,12	-0,03	-0,02	0,00	29,47	very large	0,00	True
Parlament	1994-1998 -> 1998-2002	nemzeti - kozmopolita	zsidóság	-0,11	-0,03	-0,02	0,00	29,23	very large	0,00	True
Parlament	1994-1998 -> 1998-2002	antiszemita - magyarellenes	zsidó	0,10	0,05	0,07	0,00	17,60	very large	0,00	True
Parlament	1994-1998 -> 1998-2002	antiszemita - magyarellenes	zsidóság	0,28	0,04	0,07	0,00	48,15	very large	0,00	True
Magyar Forum	1990-1994 -> 1994-1998	nemzeti - liberális	zsidó	-0,05	0,02	0,03	0,00	17,00	very large	0,00	True
Magyar Forum	1990-1994 -> 1994-1998	nemzeti - liberális	zsidóság	0,11	0,02	0,03	0,00	39,96	very large	0,00	True

Magyar Forum	1990-1994 -> 1994-1998	magyar - idegen	zsidó	-0,05	0,01	0,02	0,00	14,64	very large	0,00	True
Magyar Forum	1990-1994 -> 1994-1998	magyar - idegen	zsidóság	0,04	0,01	0,02	0,00	11,72	very large	0,00	True
Magyar Forum	1990-1994 -> 1994-1998	mi - ök	zsidó	-0,10	-0,00	0,01	0,00	50,72	very large	0,00	True
Magyar Forum	1990-1994 -> 1994-1998	mi - ök	zsidóság	-0,05	-0,00	0,01	0,00	23,13	very large	0,00	True
Magyar Forum	1990-1994 -> 1994-1998	nemzeti - kozmopolita	zsidó	0,08	0,05	0,07	0,00	25,05	very large	0,00	True
Magyar Forum	1990-1994 -> 1994-1998	nemzeti - kozmopolita	zsidóság	0,13	0,05	0,07	0,00	40,37	very large	0,00	True
Magyar Forum	1990-1994 -> 1994-1998	antiszemita - magyarellenes	zsidó	-0,19	-0,05	-0,03	0,00	36,97	very large	0,00	True
Magyar Forum	1990-1994 -> 1994-1998	antiszemita - magyarellenes	zsidóság	-0,25	-0,05	-0,03	0,00	45,52	very large	0,00	True
Magyar Forum	1994-1998 -> 1998-2002	nemzeti - liberális	zsidó	-0,11	-0,02	-0,01	0,00	36,42	very large	0,00	True
Magyar Forum	1994-1998 -> 1998-2002	nemzeti - liberális	zsidóság	-0,15	-0,02	-0,01	0,00	48,69	very large	0,00	True
Magyar Forum	1994-1998 -> 1998-2002	magyar - idegen	zsidó	-0,07	-0,02	-0,01	0,00	23,72	very large	0,00	True
Magyar Forum	1994-1998 -> 1998-2002	magyar - idegen	zsidóság	-0,06	-0,02	-0,01	0,00	18,81	very large	0,00	True
Magyar Forum	1994-1998 -> 1998-2002	mi - ök	zsidó	0,09	0,01	0,02	0,00	43,04	very large	0,00	True
Magyar Forum	1994-1998 -> 1998-2002	mi - ök	zsidóság	0,06	0,01	0,02	0,00	30,56	very large	0,00	True
Magyar Forum	1994-1998 -> 1998-2002	nemzeti - kozmopolita	zsidó	-0,01	-0,05	-0,04	1,00	2,44	very large	1,00	False
Magyar Forum	1994-1998 -> 1998-2002	nemzeti - kozmopolita	zsidóság	-0,13	-0,05	-0,04	0,00	33,86	very large	0,00	True
Magyar Forum	1994-1998 -> 1998-2002	hazafias - idegenszívű	zsidó	-0,22	-0,16	-0,13	0,00	25,48	very large	0,00	True
Magyar Forum	1994-1998 -> 1998-2002	hazafias - idegenszívű	zsidóság	-0,27	-0,16	-0,13	0,00	30,96	very large	0,00	True
Magyar Forum	1994-1998 -> 1998-2002	antiszemita - magyarellenes	zsidó	0,09	0,08	0,10	0,14	16,53	very large	0,14	False
Magyar Forum	1994-1998 -> 1998-2002	antiszemita - magyarellenes	zsidóság	0,26	0,08	0,10	0,00	45,63	very large	0,00	True